

**МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра фармакогнозії, фармакології та ботаніки**

ФІТОТОКСИКОЛОГІЯ

(Навчальний посібник з фармацевтичної ботаніки для студентів денної та заочної форми навчання спеціальності «Фармація» та «Технологія парфумерно-косметичних засобів»)

Запоріжжя – 2013

УДК 615.322
ББК 52.82
К 67

Рекомендовано:

Центральним методичним кабінетом з вищої освіти МОЗ України як навчально-методичний посібник для студентів вищого фармацевтичного навчального закладу і фармацевтичних факультетів вищих медичних навчальних закладів IV рівня акредитації (протокол №3 від 16.10.2012 р. засідання Комісії з медицини науково-методичної ради з питань освіти МОН молоді і спорту України лист від 27.11.2012 № 23-01-25/312)

Автори:

Корнієвський Юрій Іванович, кандидат фармацевтичних наук, доцент, завідувач курсу ботаніки ЗДМУ;

Корнієвська Валентина Григорівна, кандидат фармацевтичних наук, доцент кафедри фармакогнозії, фармакології та ботаніки ЗДМУ;

Рецензенти:

- **Сербін Анатолій Гаврилович**, доктор фармацевтичних наук, професор кафедри ботаніки Національного фармацевтичного університету
- **Омельянчик Людмила Олександрівна**, доктор фармацевтичних наук, професор, завідувач кафедри хімії Запорізького Національного університету

ФІТОТОКСИКОЛОГІЯ

Навчальний посібник з фармацевтичної ботаніки для студентів денної та заочної форми навчання спеціальності «Фармація» та «Технологія парфумерно-косметичних засобів»/ Ю.І.Корнієвський, В.Г.Корнієвська. м.Запоріжжя: ЗДМУ, 2013р. – 178с.

Навчальний посібник містить класифікацію отруйних речовин, способи надання першої допомоги, ботанічну характеристику лікарських рослин, що містять отруйні речовини. Матеріал може бути використаний в практичній діяльності для попередження отруєння рослинами.

Призначається для студентів і викладачів фармацевтичних вузів, фармацевтичних факультетів медичних вузів.

ISBN 978-966-417-102-6

©Запорізький державний медичний університет

ВСТУП

Новітня історія не менш багата випадками отруєння. Найбільша кількість випадків отруєння рослинами звичайно приходить на сільських жителів. Головний контингент в цьому співвідношенні складають діти, так як внаслідок безпечності хапають все, що їм попадається під руку, зривають і вживають різноманітні плоди, особливо ягоди, приваблюючи за своїм гарним червоним, рожевим і синьо-чорним забарвленням. Випадки отруєння дорослих зустрічаються рідше. Причиною отруєнь є головним змішування отруйних рослин з загальноживими, наприклад, листків собачої петрушки (*Aethusa cynapium*) з листками справжньої або городньої петрушки (*Petroselinum sativum*), квіток ракитника (*Cytisus*) з квітками акації (*Robinia*).

За літературними даними Хорста Альтмана «Отруйні рослини і отруйні тварини» у 2000 році в екстрену службу допомоги в разі отруєнь в Мюнхені надійшло 3500 дзвінків, пов'язаних з рослинними отруєннями. 2500 разів дзвонили стурбовані батьки, діти яких дошкільного або молодшого шкільного віку вжили в їжу частини рослин. Все це свідчить про надзвичайну актуальність цього виду отруєнь, який небезпечний передусім для дітей.

На щастя, смертельні отруєння в таких випадках рідкісні. Однак часто зустрічаються такі симптоми, як пронос і блювота, які можуть украй негативно відбитися на здоров'ї дітей.

Через відчуження людини від природи більшості дорослих, в тому числі і лікарів, абсолютно невідомі рослини, які нас оточують. З іншого боку, існує уявлення про те, що природа дарує нам лише хороше і корисне. Це виражається в популярності на основі рослинної сировини лікарських засобів або альтернативної медицини. Відомі смертельні отруєння через те, що за листя черемші були прийняті листя пізньоцвіта осіннього, після того як у засобах масової інформації було рекомендовано вживати листя черемші для «очищення крові».

При складанні посібника дуже складно було відібрати отруйні рослини, які дійсно є отруйні? Лікар і натураліст Парацельс (1494-1541) говорив: «Всі речовини отруйні, лише доза робить їх неотруйними». Тому зміст цього посібника, ймовірно, не цілком відповідає його назві. Яка рослина є по-справжньому «отруйною рослиною»? Як правило, ті й інші містять лише більш-менш відомі речовини, які можуть зашкодити людині, якщо вони будь-яким чином і в занадто високих дозах потрапляють в його організм. Таким чином, багато рослин володіють речовинами, які хоча і вважаються отруйними або описані як отрути, але в точному дозуванні і приготуванні фахівцем протягом сотень років використовуються як ліки.

У той час у рослин велику роль переважно грали не токсичність або широта поширення, але перш за все відомі випадки отруєнь.

Отруєння рослинами, складали 14% від загального числа, після отруєнь медикаментами. Практика показує, що шкоду здоров'ю, яку завдають рослинами, відносно невелика.

Діти у віці до року в першу чергу контактують з кімнатними рослинами.

Діти до 6 років набагато частіше вживають в їжу рослини на вулиці, перш за все це стиглі ягоди влітку та восени.

Діти шкільного віку рідше отруюються отруйними рослинами. В окремих випадках в їжу вживаються різні ягоди і отруйні рослини, які використовуються як наркотики. Протягом останніх років різко зросло вживання підлітками отруйних рослин в якості наркотичних засобів; найчастіше зустрічаються отруєння внаслідок вживання в їжу квіток або листя дурману запашного або ягід белладонни.

Контакти дорослих з отруйними рослинами теж не рідкість. Часто при зборі їстівних рослин їх плутають з схожими отруйними травами (наприклад, за черемшу беруть листя високотоксичного пізньоцвіту осіннього). Однак отруйні рослини вживають в їжу з намірами самогубства.

Із всього вищевказаного ясно, що отруйні рослини можуть представляти інтерес не лише для фармакологів, які вивчають їх з точки зору використання для лікування, вони можуть представляти інтерес з точки зору судово-медичної експертизи.

Отрути можна вивчати та класифікувати приймаючи до уваги:

1. хімічну структуру і особливості;
2. походження;
3. дію на організм.

Хімічні отрути, які виробляються рослинами, можуть бути поділені на наступні групи:

- а. алкалоїди;
- б. глікозиди;
- в. глікозиди гірчичної олії
- г. токсальбуміни
- д. органічні кислоти
- е. групи речовин, хімічна будова яких досі не встановлена, (наприклад, фенолоподібні отруйні речовини, які містять сумах, так звані токсикодендролі).

Більшість отрут, які зустрічаються в отруйних рослинах флори, відносяться до глікозидів, алкалоїдів та сапонінів.

В наш час література дає велику кількість відомостей про отруйні рослини та ознаки отруєнь ними. Ці відомості стосуються морфологічних ознак отруйних рослин, ареалу їх розповсюдження, хімічного складу, клінічної картини викликаних ними отруєнь, профілактики отруєнь.

Навчальний посібник містить класифікацію отруйних речовин, способи надання першої допомоги, ботанічну характеристику лікарських рослин, що містять отруйні речовини. Матеріал може бути використаний в практичній діяльності для попередження отруєння рослинами.

Розділ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОТРУЙНИХ РОСЛИН

ОТРУЙНІ РОСЛИНИ — умовно відокремлена й штучно обмежена група рослин із значним вмістом рослинних токсинів (грец. *toxikon*), які призводять до отруєння (лат. *venenum*), тобто викликають симптоми хвороби чи смерть людини і тварин.

Вивченням отруйних рослин та їх токсинів займається фітотоксикологія, яка дуже близька до фармації, медицини, судової експертизи. Вона націлена на запобігання отруєнням, безпеку життєдіяльності людей, охорону здоров'я. Фітотоксикологія дає знання про морфологічні ознаки отруйних рослин, ареал їх розповсюдження, місце зростання, умови, за яких можуть виникати отруєння, про клінічну картину, патологоанатомічні зміни, методи встановлення діагнозу, терапію і профілактику отруєнь. Більшість отруйних рослин є водночас лікарськими та джерелом сировини для отримання біологічно активних речовин, лікарських препаратів, інсектицидів тощо. Сьогодні відомо понад 10 тис. видів отруйних речовин, поширених по всій земній кулі, причому в тропіках і субтропіках їх кількість більша, а токсичність сильніша. На території СНД росте понад 400 отруйних видів, що містять фітотоксини, синтезовані рослинним організмом і призначені для його захисту та самозбереження.

В ході еволюції рослини виробили численні захисні пристосування: утворення товстої кутикули, набуття сукулентності, гіркого чи кислого смаку, різкого неприємного запаху, накопичення надмірної кількості репелентних в'язучих, їдких, в'язких речовин, отруйного молочного соку та ін. Інколи рослини використовують кінцеві продукти свого метаболізму для хімічного захисту від поїдання. Наприклад представники родів щавлевих (*Rumex* L.), кислицевих (*Oxalis* L.) і ревневих (*Rheum* L.) накопичують у листках до 1,3% щавлевої кислоти і оксалатів, які призводять до глибокого порушення обміну речовин в організмі. Хімічна захищеність зумовлена синтезуванням таких природних сполук, як ефірні олії, глікозиди, алкалоїди, глікоалкалоїди, сапоніни, антибіотики, фітонциди, смоли, бальзами, деякі кислоти та їх солі, таніни тощо. Більшість із них у тих чи інших кількостях викликають різноманітні специфічні патологічні зміни у структурі та функціях клітин, тканин, органів людини і тварин. Крім того, рослини містять складні комплекси БАР різної природи та біологічної дії. Нерідко відбувається сумація чи антагонізм ефектів, властивих кожній речовині окремо. В окремих випадках одні речовини можуть сенсibiliзувати організм до впливу інших. Наприклад тіоглікозиди, сапоніни і деякі алкалоїди подразнюють шлунково-кишковий тракт, що сприяє більш інтенсивному всмоктуванню інших токсинів; діючі речовини їстівних грибів роду гнойовика (*Coprinus*) не розчинні у шлунково-кишковому середовищі, але розчиняються в алкоголі і викликають отруєння тільки у

випадку споживання спиртних напоїв перед їжею. Деякі токсини харчових та ЛР (наприклад ефедри, орляка, пікульників, наперстянок), умовно їстівних грибів з анатоксинами (представники родів *Amanita*, *Chlorophytum*, *Galerina*, *Lepiota*) після кількаразового чи тривалого вживання кумулюються, що призводить до стійких і тривалих розладів багатьох систем організму. Накопичення токсинів в організмі тварин зумовлює токсичність м'яса, жиру, молока та інших продуктів. Відомі випадки отруєння худоби макухою насіння мигдалю гіркого, бавовнику. Більшість фітотоксинів потрапляють в організм через рот і всмоктуються у кров у нижній ділянці тонкого кишківника, деякі — безпосередньо у кров і діють швидше (кураре), леткі речовини — повітряним шляхом. Крім того, фітотоксини (коліни) можуть впливати внаслідок алелопатії через ґрунтові чи повітряні виділення, при розкладанні опалого листя. Наприклад у кореневих виділеннях сосни Веймута наявні азотисті сполуки та органічні кислоти (щавлева, гліколева, маленова, яблучна, аконітова); корені дуба, в'яза дрібнолистого, білої акації виділяють лейцин, валін, триптофан, лізин, аргінін). Отруйними стають ягоди буяхів (*Vaccinium uliginosum* L.), на яких конденсуються токсичні ефірні виділення багна звичайного. Найбільш досконалим і дієвим механізмом самозахисту рослин вважається дистанційний (попереджувальний) хімічний удар, коли фітотоксини виділяються у довколишнє середовище і починають діяти до того, як рослині завдані ушкодження (наприклад запалення шкіри ефірними виділеннями ясенців, токсинами сумаху їдкого, токсикодендрону, багна звичайного). Отруєння трапляються здебільшого теплої пори року, в спекотливі дні, після дощу. Місцева дія токсинів на шкіру й слизові оболонки спричиняється часто під час контакту з отруйними речовинами (капсаїциноїди плодів стручкового перцю сильно подразнюють слизові оболонки, жалкі волоски кропиви дводомної містять мурашину кислоту, уртицин, гістамін, які викликають дерматит). Інколи місцеве ураження призводить до загальної інтоксикації внаслідок високого всмоктування хімічних сполук (дафніїн і мезереїн вовчого лика викликають опіки шкіри, виникнення судом). Деякі отруйні речовини підвищують чутливість шкіри до УФ- чи більш довгохвильового випромінювання, викликають гіперпигментацію, опіки шкіри. Такий фотосенсибілізуючий ефект виявляється при зовнішньому впливі фурукумаринів псоралеї, борщівника сибірського, амі великої, пастернака посівного, смоковниці звичайної, а також при внутрішньому вживанні трави звіробою, якірців та при поїданні тваринами гречки, проса, конюшини тощо. Найбільш вразливі люди і тварини з індивідуальною чутливістю, білотілі, блондини й альбіноси.

Утворення й кількісний вміст токсинів в отруйних речовинах може змінюватися залежно від географічного розташування, місцезростання, умов навколишнього середовища: клімату, ґрунту, вологості (рослини, що вирощуються в умовах дефіциту вологи, накопичують більшу кількість

токсичних нітратів, ціанідів), освітлення (процеси накопичення алкалоїдів у пасльонових інтенсивніші уночі, ефірні олії накопичуються на яскравому світлі; при вирощуванні південних отруйних рослин на півночі їх токсичність зменшується). Також кількісний вміст, а частково й хімічний склад токсинів рослин залежать від пори року й фенофази (у період зимового спокою максимум токсинів запасують підземні органи), стадії онтогенезу (у чемериці найотрутніші перші паростки, у маку, гірчиці, крушини ламкої — нестиглі плоди; в окремих злаків і бобових — молоді паростки насичені ціаногенними речовинами). Фітотоксини розподілені по всіх тканинах рослинних органів рівномірно чи локалізовані у спеціалізованих структурах (вмістищах, молочниках, трихомах тощо). небезпечними можуть бути всі органи отруйних рослин(у воронячого ока ягоди токсичні для серця, листки — для нервової системи, кореневища викликають блювання, вся рослина має інсектицидні властивості). Але частіше найотрутнішими виявляються певні частини рослин (у вовчого лика звичайного — кора і плоди, у багна звичайного — листки, у болиголова плямистого — плоди, у чистотіла — корінь, у блекоти чорної — листки та насіння, у пасльона солодко-гіркого — зелені частини рослини). насіння з гірким присмаком і паростки багатьох плодових розоцвітих захищені ціаноглікозидом амігдаліном, при гідролізі якого утворюється бензальдегід і синильна кислота. Відомі отруйні медоноси (родів азалія, багно, рододендрон, хамедафна, лавровишня, вовче лико, чемериця, жовтець, блекота, дурман, белладонна, тютюн, авран, анабазис, вороняче око, зірчатка, аконіт, олеандр тощо) з отруйним нектаром або квітковим пилом, наявність яких надає меду токсичності, може викликати лихоманку, нудоту, блювання, діарею. Буває, що деякі частини отруйних рослин неотруйні (бульби картоплі, принасіник тису, насіння маку снодійного). Найнебезпечніші свіжі отруйні рослини. Після висушування, термічної обробки чи при силосуванні токсичні властивості рослин або не втрачаються, або зменшуються, зрідка зовсім зникають. Отруєння рослинами виникають здебільшого як харчові, або аліментарні, що носять загальнорезорбтивний характер. Найчастіше це відбувається при використанні незнайомих рослин або грибів; після вживання небезпечних харчових продуктів (компоту, варення, настоянки кісточкових з амігдаліном, що зберігаються більше 1 року); внаслідок вживання зерна чи борошна, забруднених склероціями ріжок пурпурових, насінням куколю, пажитниці, блекоти, геліотропу, триходесми) тощо. Інша причина гострих отруєнь — самолікування, неправильне застосування й передозування препаратів конвалії, наперстянки, адонісу, валеріани, чемериці, лимонника, женьшеню, белладонни, папороті чоловічої, аконітів та ін. Водні витяжки з рослин, що містять сильнодіючі речовини, готуються лише в аптеках. Неприпустиме приготування в домашніх умовах настоїв, відварів з таких видів, як жовтозілля широколисте, скополія карніолійська, софора японська,

термопсис ланцетоподібний, секуринога напівчагарникова, головатень звичайний, стефанія гола, іпекакуана, фізостигма отруйна, чилібуха отруйна, дельфіній сітчастоплідний, паслін дольчастий тощо. У терапевтичних дозах більшість отруйних рослин та їх отрути застосовують як лікарські засоби (серцеві глікозиди наперстянки і конвалії, атропін блекоти, морфін маку). Недотримання умов зберігання, способів, строків і доз вживання, ігнорування застережень щодо взаємодії з іншими лікарськими препаратами призводить до отруєння сильнодіючими та наркотичними препаратами чи патологій (нікотинізм, кокаїнізм, морфізм), можливі також виробничі респіраторно-контактні отруєння працівників фармацевтичної, хімічної, тютюнової, деревообробної галузей промисловості при вирощуванні, збиранні, заготівлі й переробці рослинної сировини (хмелю, тютюну, конопель, белладонни, чемериці, чистотілу, жовтецю, перцю червоного й ін.), при обробці або хімічній переробці деревини (усі хвойні, токсикодендрон, дуб, бук, тис, вільха, гіркокаштан, робінія, бруслини та ін.). нікотинове отруєння трапляється у робітників, що обробляють сире листя тютюну, або від передозування нікотину при палінні, при цьому може виникнути дихальний параліч, збудження з подальшою депресією нервової системи. Побутові респіраторні отруєння (нездужання, запаморочення, головний біль) можуть викликати леткі речовини при тривалому перебуванні в оточенні заростей або великих букетів магнолій, лілій, гіацинтів, черемхи, маку. Певні види отруйних рослин неоднаково впливають на різні тваринні організми (белладонна отруйна для людини і нешкідлива для кролів; людина вживає плоди кмину, кропу, анісу, а птахи гинуть від них; як правило, тварини не поїдають або уникають отруйних рослин).

Класифікація отруйних рослин умовна, оскільки універсальною вона не може бути. На сьогодні отруйні рослини групують на підставі таких ознак: ботанічна приналежність, спосіб дії, ступінь токсичності, природа токсинів та їх хімічна специфіка, клінічна картина токсичної дії речовин, патоморфологічні й патоанатомічні зміни та деякі інші.

Ботанічна класифікація отруйних рослин ґрунтується на сучасних філогенетичних системах рослинного світу і враховує видові особливості вторинного метаболізму. Найбільша кількість отруйних рослин серед квіткових дводольних рослин (родини пасльонових, жовтецевих, молочайних, барвінкових, ранникових, макових та ін.). Їх містять також ціанобактерії та деякі гриби (напр. роду мухомор (*Amanita*), клавіцепс пурпуровий, або ріжки пурпурові (*Claviceps purpurea*)).

Серед усіх рослинних токсинів найактивніші, складні й видоспецифічні — алкалоїди квіткових рослин. У мохоподібних, папоротеподібних та водоростей алкалоїди майже відсутні; деякі види хвощів містять псевдоалкалоїди. Хемотаксономічна специфічність

рослинних організмів робить певні групи фітотоксинів діагностичними ознаками певних ботанічних таксонів. Хоча ботанічна класифікація не дозволяє скласти будь-яке уявлення про хімічну природу і клінічне значення діючих речовин отруйних рослин, вона сприяє запобіганню отруєнь маловідомими рослинами певної таксономічної групи.

За способом дії отруйні рослини і фітотоксини поділяють на контактні, що завдають шкоди при контакті з ними; респіраторні, або дистанційні, — внаслідок вдихання летких токсинів; респіраторно-контактні; такі, що безпосередньо потрапляють у кров (кураре); загальнорезорбтивні, або аліментарні, що проходять через ШКТ і в різних його відділах всмоктуються у кров.

За ступенем токсичності виділяють групи дуже отруйних, смертельно отруйних, безумовно отруйних рослин (у наданому переліку вони позначені). Однак погляди авторів щодо представництва цих груп не завжди збігаються. Умовно отруйними рослинами вважаються такі, що стають токсичними лише в певних районах чи умовах зростання внаслідок змін хімічного складу (накопичення оксалатів, селену, важких металів, радіоактивних елементів, ціанідів тощо), при неправильному зберіганні (отруйний глікоалкалоїд соланін накопичується в бульбах картоплі, які позеленіли на світлі або перезимували у ґрунті); при ураженні грибами чи бактеріями (запліснявіла трава пажитниці — *Lolium* L., уражені грибом-паразитом *Stromctinia temulenia* зернівки злаків тощо).

Серед умовно отруйних рослин розрізняють групи таких, що спричиняють отруєння оксалатами (оксалізм), селеном (селеноз), ціанідами, нітратами тощо.

Оксалізм найчастіше викликають: амарант закинутий, або щиріця хвостата, портулак городній, ревіль чорноморський та деякі види родів кислиця, мишій, свиняча трава, лобода, буряк, просо, щавель, солянка та ін. Ознаки оксалізму: гастроентерит, гіпотензія, гіпокальціємія, м'язова млявість і сіпання, нефроз і гіпероксалурія.

Селеноз виникає у рогатої худоби при поїданні рослин, що поглинули з ґрунту надлишок селену (види родів робінія, айстра, лобода, кастилея, гринделія, гірчак, моринда, нептунія та ін.) чи є індикаторами селену (види астрагалу).

Ціанідне отруєння найчастіше викликає ціанід водню, що виділяється з фунгіциду чи інсектициду, та при вживанні рослин, що містять ціаногенні сполуки (орлики звичайні, росичка криваво-червона, диморфотека, мушмула японська, лепешняк смугастий, медова трава шерстиста, бузина чорна, квасоля лімська, індигофера австралійська, конюшина повзуча, горошок посівний та деякі представники родів робінія, лобода, циперус, ешольція, евкаліпт, молочай, лядвенець, льон, олеандр, просо, пасифлора, алича, терен,

груша, сорго та ін.). Діють ціаніди швидко й сильно, викликаючи нудоту, запаморочення, судоми і смерть від паралічу дихання.

Отруєння нітратами, які в організмі людей та великої рогатої худоби перетворюються на нітрити, спостерігається у разі вживання рослин, природно багатих на нітрати (лобода біла, шавлія відігнута, представники роду щириця та деякі ін.) чи перенасичених добривами. Ознаки включають гастроентерит, діарею, смертельно небезпечну метгемоглобінемію з анемічною аноксією, ядусі, тремтіння й синюшність.

Хімічна класифікація отруйних рослин враховує хімічну природу токсичних речовин. Виділяють рослини, що містять алкалоїди, глікоалкалоїди, серцеві глікозиди, сапоніни, токсичні органічні кислоти (синильну, шавлеву), дубильні речовини, лактони, смоли і бальзами, терпеноїди, ефірні олії, фенольні речовини, які можуть викликати запалення ШКТ (госипол, гіперіцин та ін.), токсальбуміни — речовини білкового характеру, що викликають утворення антитіл і роблять організм стійким (імунним) до токсичних і летальних кількостей цих речовин (рицин насіння рицини, робін кори робінії звичайної).

Окрему групу становлять рослини, які лише при певних умовах утворюють токсини (синильну кислоту, нижчі окисли азоту) або накопичують радіонукліди й важкі метали. Серед важливих хімічних чинників отруєння — летальний метаболізм (у шлунку глікозид віквіцідин спочатку гідролізується до глюкози і дівіцину, який розщеплюється до синильної кислоти, що посилює інтоксикацію).

Класифікація отруйних рослин за патологічними змінами в організмі лише частково відображає специфічну дію отруйних рослин, оскільки в більшості випадків патологоанатомічна картина має характер загального токсикозу.

Класифікація отруйних рослин за клінічною картиною отруєння корисна при встановленні діагнозу отруєння і вказує на ефективні прийоми лікування. Вона тісно пов'язана з ботанічною й хімічною класифікацією отруєння рослинами, спорідненими за систематичним положенням чи хімічним складом, схожі за клінічною картиною. Наприклад отруєння, що визначаються клінічною картиною набряку легень, частіше спричиняють рослини родини капустяних; отруєння з картиною задушних явищ — рослини родини злакових, а картину ураження серця — види, що містять серцеві глікозиди. Клінічна картина отруєнь атропіновими алкалоїдами відмінна від тієї, що спостерігається при отруєннях рослинами, які містять морфін. Проте слід враховувати, що клінічна картина при отруєннях рослинами відображає дію не чистих речовин, а суми біологічно активних речовин з різним кількісним співвідношенням у різних рослин. Вони не завжди діють в однаковому напрямі, а часто окремі з них навіть викликають протилежний вплив. Крім того, характер та інтенсивність

дії кожної з речовин і їх комплексу залежать від внутрішніх та зовнішніх умов. Тож клінічна картина отруєння рослинами одного і того ж виду не у всіх випадках однакова.

Класифікація за характером дії на організм виділяє отруйні речовини, що уражають: ЦНС (види родів чемериця, аконіт, блекота, белладонна, болиголов, цикута, дурман, коноплі, тютюн, чина, чистотіл, чилібуха тощо); серцево-судинну систему (чемерник, конвалія, види наперстянок, папороть чоловіча, жовтозілля, чемериця, олеандр, секуринег, великоголовник сафлоровидний та ін.); дихальні шляхи (переступень білий, чилібуха отруйна, зиновать віникова, пізньоцвіт, коноплі та ін.); ШКТ (види родів пізньоцвіт, тимелея, рицина, хрін, крушина, молочай, паслін, термопсис, дріоптерис, лобода та ін.); печінку (хрін звичайний, редька чорна, види родів геліотроп, жовтозілля та ін.); сечовивідні шляхи (холодок лікарський, золотушник звичайний, кислиця звичайна, любисток лікарський, яловець звичайний, переступень білий, часник та ін.); шкіру та слизові оболонки (види родів борщівник, рута, кропива, звіробій, ясенець, хрін, перець стручковий, цикламен, пастернак, лаконос, ластовень, клопогін, чистотіл, гірчиця, молочай, піретрум, сумах, проліска, переступень, тамус, кротон та ін.). Багато видів викликають водночас токсичне ураження кількох органів чи систем організму.

Профілактика гострих отруєнь полягає в дотриманні правил: не дозволяти дітям самостійно збирати і вживати незнайомі рослини, гриби і ягоди, а також картоплю, гречку, горох, зернові, які перезимували в полі; не вживати без консультації з лікарем фітопрепаратів, а також настоїв та настоянок, виготовлених самостійно вдома; не перевищувати призначені дози лікарських препаратів.

Допомога при отруєннях рослинами відповідає загальним принципам надання невідкладної допомоги при отруєннях.

Перша допомога. Ніякої поспішної терапії, ніякого самолікування! Після вживання в їжу отруйних плодів або інших частин рослин обов'язково необхідно по можливості швидше звернутися в екстрену службу допомоги при отруєннях або до лікаря. У визначенні рослини можуть допомогти в аптеці.

У якості першої допомоги доцільно видалення з рота рослини і прийом рідини (води, чаю, фруктових соків); молоко вживати не можна, оскільки воно може сприяти засвоєнню токсичних речовин.

Терапія (лікарські заходи). Під первинним виведенням отрути з організму розуміють елімінацію отрути до його надходження в систему кровообігу і, таким чином, до його розподілу в тканинах тіла. При пероральному прийомі отрути діє так зване «правило однієї години», тобто виведення отрути проводиться тільки в тому випадку, якщо 1) була прийнята

доза отрути значної токсичності і 2) прийом отрути відбувся не пізніше однієї години тому.

Беручи до уваги відносно короткий час транспортування хворих за допомогою сучасних служб порятунку, не рекомендується промивати шлунок або викликати блювання перед надходженням потерпілого в клініку.

При отруєннях отруйними рослинами у багатьох випадках достатньо прийняти активоване вугілля. Лише в деяких випадках слід - і тільки під наглядом лікаря - викликати блювоту (за допомогою блювотного засобу).

Адаптований перелік родів і лікарських видів, що найчастіше відносять до отруйних (**дуже отруйні, *смертельно отруйні, *безумовно отруйні)

***Арум плямистий — *Arum maculatum* L., ***Бруслина — *Euonymus europaea* L., ***Зіновать — *Cytisus* L., ***Наперстянка — *Digitalis* L., ***Образки болотні — *Calla palustris* L., ***Паслін солодко-гіркий — *Solanum dulcamara* L., ***Переступень — *Bryonia* L., ***Рододендрон — *Rhododendron* L., ***Тис негній-дерево (т. ягідний) — *Taxus baccata* L., **Аконіт (борець) — *Aconitum* L., **Блекота чорна — *Hyoscyamus niger* L., **Болиголов плямистий (омег) — *Conium maculatum* L., **Вовчі ягоди (вовче лико) — *Daphne* L., **Дурман звичайний — *Datura stramonium* L., д. індійський — *D. innoxia* Mill., **Красавка (белладонна звичайна) — *Atropa belladonna* L., **Пізньоцвіт осінній — *Colchicum autumnale* L., **Рицина звичайна — *Ricinus communis* L., **Сумах — *Rhus* L., **Тимелея звичайна — *Thymelaea passerina* (L.) Coss. Ex Germ., **Туя — *Thuja* L., **Цикута отруйна — *Cicuta virosa* L., **Яловець звичайний — *Juniperus communis* L., я. казацький — *J. sabina* L., *Анемона — *Anemone* L., *Бирючина звичайна — *Ligustrum vulgare* L., *Бузина чорна — *S. nigra* L., *Гліцинія — *Wisteria* Nutt., *Дрік — *Genista* L., *Жимолость — *Lonicera* L., *Жовтець — *Ranunculus* L., *Конвалія звичайна — *Convallaria majalis* L., *Ломиніс — *Clematis* L., *Плющ — *Hedera* L., *Саротамнус віниковий — *Sarothamnus scoparius* (L.) Koch., Адоніс весняний (горицвіт весняний) — *Adonis vernalis* L. та ін. види, Алое — *Aloë* L., Амброзія полинолиста — *Ambrosia artemisiifolia* L., Амі велика — *Ammi majus* L. (*Ammi glaucifolium* L.), Аралія маньчжурська — *Aralia mandshurica* Rupr. et Maxim., Арека катеку (бетельна пальма) — *Areca catechu* L., Арніка — *Arnica* L., Багно звичайне — *Ledum palustre* L., Барвінок малий — *Vinca minor* L., б. великий — *Vinca major* L., Бобівник трилистий — *Menyanthes trifoliata* L., Буркун жовтий (б. лікарський) — *Melilotus officinalis* (L.) Pall., Васильки справжні (базилік камфорний) — *Ocimum basilicum* L., Великоголовник сафлоровидний (рапонтікум, маралій корінь) — *Rhaponticum carthamoides* (Willd.) Iljin., Вороняче око звичайне — *Paris quadrifolia* L., Гармала звичайна — *Peganum harmala* L., Гіркокаштан звичайний (каштан кінський) — *Aesculus hippocastanum* L., Гірчак перцевий — *Polygonum hydropiper* L., г. почечуйний — *P. persicaria* L.,

гірчиця біла — *Sinapis alba* L., г. сарептська (г. сиза) — *Brassica juncea* (L.) Czern. (*Sinapis juncea* L.), г. чорна — *B. nigra* (L.) Koch. (*S. nigra* L.), Гісоп лікарський — *Hyssopus officinalis* L., Гледичія звичайна (г. триколючкова) — *Gleditsia triacanthos* L., Глечики жовті — *Nuphar lutea* (L.) Smith., Головатень звичайний (г. руський) — *Echinops ritro* L. (*E. ruthenicus* M.B.), г. шароголовий — *E. sphaerocephalus* L., Гранатник звичайний (гранат) — *Punica granatum* L., Дельфіній — *Delphinium* L., Деревій благородний — *Achillea nobilis* L., Діоскорея (ямс) — *Dioscorea* L., Елеутерокок колючий — *Eleutherococcus senticosus* (Rupr. et Maxim.) Maxim., Ефедра — *Ephedra* L., Женьшень — *Panax ginseng* C. A. Mey., Живокіст лікарський — *Symphytum officinale* L., Жовтозілля — *Senecio* L., Жовтушник сіруватий (ж. розлогий) — *Erysimum diffusum* Ehrh. (*E. canescens* Roth), ж. лакфіолевидний — *E. cheiranthoides* L., Жостір проносний — *Rhamnus cathartica* L., Заманиха висока (оплопанакс високий) — *Echinopanax elatum* Nakai., Звіробій звичайний — *Hypericum perforatum* L., з. плямистий — *H. maculatum* Crantz., Іпекакуана (блювотний корінь) — *Cephaelis ipecacuanha* Willd., Кавове дерево аравійське — *Coffea arabica* L., Картопля — *Solanum tuberosum* L., Катарантус рожевий (барвінок рожевий) — *Catharantus roseus* (L.) G. Don., (*Vinca rosea* L.), Кокаїновий кущ — *Erythroxylon coca* Lam., Кола блискуча (к. загострена) — *Cola acuminata* Schott et Endl., Коноплі — *Cannabis* L., Копитняк європейський — *Asarum europaeum* L., Крушина вільховидна (к. ламка) — *Frangula alnus* Mill. (*Rhamnus frangula* L.), Купина — *Polygonatum* L., Лавровишня — *Laurocerasus officinalis* Roem., Латаття біле — *Nymphaea alba* L., Лимонник китайський — *Schisandra chinensis* (Turcz.) Baill., Луківка надморська (морська цибуля, ургінея, дрімія) — *Scilla maritima* (Torn.) L. *Urginea maritima* (L.) Baker. (*Drimia maritima*), Льонок звичайний — *Linaria vulgaris* Mill., Мак — *Papaver* L., Макля дрібноплода — *Macleaya microcarpa* (Maxim.) Fedde., Материнка звичайна — *Origanum vulgare* L. (*O. dilatatum* Klok.), Мачок жовтий — *Glaucium flavum* Crantz., Мигдаль звичайний — *Amygdalus communis* L., Мильнянка лікарська — *Saponaria officinalis* L., Молочай — *Euphorbia* L., Обвійник грецький — *Periploca graeca* L., Олеандр звичайний — *Nerium oleander* L., Омела біла — *Viscum album* L., Осока парвська — *Carex brevicollis* DC., Папороть чоловіча (щитник чоловічий, дріоптерис чоловічий) — *Dryopteris filix-mas* (L.) Schott., Пасифлора інкарнатна (страстоцвіт м'ясо-червоний) — *Passiflora incarnata* L., Паслін дольчастий — *S. laciniatum* Ait., п. чорний — *S. nigrum* L., Пастернак посівний — *Pastinaca sativa* L., Перець стручковий однорічний — *Capsicum annuum* L., Перець чорний — *Piper nigrum* L., Печіночниця звичайна — *Hepatica nobilis* Garsanet., Пижмо звичайне — *Tanacetum vulgare* L. (*Chrysanthemum tanacetum* vis.), Півники жовті — *Iris flavum* L., Півонія незвичайна (мар'їн корінь) — *Paeonia anomala* L., Підмаренник справжній — *Galium verum* L., Піретрум (маруна) — *Pyrethrum*

L., Плаун баранець (баранець звичайний) — *Lycopodium selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mert., (*Huperzia selago* (L.) Benth. ex Schrank et Mart.), Полин цитварний (п. сантонінський) — *Artemisia cina* Berg., (*A. santonica* L.), Примула — *Primula* L., Псоралея — *Psoralea* L., Раувольфія зміїна — *Rauwolfia serpentina* Benth, Рута — *Ruta* L., Рутвиця мала — *Thalictrum minus* L., р. смердюча — *Th. foetidum* L., Секуринег напівчагарникова — *Securinega suffruticosa* (pall.) Rehd., Скополія — *Scopolia* L., Смоковниця звичайна (інжир, винна ягода) — *Ficus carica* L., Софора (стифнолобіум) — *Sophora* L., Спориш звичайний (гірчак звичайний) — *Polygonum aviculare* L., Стефанія гола — *Stephania glabra* (Voxb) Miers., Страстоцвіт м'ясо-червоний (пасифлора інкарнатна) — *Passiflora incarnata* L., Строфант — *Strophantus* L., Сферофіза солонцева — *Sphaerophysa salsula* (Pall.) DC., Термопсис — *Thermopsis lanceolata* L., Тирлич — *Gentiana* L., Тютюн — *Nicotiana* L., Унгернія — *Ungernia* L., Фізостигма отруйна — *Physostigma venenosum* Bulf., Хінне дерево — *Cinchona succirubra* L., Хміль звичайний — *Humulus lupulus* L., Хрін звичайний — *Armoracia rusticana* Gaertn., Mey. et Scherb., Циміцифуга (клопогін) — *Cimicifuga* L., Чемериця Лобеля (ч. біла) — *Veratrum lobelianum* Bernh., Чемерник — *Helleborus* L., Чилібуха отруйна (блювотний горіх) — *Strychnos nuxvomica* L., Чистотіл звичайний — *Chelidonium majus* L., Шавлія лікарська — *Salvia officinalis* L., Якiрці сланкі — *Tribulus terrestris* L., Ясенець — *Dictamnus* L.

1.1. Сильноотруйні лікарські рослини

1. Авран лікарський - Авран лекарственный **Gratiola officinalis** L.
2. Аконіт білоустий - Аконит белоустый **Aconitum exelsum** Rohb.
3. Аконіт джунгарський - Аконит джунгарский **Aconitum soongaricum** Stap.
4. Анабазіс безлистий - Анабазис безлистный **Anabasis aphylla** L.
5. Арізема японська - Аризема японская **Arisaemaserratum** (Thunb/) Schott.
6. Блекота чорна - Белена черная **Hyoscyamus niger** L.
7. Бирючина звичайна - Бирючина обыкновенная **Ligustrum vulgare** L.
8. Болиголов плямистий - Болиголов пятнистый **Conium maculatum** L.
9. Борщівник сибірський - Борщевик сибирский **Heracleum sibiricum** L.
10. Борщівник Сосновського - Борщевик Сосновского **Heracleum sosnowsky** Manden.
11. Веснівка двулиста - Майник двулистный **Convallaria bifolia** L.
12. Вовчець кудрявий - Волчец кудрявый **Cnicus benedictus** L.
13. Вовче лико звичайне - Волчник обыкновенный **Daphne mezereum** L.
14. Воронець колосистий - Воронец колосистый **Actaea spicata** L.
15. Вороняче око звичайне - Вороний глаз четырехлистный **Paris quadrifolia** L.
16. Горицвіт весняний - Горицвет весенний **Adonis vernalis** L.

17. Дурман індійський - Дурман индейский **Datura innoxia Mill.**
18. Дурман звичайний - Дурман обыкновенный **Datura stramonium L.**
19. Жовтець їдкий - Лютик едкий **Ranunculus acris L.**
20. Жовтець повзучий - Лютик ползучий **Ranunculus repens L.**
21. Жовтець ядовитий - Лютик ядовитый **Ranunculus sceleratus L.**
22. Красавка звичайна - Красавка обыкновенная **Atropa belladonna L.**
23. Купена лікарська - Купена лекарственная **Polygonatum officinale L.**
24. Конвалія звичайна - Ландыш майский **Convallaria majalis L.**
25. Ластовень лікарський - Ластовень лекарственный **Vincetoxicum hirundinaria Medik.**
26. Лобелія одутла - Лобелия вздутая **Lobelia inflata L.**
27. Мак снодійний - Мак снотворный **Papaver somniferum L.**
28. Мандрагора лікарська - Мандрагора лекарственная **Mandragora officinalis L.**
29. Молочай соняшний - Молочай-солнцегляд **Euphorbia helioscopia L.**
30. Мухомор червоний - Мухомор красный **Amanita muscaria (Fr.) Hook**
31. Очиток великий - Очиток большой **Hylotelephium maximum (L.) Holub.**
32. Печіночниця звичайна - Печеночница обыкновенная **Hepatica nobilis Mill.**
33. Плаун баранець - Плаун-баранец **Lycopodium selago L.**
34. Плаун булавовидний - Плаун булавовидный **Lycopodium clavatum L.**
35. Подофіл щитовидний - Подофил щитовидный **Podophyllum peltatum Willd.**
36. Підсніжник Воронова - Подснежник Воронова **Galanthus woronowii A.Los.**
37. Пізньоцвіт осінній - Безвременник великолепный **Colchicum autumnale L.**
38. Рицина звичайна - Клещевина обыкновенная **Ricinus communis L.**
39. Ряст порожнистий – Хохлатка полая **Corydalis cava (L.) Schweigg. et Koerte**
40. Синяк звичайний --Синяк обыкновенный **Echium vulgare L.**
41. Сиренія стручочкова - Сирения стручковая **Syrenia siliculosa (Bieb.) Andrz.**
42. Сон розкритий - Прострел обыкновенный **Pulsatilla patens (L.) Mill.**
43. Строфант комбе - Строфант комбе **Strophanthus kombe Oliv.**
44. Сумах східний - Сумах восточный **Rhus toxicodendron var. hispida Engl.**
45. Сумах дубильний - Сумах дубильный **Rhus coriaria L.**
46. Сумах ядовитий - Сумах ядовитый **Rhus toxicodendron L.**
47. Тамус звичайний - Тамус обыкновенный **Tamus communis L.**
48. Термопсис ланцетовидний - Термопсис ланцетовидный **Termopsis lanceolata L.**
49. Цикламен перський - Цикламен перский **Cyclamen persicum Mill.**

50. Цикута отруйна - Вех ядовитый **Cicuta virosa L.**
51. Чемериця Лобелієва - Чемерица Лобеля **Veratrum lobelianum Bernh.**
52. Чемерник кавказський - Морозник кавказский **Helleborus caucasicus A.Braun.**
53. Чернокорінь лікарський - Чернокорень лекарственный **Cynoglossum officinale L.**
54. Чилібуха – Чилибуха **Strychnos nux-vomica L.**
55. Чистець лісовий - Чистец лесной **Stachys sylvatica L.**
56. Чистотіл великий - Чистотел большой **Chelidonium majus L.**
57. Ясенець кавказський - Ясенец кавказский **Dictamnus albus var. caucasicus (Fisch.et C.A. Mey) Rouy**

1.2. Отруйні лікарські рослини

1. Акація біла Робінія звичайна - Акация белая **Robinia pseudoacacia L.**
2. Акація жовта - Акация желтая **Caragana arborescens Lam.**
3. Анемона жовтецева - Ветреница лютиковая **Anemone ranunculoides L.**
4. Арум плямистий - Аронник пятнистый **Arum maculatum L.**
5. Барвінок малий - Барвинок малый **Vinca minor L.**
6. Багно звичайне - Багульник болотный **Ledum palustris L.**
7. Безщитник жіночий - Кочедыжник женский **Antyrium filix-femina (L.) Roth.**
8. Білозір болотний - Белозор болотный **Parnassia palustris L.**
9. Березка польова - Вьюнок полевой **Convolvulus arvensis L.**
10. Бруслина бородавчаста - Бересклет бородавчатый **Euonymus verrucosus Scop.**
11. Бруслина європейська - Бересклет европейский **Euonymus europaeus L.**
12. Бузина трав'яниста - Бузина травянистая. **Sambucus ebulus L.**
13. Бузок звичайний - Сирень обыкновенная **Syringa vulgaris L.**
14. Водозбір звичайний Орлики звичайні - Водосбор обыкновенный **Aquilegia vulgaris L.**
15. Воловик лікарський - Воловик лекарственный **Anchusa officinalis L.**
16. Волошка синя - Василек синий **Centaurea cyanus L.**
17. Вощанка болотна - Восковник болотный **Galepa Lustris (Lamk.) Chevall.**
18. В'язель барвистий - Вязель пестрый **Coronilla varia L.**
19. Гармала звичайна - Гармала обыкновенная **Peganum harmala L.**
20. Геліотроп європейський - Гелиотроп европейский **Heliotropium europaeum L.**
21. Глечики жовті - Кубышка желтая **Nuphar lutea (L.) Smith.**
22. Дельфіній високий - Живокость высокая **Delphinium elatum L.**
23. Дельфіній сітчатоплідний - Живокость сетчатоплодная **Delphinium dictyocarpum DC**

24. Дзвінець малий - Погремок малый **Rhinanthus minor L.**
25. Дрік красильний - Дрок красильный **Genistra tinctoria L.**
26. Ефедра хвощова - Эфедра хвощевая **Ephedra equisetina Bunge**
27. Жабрій ладанний - Пикульник ладанниковый **Galeopsis ladanum L.**
28. Живокіст лікарський - Окопник лекарственный **Symphytum officinale L.**
29. Жовтушник лакфіолевидний - Желтушник левкойный **Erysimum cheiranthoides L.**
30. Жовтушник сіруватий - Желтушник серый (раскидистый) **Erysimum diffusum Ehrh.**
31. Зіновать руська - Ракитник русский **Chamaecytisus ruthenicus (Fisch. tx Woloszcz.) Klaskova**
32. Калюжниця болотна - Калужница болотная **Caltha palustris L.**
33. Кардарія крупковидна - Кардария крупковидная **Cardaria draba (L.) Desf.**
34. Кінський часник звичайний - Чесночник лекарственный **Alliaria petiolata (Bieb.) Cavara et Grande.**
35. Клопогін даурський - Клопогон даурский **Cimicifuga dahurica (Turcz.) Maxim.**
36. Кокаїновий кущ - Кокаиновый куст **Erythroxylon coca Lam.**
37. Коноплі посівні - Конопля посевная **Cannabis sativa L.**
38. Коноплі посівні індійські - Конопля посевная индийская **Cannabis indica Lam.**
39. Копитняк європейський - Копытень европейский **Asarum europaeum L.**
40. Кремена лікарська - Белокопытник лекарственный **Petasites hybridus (L.) P. Gaertn., B. Mey. et Scherb**
41. Кукіль звичайний - Куколь обыкновенный **Agrostemma githago L.**
42. Лаконіс американський - Лаконос американский **Phytolacca americana L.**
43. Латаття біле - Кувшинка белая **Nymphaea alba L.**
44. Мильнянка лікарська - Мыльнянка лекарственная **Saponaria officinalis L.**
45. Міхурник деревовидний - Пузырник древовидный **Colutea arborescens L.**
46. Наперстянка великоквіткова - Наперстянка крупноцветковая **Digitalis grandiflora Mill.**
47. Наперстянка пурпурова - Наперстянка пурпуровая **Digitalis purpurea L.**
48. Наперстянка війчаста - Наперстянка реснитчатая **Digitalis ciliata Trautv.**
49. Наперстянка іржава - Наперстянка ржавая **Digitalis ferruginea L.**
50. Наперстянка шерстиста - Наперстянка шерстистая **Digitalis lanata Ehrh.**
51. Нетреба звичайна - Дурнишник обыкновенный **Xanthium strumarium L.**
52. Обвійник грецький - Обвойник греческий **Periploca graeca L.**
53. Образки болотні - Белокрыльник болотный **Calla palustris L.**
54. Олеандр звичайний - Олеандр обыкновенный **Nerium oleandr L.**
55. Омег водяний - Омежник водяной **Oenanthe aquatica (L.) Poir.**
56. Омела біла - Омела белая **Viscum album L.**
57. Очний цвіт польовий - Очный цвет полевой **Anagallis arvensis L.**

58. Паролист звичайний - Парнолистник обыкновенный **Zygophyllum fabago L.**
59. Паслін дольчатий - Паслен дольчатый **Solanum laciniatum Ait.**
60. Паслін солодко-гіркий - Паслен сладко-горький **Solanum dulcamara L.**
61. Паслін чорний - Паслен черный **Solanum nigrum L.**
62. Пасифлора м'ясо-червона - Пассифлора инкарнатная **Passiflora incarnata L.**
63. Первоцвіт весняний - Первоцвет весенний **Primula veris L.**
64. Перестріч гайовий - Марьянник дубравный **Melampyrum nemorosum L.**
65. Переступень білий - Переступень белый **Bryonia alba L.**
66. Плющ звичайний - Плющ обыкновенный **Hedera helix L.**
67. Повиліка європейська - Повилика европейская **Cuscuta europaea L.**
68. Псоралея кістянкова - Псоралея костяниковая **Cullen drupaceum (Bunge) Stirton.**
69. Ранник вузлуватий - Норичник узловатый **Scrophularia nodosa L.**
70. Раувольфія зміїна - Раувольфия змеиная **Rauwolfia serpentina Benth.**
71. Ремерія гібридна - Ремерия гибридная **Roemeria hybrida (L.)DC.**
72. Реп'яшок звичайний - Рогоглавик пряморогий **Agrimonia eupatoria L.**
73. Різак звичайний - Резак обыкновенный **Falcaria vulgaris Bernth.**
74. Рододендрон жовтий - Рододендрон золотистый **Rhododendron luteum Sweet**
75. Росичка круглолиста - Росянка круглолистная **Drosera rotundifolia L.**
76. Рутвиця смердюча - Василистник вонючий **Thalictrum foetidum L.**
77. Рутвиця жовта - Василистник желтый **Thalictrum flavum L.**
78. Рутвиця мала - Василистник малый **Thalictrum minus L.**
79. Скополія карніолійська - Скополия карниолийская **Scopolia carniolica Jacq.**
80. Сокирки польові - Живокость полевая **Consolida regalis S.F.Gray.**
81. Страусове перо звичайне - Страусник обыкновенный **Matteuccia struthiopteris (L.) Tod.**
82. Сферофіза солонцева - Сферофиза солонцовая **Spherophysa salsula (Pall.) DC.**
83. Тис ягідний - Тисс ягодный **Taxus baccata L.**
84. Тютюн справжній - Табак настоящий **Nicotiana tabacum L.**
85. Фізостигма отруйна - Физостигма ядовитая **Physostigma venenosum Balf.**
86. Хамедафна чашкова - Хамедафна болотная **Chamaedaphne calyculata (L.) Moench.**
87. Харг кущовий - Харг кустарниковый **Gomphocarpus fruticosus (L.)R.Br.**
88. Хвилівник ломиносоподібний - Кирказон ломоносовидный **Aristolochia clematitis L.**
89. Хрінниця смітна - Клоповник мусорный **Lepidium ruderae L.**

90. Частуха подорожникова - Частуха подорожниковая **Alisma plantago-aquatica L.**
91. Шолудивник болотний - Мытник болотный **Pedicularis palustris L.**
92. Щитник чоловічий - Папоротник мужской **Dryopteris filix-mas (L.) Schott**
93. Яловець казацький - Можжевельник казацкий **Juniperus sabina L.**
94. Якiрці сланкі - Якорцы стелющиєся **Tribulus terrestris L.**

1.3. Умовно отруйні лікарські рослини

1. Амі велика - Амми большая **Ammi majus L.**
2. Арніка гірська - Арника горная **Arnica montana**
3. Бук східний - Бук восточный **Fagus orientalis Lipsky**
4. Буркун білий - Донник белый **Mellilotus albus L.**
5. Буркун лікарський - Донник лекарственный **Mellilotus officinalis L.**
6. Вексiбiя товстоплода - Софора толстоплодная **Sophora pachycarpa C.A.Mey.**
7. Гледичія колюча - Гледичия обыкновенная **Gleditsia triacanthos L.**
8. Гiркокаштан звичайний - Каштан конский обыкновенный **Aesculus hippocastanum L.**
9. Гiрчак перцевий - Горец перечный **Polygonum hydropiper L.**
10. Гiрчак степовий - Горчак ползучий **Acroptilon repens (L.) DC.**
11. Гiрчиця сарептська - Горчица сарептская **Brassica juncea (L.) Czern.**
12. Головатень звичайний - Мордовник обыкновенный **Echinops ritro L.**
13. Горошок мишачий - Горошек мышиный **Vicia cracca L.**
14. Грiжниця гола - Грыжник голый **Herniaria glabra L.**
15. Деревій звичайний - Тысячелистник обыкновенный **Achillea millefolium L.p.p.**
16. Ехінопанакс високий - Заманиха высокая **Echinopanax elatus Nakai.**
17. Жарновець віничковий - Жарновец метельчатый **Cytisus scoparius Link.**
18. Жимолость звичайна - Жимолость обыкновенная **Lonicera xylosteum L.**
19. Жовтозілля дібровне - Крестовник дубравный **Senecio nemorensis L.**
20. Жовтозілля звичайне - Крестовник обыкновенный **Senecio vulgaris L.**
21. Жовтозілля плосколисте - Крестовник плосколистный **Senecio platyphylloides Somm.et Levier**
22. Жовтозілля ромболисте - Крестовник ромболистный **Senecio rhombifolius (Willd.) Sch. Bip**
23. Золотушник звичайний - Золотая розга обыкновенная **Solidago virgaurea L.**
24. Іберійка гірка - Иберийка горькая **Iberis amara L.**
25. Картопля - Картофель клубненосный **Solanum tuberosum L.**
26. Кендир конопляний - Кендырь коноплевый **Apocynum cannabinum L.**

27. Кермек Гмеліна - Кермек Гмелина **Limonium Gmelinii (Willd.) Kuntze**
28. Крушина звичайна - Крушина ольховидная **Frangula alnus Mill.**
29. Крушина проносна - Крушина слабительная **Rhamnus cathartica L.**
30. Латук дикий - Латук дикий **Lactuca sativa L.**
31. Лобода протиглистна - Марь противоглистная **Chenopodium anthelminthicum L.**
32. Ломоніс виноградолистий - Ломонос виноградолистный **Clematis vitalba L.**
33. Лещиця волотиста - Качим метельчатый **Gypsophila paniculata L.**
34. Льон звичайний - Лен обыкновенный **Linum usitatissimum L.**
35. Льонок звичайний - Льянка обыкновенная **Linaria vulgaris Mill.**
36. Магнолія великоквіткова - Магнолия крупноцветковая **Magnolia grandiflora L.**
37. Маренка запашна; Підмаренник запашний - Ясменник душистый **Asperula odorata L.**
38. Мачок жовтий - Мачок желтый **Glaucium flavum Crantz.**
39. Мигдаль звичайний - Миндаль обыкновенный **Amygdalus communis L.**
40. Миколайчики плоскі - Синеголовник плосколистный **Eryngium planum L.**
41. Місяцenasінник даурський - Луносемянник даурский **Menispermum dahuricum L.**
42. Мучниця звичайна - Толокнянка обыкновенная **Arctostaphylos uva-ursi (L.) Spreng**
43. Нечуйвітер волосистий - Ястребинка волосистая **Hieracium pilosella L.**
44. Огірок –пирскач звичайний - Бешеный огурец обыкновенный **Ecballinum elaterum (L.) A.Rich.**
45. Осока парвська - Осока парвская **Carex brevicollis D.C.**
46. Пижмо звичайне - Пижма обыкновенная **Tanacetum vulgare L.**
47. Півонія незвичайна - Пион уклоняющийся **Paeonia anomala L.**
48. Полин гіркий - Полынь горькая **Artemisia absinthium L.**
49. Полин кримський - Полынь таврическая **Artemisia taurica Willd.**
50. Полин цитварний - Полынь цитварная **Artemisia cina Berg.**
51. Розхідник звичайний - Будра плющевидная **Glechoma hederacea L.**
52. Рутка лікарська - Дымянка аптечная **Fumaria officinalis L.**
53. Рута запашна - Рута душистая **Ruta graveolens L.**
54. Секуринега кущиста - Секуринега полукустарниковая **Securinega suffruticosa (Pall.)Rehd.**
55. Смілка поникаюча - Смолевка поникшая **Silene vulgaris (Moench.) Carcke**
56. Сорго алепське - Сорго аллепское **Sorghum halepense (L.) Pers.**
57. Софора японська - Софора японская **Sophora japonica L.**

58. Стелера карликова - Стеллера карликовая **Stellera chamaejasme L.**
59. Суховершки звичайні - Черноголовка обыкновенная **Pronella vulgaris L.**
60. Тризубець болотний - Триостренник болотный **Triglochin palustris Linnaeus**
61. Туя західна - Туя западная **Thuja occidentalis L.**
62. Фіалка запашна - Фиалка душистая **Viola odorata L.**
63. Хвощі – Хвощи **Equisetum L.**
64. Хміль звичайний - Хмель обыкновенный **Humulus lupulus L.**
65. Черемха звичайна - Черемуха обыкновенная **Padus racemosa Gilib.**
66. Чина лучна – Чина луговая **Lathyrus pratensis L.**
67. Шафран посівний - Шафран посевной **Crocus sativus L.**
68. Щавель кінський - Щавель конский **Rumex confertus Willd.**
69. Ясен високий - Ясень высокий **Fraxinus excelsior L.**

1.4. Правила роботи з отруйною лікарською рослинною сировиною

Отруйні рослини — це рослини, які виробляють і накопичують отруйні речовини, що можуть спричинювати отруєння людини і тварини. Отруйність рослин може бути пов'язана з такими отруйними сполуками, як алкалоїди, глікозиди, ефірні олії, лактони, феноли та ін. Отруйні речовини можуть міститись у всій рослині або в окремих її частинах.

Збирати отруйні лікарські рослини забороняється: неповнолітнім особам; вагітним; матерям, які годують дітей; особам з порушеннями центральної нервової системи; хворим на серцево-судинні захворювання та ін.

Правила збирання рослин окремих морфологічних груп лікарської рослинної сировини (отруйних) такі самі, як і неотруйних. Проте існують деякі особливості: під час збирання отруйної сировини не можна вживати їжу, торкатись руками слизових оболонок очей, рота; під час збирання отруйної сировини треба стояти за вітром. При роботі з отруйною сировиною потрібно захищати слизові оболонки носа і рота, працювати в спеціальному одязі. Відомі випадки професійного отруєння. У збирачів лікарських рослин при контакті з отруйними рослинами або потраплянні на шкіру їх соку може розвинути гостре запалення, екзема, дерматит; відомі випадки отруєнь під час ручного збирання в спекотну погоду листків блекоти чорної, дурману звичайного, белладонни, при подрібненні сухих кореневищ чемериці Лобеля та ін. Під час роботи з плодами коріандру та листками м'яти у працівників починає боліти голова, настає загальна слабкість і запаморочення внаслідок вдихання парів ефірної олії.

Дія отруйних рослин різноманітна. Одні з них уражають центральну нервову систему, інші подразнюють слизові оболонки травного каналу, спричиняють порушення серцевої діяльності та дихання, порушення

сечовидільної системи, патологію вагітності, аборт та ін. При гострих отруєннях дуже швидко може настати порушення основних життєвих функцій організму.

При отруєнні лікарськими рослинами потрібно негайно надати першу допомогу. У випадку кишкового отруєння треба викликати блювання і промити шлунок (дати потерпілому випити 5-6 склянок теплої води з сіллю або 0,1 % розчин калію перманганату). При отруєнні маком блювотні засоби неефективні. При отруєнні конвалією, наперстянкою, горицвітом весняним блювоту викликати не можна. Для запобігання всмоктуванню отрути треба прийняти активоване вугілля або суміш 1-3 білків яєць із 300-500 мл молока або води, а через 20-30 хв викликати блювання і випити послаблювальне. До приходу лікаря потерпілого треба вкласти в ліжку. При потраплянні соку отруйної рослини на шкіру, уражені ділянки декілька разів промивають водою з милом і протирають 2% розчином калію перманганату. При послабленні дихання роблять штучне дихання, при послабленні пульсу потерпілому дають міцний чай або каву.

Розділ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА РОСЛИН, ЩО МІСТЯТЬ ОТРУЙНІ РЕЧОВИНИ

2.1. Авран лікарський – *Gratiola officinalis* L.

Родина ранникових- *Scrophulariaceae*

Авран лекарственный

Видова назва *Gratiola* – зменшувальне від *gratia* – милість, подяка; видова ознака *officinalis* – лікарський.

Життєва форма. Багаторічна трав'яниста рослина, гола з повзучим кореневищем. Стебло пряме – 15-20 см заввишки. Листки ланцетні, гострі з напівстеблообгортною основою, нижні – тупі, майже цілокраї, всі інші – пилчасті. Квітки пазушні, поодинокі, двостатеві на довгих ніжках, з двома приквітниками при основі чашечки. Віночок з широкою жовтою трубкою, плоским білим лопатевим і жовтуватим волохатим зівом.

Плід – яйцевидна коробочка. Цвіте у червні – вересні.

Поширення. Роста на вологих місцях, на луках, по берегах річок по всій території України.

Сировина. Трава, корені.

Хімічний склад. Вченими Запорізького державного медичного університету проведене поглиблене фітохімічне дослідження трави аврану лікарського, в якій виявили флавоноїди, алкалоїди, сапоніни, фенолкарбонові кислоти. Із коренів аврану лікарського вперше ними виділено алкалоїд пахікарпін.

У рослині виявлені глікозиди (граціолінін, граціотоксин, граціозид, граціолін), сапоніни, кислоти (бетулінова, граціолінова, яблучна і жирні), гіркоти, смолисті речовини, алкалоїди (0,2%), набір глікофлавоноїдів.

У надземній частині містяться: макроелементи (міліграм/г) К- 22,20, Са - 14,60, Mg - 2,60, Fe - 0,46; мікроелементи: коефіцієнт накопичення мікроелементів (КНМ) Mn-0,30, Cu-0,95, Zn-0,87, Co-0,16, Сг - 0,09, Al - 0,24, V-0,04, Se-6,67, Ni-0,24, Sr-0,89, Pb-0,07, I-0,09, B-0,90 мкг/г.

Застосування. Траву аврану в народній медицині використовують як сечогінний, проносний, глистогінний засіб. Авран діє на серце подібно до дії

наперстянки, крім того його використовують при жовтяниці, хворобах печінки, запорах, захворюваннях шкіри (короста, трофічні виразки, екзема, свербіж, різні рани, висипання, лишай), з метою посилення пологової діяльності та при відсутності менструацій. Внутрішньо – настій трави застосовують як серцевий засіб і при жовтяниці. Зовнішньо – компреси з настоєм трави як протизапальний засіб. Трава аврану – компонент збору М.Н. Здренко - симптоматичного засобу при лікуванні папіломатозу сечового міхура та антацидних гастритів. Авран – отруйна рослина. Вживати тільки за порадою і під наглядом лікаря.

Отрута. У всіх частинах рослини: тетрациклічні тритерпени, граціогенін, глікозид граціозид.

Дія. Подразнення слизових оболонок шлунково-кишкового тракту, порушення функцій серця і дихання.

Ознаки отруєння. Нудота, блювання, кривавий пронос, судоми, подразнення нирок, порушення серцевої діяльності і функції дихання. Порушується зір і кольоровідчуття. При сильному отруєнні смерть настає в результаті порушення кровообігу, можливо із-за паралічу дихання.

Перша допомога. При отруєнні звернутися до лікаря.

Терапія. Прийом активованого вугілля та проносного, спостереження, симптоматичне лікування; при необхідності первинна детоксикація.

2.2. Аконіт волохитий - *Aconitum paniculatum* Lam.

Родина жовтецевих - *Ranunculaceae*

Аконит метельчатий

Життєва форма — багаторічна трав'яниста рослина. Корені потовщені. Стебло вгорі залозисто-опущене, 50-170 см заввишки. Листки почергові, глибоко 5-7-роздільні. Квітки зигоморфні, голубі або темно-голубі, зібрані в просту або розгалужену китицю. Плід збірний, з листянок. Цвіте у липні — серпні.

Поширення.

Трапляється в Карпатах і на Прикарпатті в лісах і на узліссях.

Сировина. Коренебульби.

Хімічний склад. Коренебульби *A. v.* містять алкалоїди (1,2-3,4 %), органічні кислоти, кумарини (0,3%), крохмаль. До складу алкалоїдів входять аконітин (0,6%), аконіфін, ацетилзонгорин, ацетилзонгорамін, ацетилнапелін, зонгорин, зонгорамін, ізоболдин, караколін, караколідин, неолін, норзонгорин, напелін, феніл- β -нафтиламін. У надземних органах виявлено алкалоїди, флавоноїди, аскорбінову кислоту тощо.

Застосування. Використовується в народній медицині нарівні з аконітом джунгарським. Смертельно отруйна рослина!

Виявляє виражену болетамувальну дію. Виявлено антимікробні та протипухлинні властивості рослини. Зовнішньо у вигляді мазі або внутрішньо у вигляді настоянки використовують як болетамувальний засіб при ревматизмі, невралгіях, мігрені, зубному болю та при інших захворюваннях. У народній медицині використовують при туберкульозі легень, простудних захворюваннях та ішіасі. Відоме також використання його при злоякісних новоутвореннях (внутрішньо і зовнішньо).

Застосовують у вигляді настоянки під наглядом лікаря. За даними болгарських вчених, терапевтична доза аконітину, як найтоксичнішого алкалоїду,—0,02—0,03 мг 2-3 рази на добу. При заготівлі, зберіганні й використанні (як і інших аконітів) слід пам'ятати, що це смертельно отруйна рослина! При перших ознаках отруєння (відчуття оніміння язика, обличчя і всього тіла, печія в грудях і животі, нудота, блювання) необхідно негайно викликати швидку допомогу, а потерпілому надати першу допомогу.

Отрута. Корінь, листя і квітки містять отруйний алкалоїд аконітин. Вже при зборі отрута може проникнути в шкіру і викликати запалення шкіри і сильні отруєння. Смертельні отруєння траплялися внаслідок того, що рослина було прийнято за коріння селери та хрону, а також внаслідок використання листя аконіту для салату.

Дія. Переважно на клітини міокарда та на мембрани нервових клітин.

Ознаки отруєння. Нудота, блювання, оніміння язика, губ, щік, кінчиків пальців ніг і рук, відчуття повзання мурашок, відчуття жару і холоду в кінцівках, яке переходить в порушення зору (сприйняття предметів в зеленому кольорі) сухість у роті, спрага, головний біль, неспокій, судомні скорочення м'язів обличчя, кінцівок, втрата свідомості, зниження артеріального тиску. В початковій стадії брадіаритмія, екстросистолія, потім – параксизмальна тахікардія, яка переходить в фібриляцію шлуночків.

Перша допомога. Негайне транспортування до лікарні.

Терапія. У разі проковтування по можливості раніше провести детоксикацію шляхом викликання блювання або промивання шлунка. Прийняти активоване вугілля і проносне. При серцевої аритмії прийом магnezії, при необхідності використовувати серцевий стимулятор. Постійне медичне спостереження.

2.3. Аконіт дібровний, аконіт гайовий - *Aconitum nemorosum* Bieb. ex Reichenb. syn. *A. anthora* L.

Родина жовтецевих - *Ranunculaceae*

Аконит противоядный

Життєва форма — багаторічна трав'яниста рослина. Корені веретеноподібно потовщені. Стебло прямостояче, просте, коротко-опушене, 40 - 100 см заввишки. Листки багаторазово пальчасто-розсічені, частки ланцетні або широколанцетні. Квітки зигоморфні, жовті, в щільних китицях. Плід —

збірний, з опушених листянок. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Трапляється на Лівобережжі в Лісостепу і на півночі Степу в лісах, по чагарниках, на узліссях.

Сировина. Коренебульби.

Хімічний склад. Застосування. Аналогічно аконіту волотистому.

Вважається протималярійним та антигельмінтним засобом. Препарати виявляють гіпертензивну та протиаритмічну дію, а також мають антитоксичні властивості. Смертельно отруйна рослина!

2.4. Аконіт маленький - *Aconitum nanum* (Baumg.) Simonk.

Родина жовтецевих - *Ranunculaceae*

Аконит низкий

Життєва форма — багаторічна трав'яниста рослина. Корені ріповидно потовщені. Стебло прямостояче, у верхній частині волосисте, 30-40 см заввишки. Листки яйцевидно-округлі, глибоко 5-7-роздільні, частки сегментів вузьколанцетні або лінійні, часточки вузьколінійні. Квітки зигоморфні, фіолетові або голубі, в простому або трохи розгалуженому суцвітті — короткій верхівковій небагатоквітковій китиці. Плід — збірний, з голих листянок. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Трапляється в Карпатах на гірських луках і кам'янистих схилах.

Сировина. Коренебульби.

Застосування в народній медицині нарівні з аконітом волотистим. Смертельно отруйна рослина!

2.5. Аконіт строкатий, Аконіт стрункий - *Aconitum variegatum* L., syn. *A. gracile* Reichenb.

Родина жовтецевих - *Ranunculaceae*

Аконит пёстрый

Життєва форма —

багаторічна трав'яниста рослина. Корені ріпо-видно потовщені. Стебло голе, з майже горизонтально відхиленими гілочками, 60-150 см заввишки. Листки пальчасто 5 - 7-розсічені. Квітки голубі або синюваті в розлогій китиці.

Плід — збірний, з голих або слабо-опушених листянок. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Трапляється в Карпатах і в західних районах Лісостепу в лісах і по чагарниках.

Сировина. Коренебульби.

Хімічний склад, застосування — аналогічно статті Аконіт волотистий, але використовується ця рослина лише в народній медицині. Смертельно отруйна рослина!

2.6. Аконіт міцний - *Aconitum firmum* Reichenb.

Родина жовтецевих - *Ranunculaceae*

Аконит крепкий

Життєва форма — багаторічна трав'яниста рослина. Корені ріпо-видно потовщені. Стебло прямостояче, здебільшого просте, голе, 75-125 см заввишки. Листки черешкові, пальчатороздільні, округлі, з ширококлиновидно-ромбічними сегментами. Квітки зигоморфні 18-25 мм завдовжки, темно-фіолетові, в розгалуженоволотистих суцвіттях. Плід - збірний, з листянок. Цвіте у липні - серпні.

Поширення. Трапляється в Карпатах на гірських луках і кам'янистих схилах.

Сировина. Коренебульби.

Використовується в народній медицині нарівні з аконітом волотистим. Смертельно отруйна рослина!

Хімічний склад, застосування — аналогічно статті Аконіт волотистий, але використовується ця рослина лише в народній медицині. Смертельно отруйна рослина!

2.7. Анемона дібровна - *Anemone nemorosa* L.

Родина жовтецевих - Ranunculaceae

Ветреница дубравная

Життєва форма —

багаторічна кореневищна трав'яниста рослина. Стебло прямостояче, розсіянопритиснутоопушене 10-25 см заввишки. Прикореневих листків немає або, рідше, є лише один. Стеблові листки короткочерешкові, зібрані по 3 в кільце. Квітки середніх розмірів (20 - 30 мм у діаметрі), білі, блідо-рожеві, інколи лілові, здебільшого з 6 пелюсток. Плід — сім'янка.

Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Росте в широколистяних лісах, на узліссях, галявинах на Західному Поліссі та в Лісостепу.

Сировина. Збирають надземну частину під час цвітіння рослини.

Хімічний склад. Надземна частина рослини містить сапоніни, протоанемонін і хелідонову кислоту.

Застосування. В народній медицині препарати у вигляді настою використовують для лікування злоякісних новоутворень, серцевих захворювань, запаленнях легень, гарячках, при болях у шлунку, як абортивний засіб; при ревматизмі, подагрі, як антимікробний засіб при лікуванні дерматозів.

Рослина отруйна! Використовувати треба дуже обережно. У гомеопатії вживають як седативний, потогінний та діуретичний засіб.

2.8. Анемона жовтецева, жаб'яче зілля - *Anemone ranunculoides* L.

Родина жовтецевих - *Ranunculaceae*

Ветреница лютиковая

Життєва форма — багаторічна кореневищна трав'яниста рослина. Стебло прямостояче, голе, 10-30 см заввишки. Прикореневих листків немає або є один на довгому черешку. Стеблові листки майже сидячі, зібрані по 3 в кільце, пальчастотричірозсічені на видовженоланцетні частки. Квітки на довгих квітконіжках, жовті. Плід — сім'янка. Цвіте у березні —

травні.

Поширення. Ростає в широколистяних та мішаних лісах, у лісових, лісостепових та північних степових районах України.

Сировина. Використовують листя, рідше - корені.

Хімічний склад. Рослина містить камфору і глікозид ранункулін.

Застосування. Препарати проявляють наркотичні, болетамувальні, антиспазматичні, кровоспинні, сечогінні та антибактеріальні властивості. У народній медицині настій з листя використовують для лікування паралічів, подагри, водянки, пізніх менструацій, застарілого сифілісу, шлункових кольок і жовтяниці, при серцебитті та як засіб, що посилює діяльність нирок і легень.

Настій з листя застосовують при ревматизмі, золотусі, головному й зубному болях. Соком з коренів лікують бородавки.

Рослина отруйна! Використання потребує обережності.

2.9. Анемона лісова - *Anemone sylvestris* L.

Родина жовтецевих - *Ranunculaceae*

Ветреница лесная

Життєва форма — багаторічна кореневищна трав'яниста рослина. Стебло прямостояче, у верхній частині майже білоповстисте, 15-30 см заввишки. Листки довгочерешкові, прикореневі, 5-роздільні, густоопушені. Квітки великі (30-70 мм у діаметрі), одиничні, здебільшого з 5 пелюсток, білі. Плід — сім'янка. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Ростає в широколистяних і мішаних лісах, на лісових луках, узліссях, по чагарниках, на схилах у лісостепових і північних степових районах України.

Сировина. Використовують надземну частину.

Хімічний склад. У надземній частині рослини виявлено сапоніни, протоанемонін, аскорбінову кислоту, флавоноїди, органічні кислоти, сліди алкалоїдів. Сапоніни і

протоанемонін є й у коренях.

Застосування. Препарати виявляють антисептичні, протизапальні, болетамувальні, потогінні та сечогінні властивості. В народній медицині відвар трави вживали при погіршенні зору і слуху, при головному й зубному болях, коклюші, хворобах горла, простудних захворюваннях, пропасниці, при захворюваннях шлунково-кишкового тракту, затримці менструацій, гонорей, білях, імпотенції, паралічі тощо; траву використовували при сверблячці, захворюваннях шкіри й сифілісі та при ревматизмі. Квітки прикладали до наривів для прискорення їхнього визрівання. Рослина отруйна! Використання потребує обережності.

2.10. Арум плямистий - *Arum maculatum* L.

Родина ароїдних - Araceae

Аронник пятнистый

Життєва форма — багаторічна трав'яниста однодомна рослина. Корені бульбовидні, потовщені. Листки прикореневі, довгочерешкові, серцевидні, цілокраї, темноплямисті. Квітконосне стебло (30-40 см заввишки) закінчується початком з дрібними одностатевими квітками: жіночі квітки розміщені при його основі, чоловічі — над ними. Початок обгорнутий при основі великим коричневим або жовтим покривалом. Плід — червона ягода. Цвіте у травні.

Поширення. Ростає по букових лісах у західних районах України.

Сировина. Свіжі або висушені бульбовидно потовщені корені.

Хімічний склад. До складу бульб входять крохмаль (70%), сапоніни, аронін (0,10 %) тощо.

Застосування. В народній медицині використовують як болетамувальний, протизапальний та відхаркувальний засіб. Настій бульб приймають внутрішньо при ревматизмі, невралгіях, катаральних станах верхніх дихальних шляхів, хронічних бронхітах, бронхіальній астмі, гастритах з підвищеною кислотністю шлункового соку, захворюваннях печінки, при наявності каменів і піску в нирках і сечовому міхурі та при геморої. В першій половині вагітності настій вживають як протиблювотний засіб. Зовнішньо використовують настоянку бульб при ревматизмі, подагрі та геморої.

У свіжому вигляді всі частини рослини дуже отруйні! Висушена або зварена рослина не отруйна.

2.11. Бавовник шорсткий - *Gossypium hirsutum* L.

Родина мальвових - *Malvaceae*

Хлопчатник мохнатий

Життєва форма — багаторічна (в умовах культури — однорічна) жорстковолосиста рослина. Стебло пряме, гілчасте, біля основи здерев'яніле, 1-1,5 м заввишки. Листки почергові, довгочерешкові, 3-5-лопатеві, з трикутно-яйцевидними загостреними лопатями. Квітки одиничні, 5-пелюсткові, кремові, з червонувато-пурпуровим відтінком. Плід — багатонасінна коробочка. Насінини — з довгими

одноклітинними волосками. Цвіте у липні — вересні.

Поширення. На Україні культивують у крайніх південних районах та в Криму.

Сировина. Насіння і кора коренів.

Хімічний склад. Усі частини рослини містять великий набір біологічно активних речовин: у коренях є госіпол, дубильні речовини, аскорбінова кислота, вітамін К, триметиламін, ефірна олія; насіння містить госіпол, госіпін, пігмент госіпурпурин, жирну олію, високоякісний білок; у квітках є флавоноїди (5%), лимонна (5-7%) і яблучна (3- 4%) кислоти. Каротиноїди і катехіни є в усіх частинах рослини.

Застосування. Виділені із квіток флавоноїди виявляють капіляррозміцнюючу дію, знижують артеріальний тиск і тонус коронарних судин. Препарати з кори коренів (рідкий екстракт або відвар) виявляють виражену кровоспинну дію й застосовуються при внутрішніх і маткових кровотечах. З коренів одержують препарат госіпол (*Gossypolum*), який використовують при герпетичному кератиті, псоріазі, звичайному, пухирчастому та оперізуючому лишаях. Виявлено протипухлинну дію госіполу. У зв'язку з цим рекомендується пероральне застосування його хворими на рак шлунка в післяопераційний період. Бавовникову олію (*Oleum Gossypolii*) використовують у медицині нарівні з соняшnikовою і кунжутною. Крім того, вона є цінним дієтичним продуктом і рекомендується до вживання хворим на атеросклероз.

Ознаки отруєння. Госіпол місцевою дією викликає запалення і некроз тканини. При всмоктуванні викликає збудження нервової системи, що змінюється депресією, явища серцевої недостатності, порушення сечовиділення (болісне виділення сечі), діяльності печінки, кровообігу(крововиливи), набряк легень.

2.12. Багно звичайне — *Ledum palustre* L.

Родина вересових — *Ericaceae*

Багульник болотний.

Родова назва *Ledum* – від латинського “*edere*» шкодити. Багно згадується у Св’ященному Писанні, його також вважали «небесним лікарем» (наряду з миртом, лепехою).Трава багна звичайного використовується у медицині протягом останніх двох століть.

Життєва форма. Вічнозелений розгалужений кущ заввишки 50 - 120 см. Молоді гілки рудуватоповстистоопушені. Листки почергові, шкірясті, короткочерешкові, прості, лінійновидовжені, завдовжки до 5 см, цілокраї, із загорненими донизу краями; зверху темно-зелені, блискучі, голі, зісподу вкриті густим опушенням. Квітки двостатеві, правильні, білі або жовтуваті-

білі, у верхівкових зонтикоподібних щитках, на довгих тонких іржаво-білоповстяних клейких квітконіжках. Плід — довгаста поникла коробочка. Рослина має різкий, специфічний запах.

Поширення.

Зустрічається на Поліссі, у Прикарпатті, Карпатах, у сирих і заболочених соснових або дубових лісах, на торф'яних болотах.

Сировина. Однорічні пагони.

Хімічний склад. Трава містить до 2,5 % ефірної олії, яка має густу консистенцію, зелений колір, різкий неприємний запах. На холоді з неї випадає стеароптен. Олія складається з 25% з сесквітерпенових спиртів, 60% з аліфатичного терпену мірцену та складної суміші інших терпеноїдів. Сесквітерпеновими спиртами є ледол та палюстрол — насичені трициклічні сполуки, які мають у своєму складі азуленовий скелет. У листках, крім ефірної олії, знайдено дитерпени (андромедотоксин), тритерпени (тараксастерол), фенологлікозид арбутин, флавоноїди, дубильні речовини.

Застосування. Настій виявляє спазмолітичні, відхаркувальні, потогінні, сечогінні, дезинфікуючі та наркотичні властивості; розширює судини і знижує кров'яний тиск. З трави виробляють препарат ледин проти кашлевої дії.

У дерматології застосовують внутрішньо при алергічних, гнійничкових захворюваннях шкіри, артропатичному псоріазі і зовнішньо при мікробній екземі, вугровому висипі, фурункульозі.

Ознаки отруєння. Отруйні листя, кора, корені і квітки багна. Запах багна дурманить, викликає головний біль, може привести до втрати свідомості і навіть до зупинки дихання. Нектар його квіток люблять запасати бджоли, мед стає отруйним, «п'яним». Ознаки — загальна слабкість, сонливість, нудота, блювота, посилене потовиділення, зниження артеріального тиску, тахікардія. При тяжких отруєннях мають місце порушення дихання, ядуха.

2.13. Барбарис звичайний - *Berberis vulgaris* L.

Родина барбарисових – *Berberidaceae*

Барбарис обыкновенный

Життєва форма. Колючий розгалужений листопадний кущ до 2,5 м. Молоді гілочки жовтуваті або жовтувато-червоні, старі – сірі, прутувидні, вкриті трироздільними, рідше – п'ятироздільними або простими міцними колючками. Листки тонкі, цілісні, оберненояйцевидні, по краю гостропилчастозубчасті. Квітки двостатеві, правильні, 6-пелюсткові, жовті, в пониклих пазушних китицях. Плід –

яскраво-червона видовжено-еліптична кисла ягода. Насінин – дві, вони брунатні, матові. Цвіте у травні - червні.

Поширення. Ростає по чагарниках, на кам'янистих схилах по всій території України. Широко вирощується як декоративна рослина.

Сировина. Корені, кора, листя і плоди.

Хімічний склад. Усі органи барбарису містять алкалоїд берберин, найбільша кількість його накопичується у корі коренів (1,5 %). Крім того, знайдені пальматин, колумбамін, ятрорицин, берберубін та інші. У плодах – до 6% органічних кислот (яблучна, лимонна, винна та інші), цукри (7,7%), пектин (0,4-0,6%), аскорбінова кислота (20–55мг%), флавоноїди (катехіни, антоціани, флавоноли, лейкоантоціани, фенолкарбонові кислоти). Листя і плоди містять лютеолін та вітамін К.

У листі виявлені макроелементи (міліграм/г): К -15,10, Са - 7,30, Mg - 1,10, Fe - 0,10; мікроелементи (мкг/г): Mn - 46,90, Cu-14,40, Zn-29,00, Co-0,72, Mo - 0,40, Сг - 0,40, Al-60,40, Ва-8,08, Se - 0,40, Ni - 2,88, Sr-2,32, Pb - 0,72, В - 67,60, І - 0,15.

Застосування. Берберин і бербамін впливають на секрецію жовчі, тому барбарис володіє здатністю пом'якшувати болі, викликані каменями в жовчному міхурі. Препарати барбарису поліпшують апетит, стимулюють травлення.

Барбарис традиційно застосовують при печінковій недостатності. Препарати барбарису виявляють жовчогінну, сечогінну, седативну та протизапальну дію. Берберину бісульфат (одержують з коренів) у медичній практиці використовують як жовчогінний засіб при хронічному гепатиті та жовчнокам'яній хворобі. Настоянку з листя барбарису застосовують при

гіпотонії матки в післяпологовому періоді, як кровоспинний засіб при кровотечах, пов'язаних із запальними процесами.

В народній медицині настоянку барбарису застосовують при нирковокам'яній хворобі, подагрі, ревматизмі, набряках, люмбаго; настоянку листя при малярійному збільшенні селезінки та хворобах печінки; відвар квіток – при малярії і при захворюваннях серця.

У гомеопатії використовується кора коренів при сечокиислому діатезі, проходженні камінців по сечоводах, нирковій або печінковій кольці, подагрі та інших проявах порушення білкового обміну.

Зовнішньо барбарис рекомендується при запаленнях очей, оскільки він володіє протизапальною активністю.

2.14. Барвінок малий, хрещатий барвінок- *Vinca minor* L.

Родина кутрових- Аросупасеae

Барвінок малий

Життєва форма.

Вічнозелений півкущик. Стебла сланкі, по вузлах укорінюються, 30 - 60 см завдовжки. Квітучі гілочки прямостоячі. Листки шкірясті, еліптичні, цілокраї. Квітки правильні, двостатеві, великі, фіолетово-сині, одиничні, розташовані в пазухах листків. Плід збірний з двох листянок. Цвіте у травні.

Поширення. Ростає на Україні в південних лісових і лісостепових та в північних степових районах, у передгір'ях Криму і Карпат.

Сировина. Трава, квітки.

Хімічний склад. Трава містить алкалоїди (вінкамін, вінкамінон, вінцин, вінцинін, вінкомінорин тощо), гіркоти, урсолову і аскорбінову кислоти, флавоноїд робінін, лейкоантоціани, кумарини, каротиноїди тощо.

Застосування. Барвінок малий рекомендується насамперед при лікуванні психоповедінкових розладів в похилому віці (порушень уваги, пам'яті, при запамороченні та інше), а також при недостатності мозкового кровообігу. Галенові препарати барвінка виявляють гіпотензивну, в'яжучу, протимікробну, протизапальну та кровоспинну дію. Вони знижують артеріальний тиск, розширюють венозні судини серця і судини головного мозку, розслабляють мускулатуру тонкого кишківника, стимулюють скорочення матки. Препарати «Девінкан» - таблетки, розчин для ін'єкцій

(індивідуальний алкалоїд), «Вінкатон» - таблетки (індивідуальний алкалоїд вінкамін), «Вінкапан» - таблетки (сума алкалоїдів барвінка), «Кавінтон» (син. «Вінпоцетин») - таблетки, розчин для ін'єкцій (напівсинтетичне похідне алкалоїду девінкану) призначають при гіпертензії, спазмах судин головного мозку, неврогенній тахікардії та при інших вегетативних неврозах.

У народній медицині траву використовують при гіпертензії, мігрені, зубному болю, скорбуті, кровотечі ясен, при хворобах горла, туберкульозі й емфіземі легень, дизентерії, діареї, білях, маткових і кишкових кровотечах, статевій слабості, неплідності, при екземі та інших шкірних хворобах. Напар квіток вживається для надання шкірі м'якості, еластичності. Широко використовується рослина в гомеопатії.

В Україні барвінок застосовується в комплексній терапії злоякісних новоутворень.

Ознаки отруєння. При передозуванні спостерігається токсична дія на серцево-судинну систему.

Перша допомога – промивання шлунка 0,1% розчином калію перманганату, суспензією активованого вугілля.

2.15. Барвінок трав'янистий - *Vinca herbacea* W.K.

Родина кутрових- Аросупасеae

Барвінок травянистий

Життєва форма.

Багаторічна трав'яниста рослина. Півкущики до 100 см завдовжки. Стебла сланкі або висхідні, невикорінливі. Листки округло-яйцевидні або яйцевидні, по краях дрібновійчасті, тоненькі, незимуючі. Частки чашечки лінійно-ланцетні, по краях війчасті. Квітки пазушні, двостатеві, віночок фіолетово-голубий. Плід складається з 2-х листянок. Цвіте у травні - червні.

Поширення. Переважно в байрачних лісах, по чагарниках, у Лісостепу й Степу.

Сировина. Трава.

Хімічний склад. Трава містить алкалоїди: ізовінкамін, вінкамінін, вінцин, вінкамін, резерпін, вінкамінінорин, вінкамінінореїн, первіцин, вінкамінін, флавоноїд робінін, лейкоантоціан, урсолову кислоту.

У надземній частині містяться: макроелементи (міліграм/г): К - 26,30, Са - 7,60, Mg - 2,20, Fe - 0,70; мікроелементи (КНМ): Mn - 0,11, Cu - 0,37, Zn - 0,36,

Co - 0,09, Mo - 8,80, Cr - 0,05, Al - 0,40, Ba - 0,59, V - 0,25, Se - 4,40, Ni - 0,14, Sr - 0,05, Pb - 0,09, I - 0,05, B - 41,20 мкг/г.

Застосування. Препарати виявляють гіпотензивну і гіпоглікемічну дію. Препарати девінкан, вінкапан, вінкатон застосовують при гіпертензії, спазмах судин мозку.

У народній медицині настоянку трави використовують при лікуванні дерматитів і гнійних ран, а відвар – при діабеті. Настоянку коренів використовують при виразці шлунка.

Застереження. Не рекомендується вживати настої і відвари бруньок при вагітності та функціональній недостатності нирок.

2.16. Белладонна звичайна, красавка, отруйниця - *Atropa belladonna* L.

Родина пасльонових – *Solanaceae*

Красавка обыкновенная

***Atropa belladonna* L.** — красавка, белладонна або соннота. **Atropa** — таку назву дав цьому роду К. Лінней через отруйні його властивості, що пов'язано з ім'ям грецької богині — Атропи, яка нібито перерізує нитку життя кожного смертного (від грецьк. **atropos** — неминучий, невідворотний, безповоротний). Іменник **belladonna** — від італійськ. **bella** — гарна, **donna** — жінка. Жінки соком ягоди цієї рослини натирали як рум'янами щоки і капали його в очі, унаслідок чого розширювались зіниці й очі мали блискучий вигляд і ставали темними.

Життєва форма — багаторічна трав'яниста рослина. Має товсте, багатоголове кореневище. Стебло пряме, заввишки 60-200 см, товсте, соковите, вгорі вилоподібно розгалужене, залозисто-пухнате. Листки короткочерешкові, яйцевидні або яйцевидно-еліптичні, загострені, цілокраї, в нижній частині стебла почергові, на квітконосних пагонах — зближені попарно, один з них більший. Квітки одиничні, великі, пониклі, коричнево-фіолетові або червоно-бурі, розміщені в пазухах листків. Плід — куляста чорна ягода. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Трапляється в лісах Карпат, на Прикарпатті, в Криму. Вирощується.

Сировина. Листя.

Хімічний склад. Усі частини рослини містять тропанові алкалоїди: атропін, гіосціамін, скополамін та інші. Максимальний вміст алкалоїдів виявлено в листках у фазі бутонізації і цвітіння рослини, в коренях — у кінці вегетаційного періоду. Окрім алкалоїдів, у листках знайдено глікозид метилескулін; і в листках і в коренях виявлено скополетин.

Застосування. Фармакологічні властивості зумовлені головним чином алкалоїдом атропіном. Рослина виявляє протиспазматичну та болетамувальну дію, знижує секрецію слинних, шлункових і потових залоз, розширює зіниці очей, паралізує акомодацию, при спазмах бронхів зумовлює розширення їх, ослаблює перистальтику кишок, прискорює ритм серця. Атропін призначається як спазмолітик при бронхіальній астмі, виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, пілороспазмі, хронічному гіперацидному гастриті, спазмах кишківника, при печінкових і ниркових коликах. Його застосовують при брадикардії вагусного походження, атріовентрикулярній блокаді, при стенокардії, інфаркті міокарда. Препарати з рекомендуються при функціональних розладах вегетативної нервової системи, алергічних захворюваннях, безсонні, підвищеному збудженні, неврогенному порушенні менструації, туберкульозі легень для зменшення виснажливого потіння, при геморої, для лікування хвороби Паркінсона і паркінсонізму різного походження. Атропін використовують в очній практиці для лікування і діагностики (ірити, іридоцикліти, кератити, увеїти). Як протиотруту його використовують при отруєнні морфіном, карбохоліном, мускарином, пілокарпіном, прозерином, фізостигміном та іншими речовинами, а також при отруєнні грибами.

В народній медицині відвар коренів застосовували при подагрі, ревматизмі, невралгії, як зовнішній болетамувальний засіб.

Смертельно отруйна рослина. Заготівля, переробка, зберігання і застосування потребують виконання застережних заходів. При перших ознаках отруєння (почервоніння обличчя, запаморочення, розширення зіниць, зниження потовідділення, прискорення пульсу) треба негайно викликати лікаря, а потерпілому надати першу допомогу.

Ознаки отруєння: всі частини рослини дуже отруйні. При отруєннях внаслідок сильного розширення капілярів виникає сухість і гіперемія шкіри., слизових оболонок. Відмічається зменшення секреції слизової шлунково-кишкового тракту, серцебиття, підвищення артеріального тиску, підвищення температури тіла. розширення зіниць при сухих і блискучих очах. До цього приєднується сильне нервово збудження з різкими рухами, судомами, спазмами м'язів гортані. Внаслідок паралічу частини мускулатури гортані стає важко (або неможливо) ковтати. Далі настає сонливість, глибока кома, смерть.

При вживанні невеликих доз спостерігається сухість і гіперемія слизових оболонок, деколи виникає головний біль, який слабшає при теплому компресі. Перша допомога як у статті Блекота.

2.17. Березка польова - *Convolvulus arvensis* L.

Родина березкових – *Convolvulaceae*

Вьюнок полевой

Життєва форма. Багаторічна трав'яниста рослина з витким, довгим, тонким, ребристим, голим стеблом, 50 - 100 см завдовжки. Корені розгалужені, до 2 м завдовжки з численними додатковими бруньками. Листки почергові, довгочерешкові, яйцевидно-еліптичні або видовжені, біля основи стріловидні, цілокраї. Квітки розміщені в пазухах листків, правильні, одиночні або 2-3. Віночок лійковидно-дзвоникovidний, рожевий або білий.

Плід – коробочка.

Поширення. Роста по всій території України. При дорогах, по долинах, на засмічених місцях.

Сировина. Трава.

Хімічний склад. Трава містить глікозид конвольвулін, каротин, токоферол, аскорбінову кислоту, флавоноїди, сапоніни, смолисті речовини, протеолітичні ферменти. В насінні є алкалоїди.

Застосування. Препарати березки польової мають кровоспинні, анестезуючі, послаблюючі і протизапальні властивості. Галенові препарати виявляють гіпотензивну активність.

В народній медицині насіння використовується як потогінний засіб, листя – як сечогінний, кореневище – як послаблюючий і при безсонні, квітки - при запамороченні й запаленні верхніх дихальних шляхів.

Ознаки отруєння. При передозуванні – виникає розлад шлунково-кишкового тракту, пронос, різі в животі, головний біль, запаморочення, нудота, блювання, болі в шлунку. Перша допомога – промивання шлунку 0,1% розчином калію перманганату проводять до тих пір, поки розчин, який вливається в шлунок не змінює колір.

2.18. Блекота чорна – *Nyoscyamus niger* L.

Родина пасльонових - *Solanaceae*

Белена черная

Nyoscyamus niger L. — блекота чорна. *Nyoscyamus* — від давньогрецьк. назви рослини *hyoskyamos* (*hyos* — свиня, *kyamos* — біб). Назву дано Діоскоридом, який помітив, що свині, які поїдали рослину з плодами, падали в судомках і гинули. Швейцарський фармакогност Чирх вважає, що префікс *hyos-* використаний зневажливо — "свинячий біб", очевидно, через те що блекота росте на смітниках. *Niger* (-а, -ит; прикм.) — чорний (зів квітки чорно-фіолетовий).

Життєва форма. Трав'яниста, дворічна рослина. Стебло прямостояче, розгалужене, 20-60 см заввишки. Листки почергові, нижні довгочерешкові, видовжено-яйцеподібні, виїмчастоперисто надрізані, верхні сидячі напівстеблоохоплюючі, яйцеподібні виїмчастозубчасті, вкриті м'якими волосками. Квітки двостатеві, віночок брудно-жовтуватий з фіолетовими жилками і плямочками, майже сидячі. Плід — глечикоподібна коробочка. Цвіте у травні – вересні.

Поширення. Як бур'ян на пустирищах, луках, полях по всій території України.

Сировина. Листя .

Хімічний склад. Листя блекоти містить 0,1% алкалоїдів (атропін, гіосціамін, скополамін), глікозиди (гіосципікрин, гіосцирезин), дубильні речовини.

У насінні виявлена жирна олія (23%), до складу якої входять лінолева (більше 70%), олеїнова (до 20%), пальмітинова, стеаринова, ліноленова, каприлова та капринова кислоти.

У листях містяться: макроелементи (міліграм/грам): К - 52,80, Са - 16,20, Mg - 6,50, Fe - 0,90; мікроелементи (КНМ): Mn - 0,29, Cu - 1,43, Zn - 0,93, Co - 0,28, Мо - 9,60, Сг - 0,30, Al - 0,60, Ва - 0,13, V - 0,40, Se - 1,10, Ni - 0,23, Sr - 0,29, Рb - 0,18, I - 0,05, Br - 3,00, Li - 16,00. V - 35,20 мкг/грам.

Застосування. Препарати блекоти чорної використовують як болетамувальний, протиспазматичний і заспокійливий засіб при захворюваннях шлунково-кишкового тракту, при спазмах мускулатури

кишківника, жовчо- і сечовивідних шляхів, бронхів, при невралгіях, міозитах, артритах, у гінекологічній практиці. Листя першого року входить до складу протиастматичного збору "Астматол". Олійний екстракт з листя (олію блекоти), лінімент "Капсин" застосовують при невралгіях, ревматизмі.

У народній медицині рослину використовують при дизентерії, кашлі, хронічному бронхіті, бронхіальній астмі, спазмах шлунка і кишківника, істерії, безсонні, при клімактеричних розладах.

Слід дотримуватися обережності при заготівлі сировини, не торкатися руками очей і губ.

Протипоказано вживати препарати при вагітності.

Ознаки отруєння. Сильна сухість у роті і гортані, хриплість голосу. Обличчя червоніє, зіниці розширюються, погіршується зір. Людина гірше розрізняє предмети, що знаходяться поряд, віддалені предмети розпізнає добре. Деколи скарги на світобоязнь. При швидкому розвитку отруєння ці зміни помітити не вдається, так як у потерпілого настає психічний розлад, марення, зорові галюцинації. Сильне нервово збудження доходить до нападів судом. Потім швидко настає важке пригнічення центральної нервової системи, сонливість, різке підвищення температури, спостерігається сухість шкіри з яскравим висипом. Пульс стає дуже частим, але слабим. Кров'яний тиск значно знижується, дихання спочатку часте, потім стає утрудненим, сповільненим. Виникаюче при цьому порушення газообміну може привести до судом. При тяжких отруєннях потерпілий гине від паралічу дихання протягом першої доби.

2.19. Болиголов плямистий - *Conium maculatum* L.

Родина селерових – *Ariaceae*

Болиголов п'ятнистий

Життєва форма.

Дворічна трав'яниста рослина, гола, стебло тонкоборозенчасте, часто сизе з червоно-бурими плямами, особливо в нижній частині, порожнисте. Листки черешкові, в обрисі трикутні, тричі перисторозсічені з перисто-надрізними довгастими частками. Квітки дрібні,

білі, в зонтиках. Зонтики з 12-20 променями, зібрані в щитковидно-волотисте суцвіття. Плід – двосім'янка. Цвіте у травні – вересні.

Поширення. Як бур'ян по всій території України.

Сировина. Трава.

Хімічний склад. У траві й насінні є алкалоїди коніїн, метилконіїн, коніцеїн, конгідрин і псевдоконгідрин. В листках, крім того, виявлено ефірну олію (0,08%), кавову кислоту, в квітках – кверцетин і кемпферол.

Застосування. У народній медицині вживають як протисудомний, кровоспинний і болетамувальний засіб, для лікування раку молочної залози й фіброміоми матки, для регуляції менструального циклу, при недокрив'ї, сильних болях у шлунку і кишківнику, судомистому кашлі, при запорах, затримці сечі, полюціях. В гомеопатії болиголов використовують як засіб, що сприяє розсмоктуванню доброякісних пухлин.

Рослина отруйна! Заготівля, переробка, зберігання і застосування потребують виконання застережливих заходів. При перших ознаках отруєння (почервоніння обличчя, запаморочення, розширення зіниць, зниження потовиділення, прискорення пульсу) треба негайно викликати лікаря, а потерпілому надати першу допомогу.

Ознаки отруєння. Отруйна речовина – коніїн по силі дії нагадує отруту кураре. Отруєння зустрічається, коли листя рослини приймають за листя петрушки, а корінь – за корінь хрину. При попаданні в рот стебел, які помилково приймають за дудник, виникають пошкодження шкіри, що протікають як сильні алергічні реакції. При отруєнні – болісність в ногах при русі, розлад функції сечового міхура (нетримання сечі), розлад акомодатії. Нерухомість людини, що отруїлась високою дозою болиголову – типова. Часто вона супроводжується сильною слинотечею, нудотою, блюванням, проносом, судомами, утрудненням ковтання, пригнічення серцевої діяльності. Основна причина смерті – параліч дихальної мускулатури. Із-за паралізуючої дії на мускулатуру у постраждалого не буває сильних судом.

2.20. Борщівник сибірський, борщеві лопуцьки, щербач сибірський - *Heracleum sibiricum* L. Родина селерових - *Ariaceae*

Борщевик сибирський

Латинська назва – **Heracleum**, названа на честь могутнього стародавнього грецького героя Геракла. Ця рослина на вигляд могутня, як і герой міфів. За міфом дружина Геракла, щоб зберегти кохання чоловіка, просочила його одяг кров'ю кентавра. Але вона перетворилась в отруту, і коли Геракл одяг хітон, отрута проникла в його кров. Страждання Геракла були нестерпні, із відчаю він кинувся в полум'я.

Життєва форма — дворічна трав'яниста жорстковолосиста рослина. Має товстий веретеновидний, розгалужений, зовні жовтий, всередині — білий корінь. Стебло пряmostояче, порожнисте, ребристе, угорі голе, розгалужене, 50-150 см заввишки. Листки перисторозсічені, тричірозсічені або роздільні, з 3-7 великими широкояйцевидними сегментами; нижні — довгочерешкові, верхні — майже сидячі, зі здутими піхвами. Квітки зеленувато-жовті, в

складних зонтиках. Крайові пелюстки в зонтиках однакові з іншими. Плід — двосім'янка. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Роста розсіяно по всій території України у мішаних і листяних лісах, на луках, берегах річок та біля доріг як бур'ян.

Сировина. Корені, листя.

Хімічний склад. Усі частини рослини (в різних кількостях) містять ефірну олію, фурукумарини, кумарини, глютамін, аргінін, галатон і аробан. У 100,0 свіжого листа міститься 12,6 мг заліза, 0,58 мг нікелю, 1,2 мг міді, 2,6 мг марганцю, 1,9 мг титану, 2,8 мг бору.

Застосування. Настій або відвар коренів використовують як спазмолітичний засіб і як засіб, що збуджує апетит. Ці препарати рекомендують при порушенні травлення, проносах, дизентерії, катарі шлунка і кишківника та при епілепсії. Зовнішньо відвар коренів використовують при корості, захворюваннях шкіри, пухлинах. Розпарене листя прикладають у вигляді знеболюючих припарок при ревматичних болях. При спастичних болях та істерії використовують насіння.

Ознаки отруєння. Діючи на шкіру, борщівник викликає її запалення часто дуже важке, подібне до сонячних опіків. Опіки першого ступеню, більш легкі, характеризується печією і свербіжем, почервонінням і набряками шкіри. Через два тижні після опіку верхні шари уражених ділянок шкіри лущаться, залишаючи після себе бурі плями, які зберігаються протягом декілька тижнів. При опіках другого ступеню у потерпілих з'являється лихоманка, головний біль, підвищення температури тіла. У крові збільшується вміст лейкоцитів. На ділянках шкіри, яка почервоніла, виникають пухирі – з прозорою жовтуватою рідиною діаметром до декількох

сантиметрів. Нерідко пухирі мають вигляд овалів або полосок, причому їх взаємне розташування відповідає жилкам нижньої половини листа. Вміст їх протягом 4-6 діб розсмоктується, вони опадають, а дно стає бурим, протягом 6-10 місяців залишаються бурі плями. У деяких людей вони зникають через 1,5 – 2 роки. Опіки третього ступеню: спочатку появляються пухирі, а коли

вони лопатся, на їх місці утворюються різні за глибиною виразки. Неглибокі виразки заживають протягом 2-3 тижнів, залишаючи після себе червонувато-бурий рубець, глибокі виразки кровоточать і заживають довше. Після них залишається білуватий рубець, який розсмоктується не менше півроку.

Більш високою чутливістю до токсичної дії відмічаються люди з світлим волоссям і світлою шкірою. Небезпечне ураження шкіри у дітей, яких приваблює солодкий смак надземних частин рослини. Своєчасно прийняти попереджувальні заходи складно, так як ознаки отруєння проявляються через декілька годин. При ураженні шкіри першого ступеню рекомендується обмивання ділянок водою і змащування їх борним вазеліном. У випадку розвитку більш тяжких уражень з утворенням пухирів можна протерти ділянки 70% спиртом і накласти суху антисептичну пов'язку.

2.21. Бузина трав'яниста – *Sambucus ebulus* L.

Родина жимолостевих- *Caprifoliaceae*

Бузина травянистая

Життєва форма. Трав'яниста рослина з прямим, борозенчастим, розгалуженим стеблом, 60 – 150 см заввишки. Листки з 5-9 довгастоланцетними, пилчастими листочками з ланцетними прилистками. Квітки двостатеві, дрібні, правильні, всередині – білі, зовні – рожеві, зібрані в суцвіття – щитковидну волоть, з трьома головними гілочками. Плід – чорна кістянка. Цвіте у червні – липні.

Поширення. Роста розсіяно по всій території України.

Сировина. Корені.

Хімічний склад. У коренях знайдено сапоніни, дубильні й гіркі речовини. Плоди містять цукри (глюкоза і фруктоза), органічні кислоти (яблучна, винна і оцтова), дубильні речовини.

Застосування. Препарати бузини трав'янистої виявляють протидіабетичну, діуретичну і антимікотичну дію. Як сечогінний засіб при запаленні нирок (гломерулонефриті, пієлонефриті, нефролітіазі), асциті, при різних хворобах сечового міхура.

Рослина отруйна! Передозування небезпечне.

Ознаки отруєння. Плоди бузини трав'янистої зовні подібні з плодами бузини чорної. При отруєнні спостерігається запаморочення, головний біль, нудота, блювота, пронос, порушення глибини і частоти дихання, тахікардія, судоми. Допомога як і при лікуванні отруєнь кісточками вишень, абрикосів.

2.22. Бузина чорна – *Sambucus nigra* L.

Родина жимолостевих- *Caprifoliaceae*

Бузина черная

Sambucus nigra L. — бузина чорна. Назва *Sambucus* походить від грецьк. *sambux* — червоний барвник, а також рослина, яку застосовують для фарбування в червоний колір (за кольором ягід іншого виду — бузини червоної). Крім того, можливий зв'язок із грецьк. *sambyke*, перс, *sambuca* — трикутний струнний інструмент (рід арфи), який виготовляють із деревини цього дерева. *Nigeria, -um*; прикм. — чорний, за кольором ягід цього виду.

Життєва форма. Кущі або деревця, гіллясті, 3-6 м заввишки. Пагони сіро-зелені, з жовтуватими сочевичками і білою серцевиною. Листки супротивні, непарноперисті, з 5-7 видовжено-яйцевидними гостропилчастими листочками. Суцвіття – щитковидна волоть, з п'ятьма головними гілочками. Квітки дрібні, жовтувато-білі, двостатеві. Плоди – чорно-фіолетові кістянки. Цвіте у травні – червні.

Поширення. Трапляється в лісах, по чагарниках, на лісових галявинах майже по всій території України.

Сировина. Суцвіття, кора, квітки, листя, плоди та корені.

Хімічний склад. Корені містять сапоніни, дубильні й гіркі речовини. Кора – фітостерини, цукри, ефірну олію, органічні кислоти, холін, пектинові й дубильні речовини. Квітки – ефірну олію, глікозиди самбунігрин і рутин, слиз, дубильні речовини, органічні кислоти (кавова, яблучна, оцтова, валеріанова), фітостерин; листя – самбунігрин, алкалоїд сангвінарин і коніїн, ефірну олію, смоли, вітамін С, каротин; плоди – цукри, органічні кислоти

(валеріанова, винна, оцтова, лимонна), каротин, аскорбінова кислота, самбуцин, рутин, дубильні речовини, хризантемін, тирозин, сліди ефірних олій.

У насінні бузини міститься жирна олія (28%), компонентами якої є ліноленова (більше 36%), лінолева (до 39%), олеїнова (біля 14%), пальмітинова, стеаринова, каприлова та лауринова кислоти.

У суцвіттях містяться: макроеlementи (міліграм/г): К - 41,60, Са - 8,00, Mg - 4,60, Fe - 0,20; мікроelementи (мкг/г): Mn - 53,40, Cu - 9,20, Zn - 36,20, Co - 0,88, Mo - 0,88, Cr - 0,24, Al - 63,36, Se - 0,22, Ni - 0,96, Sr - 2,64, Pb - 0,96, B - 102,80, I - 0,15.

Застосування. Квітки використовуються як додатковий засіб для зниження надмірної маси тіла. Бузину рекомендують при грипозних станах для посилення потовиділення. Зовнішньо вона застосовується для лікування ларингіту, фарингіту і стоматиту. Внутрішнє застосування кори, яка володіє послаблюючими властивостями, також рекомендують при ревматизмі.

Препарати бузини: *Настоянка*, *«Ново-Пасит»*- розчин та таблетки (комбінований препарат: валеріана, меліса, звіробій, квітки та плоди глоду, хміль, бузина, пасифлора), *«Синупрет»*- драже та краплі (комбінований лікарський препарат: тирлич, первоцвіт, бузина, шавель, вербена), *«Кардіофіт»*- настоянка (трава горицвіту, аморфи кущистої, буркуну, чебрецю, собачої кропиви, квітки глоду, бузини, кореневища з коренями валеріани, солодки, насіння гіркокаштану, листя кропиви, м'яти, омели, листя та квітки конвалії), *«Седафлюкс»*- чай (бузина чорна, звіробій, валеріана, м'ята, собача кропива, глоду плоди), *збір лікувально-профілактичний № 2* (підбіл, деревій, звіробій, м'ята, подорожник, бузина, нагідки), *«Урофлюкс»* - збір (бузина, звіробій, липа, хвощ, мучниця).

Фармакологічна дія різних частин рослини не однакова і залежить від кількісного та якісного складу біологічно активних речовин. Препарати бузини чорної використовуються в науковій і в народній медицині як сечогінні, потогінні, протизапальні та послабляючі засоби. Настій квіток рекомендується як потогінний засіб при запаленні дихальних шляхів, бронхіті, грипі, ларингіті, захворюваннях нирок і сечового міхура, при невралгії.

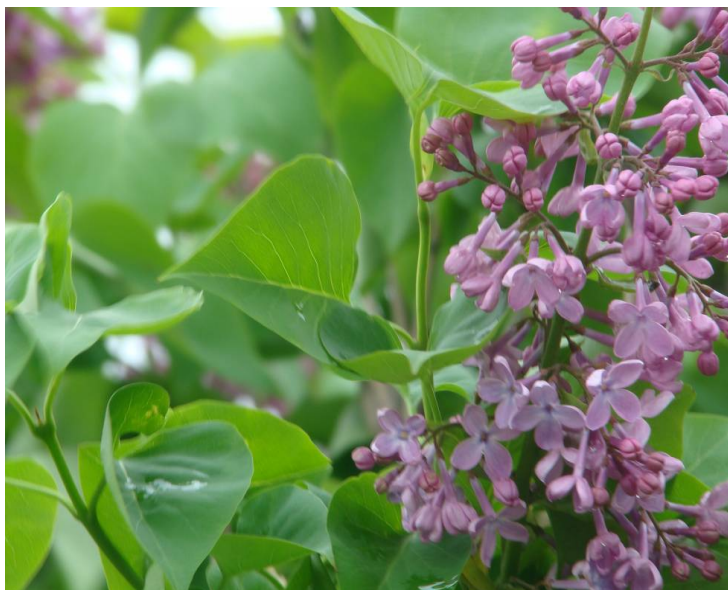
2.23. Бузок звичайний- *Syringa vulgaris* L.

Родина маслинових - Oleaceae

Сирень обыкновенная

Життєва форма. Кущі з супротивними простими листками, заввишки 2-5 м. Квітки двостатеві, з ліловим, рідше з білим трубчастим віночком, зібрані у волоть. Плід – двогнізда коробочка, розкривається двома стулками; насінини сплюснуті, вузькокрилаті. Цвіте у травні.

Поширення. На Україні вирощують як декоративну рослину.

Сировина. Квітки, листя і кора.

Хімічний склад. Квітки містять ефірну олію, фенол, глікозид синінгін, синінгопікрин, фарнезол. Листки містять синінгін, аскорбінову кислоту (до 200 мг%), гіркі речовини; кора — фенолпропаноїди (синінгін, ларіцирезінол), прості феноли (салідрозид, п-тірозол), іридоїди (олеуроїдин, норолеуроїдин), флавоноїди

(кемпферол, астрагалін), кумарини (скополетин).

Застосування. Препарати бузку використовують як потогінний та апетитний засіб, а також при коклюші, бронхітах, бронхіальній астмі, набряках ниркового походження. Квітки використовують при ревматизмі, невралгії, артралгії, виразці шлунка, епілепсії.

Ознаки отруєння. Внутрішнє використання вимагає обережності. Симптоми отруєння препаратами бузку і методика надання першої допомоги така ж, як і при отруєнні рослинами, що містять серцеві глікозиди.

2.24. Буркун лікарський – *Melilotus officinalis* (L.) Desr.

Родина бобових – *Fabaceae*

Донник лекарственный

Melilotus officinalis L. — буркун лікарський. *Melilotus* — латинізоване грецьке слово **melilotos** від **meli** — мед, **lotos** — солодка, кормова трава, конюшина (тобто "медова конюшина"). Квітки буркуна приваблюють бджіл і є добрим медоносом, а трійчасті листки нагадують конюшину. **Officinalis** (-e; прикм.) — лікарський, аптечний.

Життєва форма. Дворічна трав'яниста рослина, стебло прямостояче, розгалужене,

голе, 30-100 см заввишки, листочки нижніх листків оберненояйцевидні, з клиновидною основою, інші – довгасто-ланцетні, дрібнозубчасті. Зав'язь і біб голі, боби поперечно-сітчасто-зморшкуваті. Квітки двостатеві, зигоморфні, дрібні, жовті. Цвіте у червні – серпні.

Поширення. На схилах, узліссях по всій території України.

Сировина. Трава.

Хімічний склад. Трава буркуну містить : кумарини, ефірну олію, похідні пурину, ліпоїди, білок, органічні кислоти, слиз, азотисті сполуки, флавоноїди, аскорбінову кислоту, цукри.

У надземній частині містяться макроелементи (міліграм/г): К - 24,10, Са - 18,20, Mg - 3,00, Fe - 0,50; мікроелементи (КНМ): Mn - 0,12, Cu - 0,40, Zn - 0,35, Со - 0,08, Мо - 11,20, Сг - 0,04, Al - 0,12, Ва - 0,23, Se - 18,60, Ni - 0,19, Sr - 1,12, Pb - 0,09. В - 65,20 мкг/г.

Застосування. Буркун лікарський підвищує тонус венозних судин, допомагає позбавитися від набряків і захищає судини. Він регулює роботу печінки і лімфатичних судин, перешкоджає згортанню крові. Флавоноїди, які входять до його складу додають йому сечогінні і спазмолітичні властивості.

Буркун лікарський рекомендують при геморої, тяжкості в ногах, варикозному розширенні вен, набряках. Його застосовують при лікуванні порушень травлення і як сечогінний засіб. Зовнішньо використовують при подразненні очей різного походження (постійна напруга зору, задимлена атмосфера), розтягах, подряпинах і поверхневих кровотечах.

Настій трави використовують як відхаркувальний, антикоагулюючий засіб при стенокардії й тромбозі коронарних судин. Трава входить до складу лікувальних сумішей при бронхіті, туберкульозі легень, болях у шлунку, набряках, ревматизмі, нарівах, пухлинах суглобів тощо. Сировина йде на виготовлення зеленого витяжного пластирю, входить до складу кардіопротекторного засобу "Кардіофіт".

У народній медицині використовують при кашлі, мігрені, безсонні, гіпертензії, клімактеричних розладах, хворобах яєчників, запаленнях молочних залоз, як засіб, що стимулює виділення молока у матерів-годувальниць. Зовнішньо - для компресів, примочок при фурункулах, герпесі, тріщинах заднього проходу, для пом'якшення та розсмоктування затвердінь, абсцесів; мазь - при простуді і порізах. Настій квіток на олії прискорює дозрівання фурункулів. У парфумерії - фіксатор запахів.

У гомеопатії застосовується трава при тромбофлебитах, застійних явищах у легенях, при головному болю.

Ознаки отруєння. При передозуванні: головний біль, нудота, блювання. Токсичні дози ведуть до ураження печінки і крововиливів.

2.25. Валеріана пагононосна – *Valeriana stolonifera* Czern.

Родина валеріанових – *Valerianaceae*

Валериана побегоносная

Життєва форма. Багаторічна трав'яниста рослина з підземними пагонами біля 1 мм товщиною і до 10 см довжиною. Стебло прямостояче, циліндричне, борозенчасте, порожнисте, голе або опушене, в верхній частині розгалужене, 40 – 200 см заввишки. Листки супротивні, непарноперисторозсічені, з ланцетовидними сегментами, нижні черешкові, стеблові – сидячі, з 6-8(11) парами сегментів. Край сегментів пилчастий, рідше – цілісний. Квітки двостатеві, неправильні, з двома приквітниками, дрібні, білі або ясно-рожеві, зібрані в щитковидне суцвіття, плід – сім'янка. Цвіте у червні – липні.

Поширення. На степових схилах, на луках і різнотравних степах півдня України.

Сировина. Кореневище з коренями.

Хімічний склад. Кореневище і корені містять біля 400 сполук первинного та вторинного обміну. До сполук первинного обміну входять вуглеводи (моносахариди, дисахариди, полісахариди); амінокислоти (моноамінокарбонові, діамінокарбонові та гетероциклічні); ферменти, ліпіди, вітаміни (аскорбінова кислота, каротиноїди, токофероли); органічні кислоти (мурашина, оцтова, пропіонова, яблучна, ізовалеріанова та ін.). Із сполук вторинного обміну найбільш вивчені ефірні олії (69 компонентів) і іридоїди (валепотріати). В групі

валепотріатів, які не містять вуглеводні сполуки (валтрат, ізовалтрат, 5-6-дігідровалтрат, ізовалерооксигідроксидігідровалтрат) та глікозид валерозидат. Ці сполуки і зумовлюють заспокійливий ефект валеріани.

У підземних органах містяться: макроеlementи (мг/г): К - 1,560, Са - 1,200, S – 0,537, Р -0,608, Cl - 0,739; мікроelementи (КНМ): Mn - 143,00, Cu - 3,00, Zn - 55,60, Со - 0,116, Cr - 1,40, V - 0,514, Se - 0,302, Ni - 0,923, Sb – 0,714, Sr - 30,80, Pb - 1,80, I - 0,264, Br – 12,10, Ва – 112,0, Fe – 439,00, Cd – 0,830, La – 4,94, Мо – 4,90, Ru – 23,80, Zr - 4,11 , Ti - 21,30, As – 0,776.

Основні активні компоненти:

- валеріанова і ізовалеріанова кислоти – зумовлюють седативну, спазмолітичну, протисудомну дію;
- алкалоїди (валерин, хатинин, актинідин), глікозиди валерид, валерозид – володіють гіпотензивною, болетамувальною дією;
- валепотріати спричиняють седативний і транквілізуючий ефект;
- сапоніни зумовлюють кардіопротекторну дію;
- сесквітерпени (валереналь, валеренон), органічні кислоти – стимулюють функцію травлення;
- дубильні речовини – проявляють вяжучі властивості.

Основна дія:

- седативна (валепотріати знижують рефлекторне збудження в центральних відділах нервової системи і посилюють гальмівні процеси в нейронах головного мозку, що робить її ефективною при безсонні, епілепсії та інших нервових хворобах, а також при алергії в якості заспокійливого засобу);
- гіпотензивна (алкалоїди і глікозиди сприяють покращенню роботи нервово-м'язового апарату серця, розширяють коронарні судини, знижують артеріальний тиск крові, при хронічному порушенні коронарного кровообігу, для профілактики ранніх стадій стенокардії і гіпертонічної хвороби);
- спазмолітична, болетамувальна (валеріанова і ізовалеріанова кислоти знімають спазми гладкої мускулатури, знімають болі у серці, а також у шлунково-кишковому тракті);
- транквілізуюча (валепотріати сприяють усуненню почуття страху і тривоги, допомагають при безсонні, вони є класичними гіпнотичними фітотранквілізаторами, проявляючими (подібно самим поширеним по частоті застосування препаратам похідним бенздіазепіна) транквілізуючі властивості, що виражається переважно в анксиолітичному, антифобічному, противосудомному, антиагресивному, антидепресивному, антистресовому ефектах). Валеріана прискорює процес засипання, поглиблює сон, пролонгує на 30-50% дію снодійних, потенціює вплив седативних, протисудомних і інших засобів;
- кардіопротекторна (сапоніни нормалізують провідникову активність серцевих м'язів, відновлюють ритми скорочення серця);
- стимулююча функція травлення (подразнювальна дія терпеноїдів);
- сесквітерпеноїди посилюють секреторну активність шлунково-кишкового тракту, нормалізуючи апетит і перистальтику кишківника;
- органічні кислоти сприяють створенню певного складу мікрофлори, гальмують розвиток гнилістних процесів у товстому

кишківнику, стимулюють соковиділення в шлунково-кишковому тракті; активізують перистальтику кишечника;

➤ вяжуча - дубильні речовини осаджують білки, утворюють захисну плівку, тому валеріану використовують при хронічній діареї, стоматитах;

➤ жовчогінна – відносять до гідрохолеретиків, тобто об'єм жовчі збільшується за рахунок рідкої фракції, а на синтез жовчних кислот впливає незначною мірою (іридоїди, можливо алкалоїди);

Застосування. Активність валеріани пов'язують з іридоїдами (валепотріатами) і сесквітерпенами (валеріанові кислоти).

Кращий рослинний транквілізатор, валеріана є об'єктом численних досліджень, що проводяться, головним чином, у Німеччині, Японії, Росії, Україні. Згідно з останніми даними, нейромедіаторна активність рослини обумовлена валеріановими кислотами.

Експерименти на тваринах показали активність валеріани в заспокоєнні центральної нервової системи, а також її властивість попереджати спазми. Проведено безліч клінічних досліджень, особливо в геріатрії, за участю хворих, страждаючих безсонням і нервовими розладами. Як правило, валеріана скорочує час засипання і покращує якість сну. Валеріана рекомендується для лікування нейровегетативних розладів і легких порушень сну як у дорослих, так і у дітей. Часто валеріану поєднують з іншими седативними рослинами, наприклад пасифлорою або глідом.

Препарати валеріани: *настій*, «Валеріани екстракт рідкий», «Валеріани екстракт» - таблетки, «Валеріани настойка», «Кардіофіт» - настоянка (трава горицвіту, аморфи куцистої, буркуну, чебрецю, собачої кропиви, квітки глоду, бузини, кореневища з коренями валеріани, солодки, насіння гіркокаштану, листя кропиви, м'яти, омели, листя та квітки конвалії), «Валокормід» - краплі (комбінований лікарський препарат: настойки валеріани, конвалії, белладонни, ментол, натрію бромід), «Кардіовален» - краплі для прийому всередину (адонізид, екстракт глоду, настойка валеріани, сік жовтушника, камфора), «Капли Спокойной ночи - сонные травы» - краплі (комплексний препарат: шоломниця байкальська, валеріана лікарська, звіробій звичайний, м'ята перцева, собача кропива серцева або звичайна, хміль звичайний, меліса лікарська, ромашка лікарська, аспасвіт, кислота лимонна, бензоат натрію, вода очищена, етиловий спирт), «Персен» - таблетки, «Персен Форте» - капсули («Персен» - екстракти валеріани, меліси, м'яти), «Пасит» - розчин (комбінований препарат: екстракт валеріани, звіробою, квіток та плодів глоду, хмелю, пасифлори), «Ново-Пасит» - розчин та таблетки (комбінований препарат: валеріана, меліса, звіробій, квітки та плоди глоду, хміль, бузина, пасифлора), «Седавіт» - розчин для перорального застосування (валеріана, плоди глоду, звіробій, м'ята, хміль), «Седасен Форте» -капсули (валеріана, м'ята, меліса), «Просталад» -

настоянка (водно-спиртовий екстракт трави звіробою, золотушника канадського, грициків звичайних, реп'яшка, квіток арніки, нагідок, кореневищ з коренями валеріани та ехінацеї), *«Простопол»* - рідкий екстракт (трава звіробою, золотушника канадського, грициків звичайних, реп'яшка, квіток арніки, кореневищ з коренями валеріани), *«Краплі Зеленіна»* (белладонна, валеріана, конвалія, ментол), *«Фітулвент»* - настоянка (комплексний препарат, містить настойки плодів глоду, кореневищ валеріани, кори дуба, трави звіробою, чебрецю, деревію, квіток ромашки), *«Краплі шлункові»* - краплі (екстракти валеріани, м'яти, белладонни та полину гіркого), *«Краплі зубні»* - краплі (м'ятна олія, настойка валеріани, камфора), *збір заспокійливий № 2* (седативний) (кропива собача, хміль, м'ята, валеріана, солодка), *збір лікувально-профілактичний № 1* (цикорій, шипшина, подорожник, м'ята, кропива, валеріана, овес, ромашка), *збір лікувально-профілактичний № 5* (м'ята, квітки глоду, валеріана, деревій, хміль), *«Седафлукс»* - чай (бузина чорна, звіробій, валеріана, м'ята, собача кропива, глоду плоди), *збір шлунковий № 3* (крушини кора, кропиви листя, м'яти перцевої листя, валеріани кореневища з коренями, лепехи кореневища).

У неврології та кардіології при кардіоневрозах, легких формах неврастенії та психастенії, безсонні, артеріальних гіпертензіях, головному болю сировину призначають як у чистому вигляді (при відсутності ідіосинкразії), так і у зборах. Спостерігається синергізм дії з кардіотонічними глікозидами та деякими гіпотензивними засобами (глід, собача кропива) - у разі комплексного їх використання можна взаємно зменшувати дози. При тиреотоксикозах перевагу слід віддавати свіжому соку. При епілепсії валеріана може бути допоміжним засобом.

Рослина ефективна при холециститах, ангіохолітах, холангітах, але її не слід використовувати при гепатитах і панкреатитах - надто часто спричинює загострення.

Широко відома заспокійлива дія рослини, мало відомий її збуджуючий вплив, який частіше виявляється при індивідуальній надчутливості або передозуванні. Отже, кінцевий ефект іноді може бути несподіваним.

У разі надмірно тривалого вживання або за умов використання великих доз виявляють побічні дії валеріани.

При порушеннях функції печінки й травного каналу дуже важливо не допустити передозування: призначення мають бути нетривалими (до 2 тижнів) і в помірних дозах. У разі передозування можна спровокувати симуляцію печінкової кольки або ентероколіту — ці симптоми зумовлені спастичними ефектами. Після відміни валеріани такі явища минають самі собою досить швидко, однак продовження «лікування» у цих випадках може призвести до серйозних уражень різних ланок травного каналу: надмірне подразнення впродовж тривалого часу спричинює зміни в іннервації та подальші негативні наслідки. У гастроентерології прямими

протипоказаннями є наявність в анамнезі печінкової кольки, ентероколіту (особливо спастичного); в урології - гломерулонефрит, нефрит, рідше інші запальні процеси в нирках (індивідуально). Протипоказання в неврології досить індивідуальні: за правильно підібраної дози можна повністю уникнути ускладнень з боку нервової системи, відрегулювати процеси збудження.

У дитячому і похилому віці надмірно тривале вживання валеріани може спричинити виражене збудження, безсоння, аж до істеричних нападів.

Особливості психофармакологічного спектру дії валеріани остаточно не з'ясовані. Для валеріани характерна двофазність дії. У малих дозах вона надає місцеву стимулюючу дію на ЦНС, підвищуючи працездатність і збільшуючи концентрацію уваги, пам'яті; у великих дозах під її впливом відбувається пригнічення ЦНС, знижується рефлекторне збудження в центральних відділах з одночасним посиленням гальмівних процесів в нейронах кортикальних і субкортикальних структур головного мозку.

В народній медицині валеріану використовують при епілепсії, істерії, іпохондрії, нервовому збудженні, мігрені, при болях у ділянці серця, як вітрогінний, протиглистний засіб.

Ознаки отруєння. У разі передозування можна спровокувати симуляцію печінкової кольки та ентероколіту – ці симптоми зумовлені спастичними ефектами.

Після відміни вживання валеріани такі явища минають самі собою досить швидко, однак продовження «лікування» у цих випадках може привести до серйозних уражень різних ланок травного каналу: надмірне подразнення впродовж тривалого часу спричиняє зміни в іннервації та подальші негативні наслідки. Рослина протипоказана при вагітності та під час менструацій. Високі дози підвищують згортання крові. У дитячому й старечому віці надмірне вживання валеріани може спричинити виражене збудження, безсоння, аж до істеричних нападів.

2.26. Вербена лікарська – *Verbena officinalis* L.

Родина вербенових – *Verbenaceae*

Вербена лекарственная

Життєва форма. Багаторічна трав'яниста рослина з супротивними листками. Стебло прямостояче, розгалужене, по гранях шорсткоопушене, 30-70 см заввишки. Листки яйцевидно-довгасті, шорсткоопушені, короткочерешкові, верхні – сидячі, цілокраї або надрізано-зарубчасті. Квітки двостатеві, неправильні, суцвіття видовжено-колосовидні, тонкі. Віночок блідо-ліловий, вдвоє довший за чашечку. Плоди – горішки. Цвіте у квітні – жовтні.

Поширення. На луках, узліссях, забур'янених місцях по всій території України.

Сировина. Трава.

Хімічний склад. Трава вербени містить іридоїди (вербеналозід), вербенін, вербеналін, алкалоїди, слиз, таніни, тритерпени, ефірну олію, багато саліцилової кислоти, гірку речовину.

Застосування. Сучасні фармакологічні дослідження виявили імуностимулюючу дію вербени лікарської: (деякі її компоненти, очевидно, діють у поєднанні з простагландинами) - медіаторами клітинної активності. Вербена має протикашлеву, протизапальну і спазмолітичну дію. Особливо слід зазначити її здатність розслабляти мускулатуру матки. Деякі з її компонентів укріплюють імунну систему, стимулюючи вироблення

інтерлейкіну-6, володіють гормоноподібною активністю, впливаючи на лактацію, тиреостимулюючий гормон. В даний час вербену використовують при лікуванні нервових станів, судом, стомлюваності і грипу. Вона також довела свою ефективність при порушеннях травлення, а також рекомендується для посилення лактації.

Препарати вербени лікарської використовують як протиалергічний, жовчогінний та тонізуючий засіб.

В народній медицині використовують як зовнішній засіб при золотусі, різних виразках, фурункулах. Внутрішньо настій трави п'ють при недокрів'ї, при хворобах печінки й селезінки, кволості, виснаженні, при розладах травлення, бронхітах, жовтяниці, при атеросклерозі і тромбозах, для очищення крові при висипах на тілі.

При зовнішньому застосуванні вербена надає пом'якшувальну дію, а також сприяє рубцюванню, як заспокійливо діє при сонячних опіках, тріщинах шкіри і подряпинах.

У народній медицині використовується також при застуді та жовтяниці. Настій подрібнених кошиків - при лупі, випадінні волосся, круговій плішивості.

2.27. Вовчі ягоди звичайні, вовче лико - *Daphne mezereum* L.

Родина тимелесєвих - *Thymelaeaceae*

Волчник обыкновенный

Родова назва **Daphne** – лавр, так як листки і плоди схожі на лавр. Вовче лико носить ім'я грецької німфи Дафни, доньки річного бога Персея. Овідій в своїх «Метаморфозах» розповів про перетворення німфи в рослину. Ім'я Дафни більше всього підходить до вовчого лика, який ховається в тіні лісу від яскравих променів сонця – Аполлона.

Життєва форма — кущ, заввишки 40-120 см. Кора жовтаво-сіра; молоді гілки притиснуто-пухнасті, з бурими бородавочками. Листки почергові, скупчені на кінцях гілочок, оберненояйцевидно-ланцетні, 3-8 см завдовжки і 1,5-2 см завширшки. Квітки двостатеві, сидячі, скупчені в пазухах торішніх листків по 3-5, рожеві, запашні, з'являються до розпускання листя. Плід — кістянка червоного кольору. Цвіте у квітні — травні.

Поширена. Трапляється на Поліссі, в Карпатах, у Правобережному Лісостепу, дуже рідко — в Лівобережному Лісостепу в листяних і мішаних лісах. Росте поодинокі; потребує охорони.

Сировина. Кора гілок та плоди.

Хімічний склад. Кора і насіння містять оксикумарин дафнін, смолисту отруйну речовину мезерин, умбеліферон, дафнетин і фенолкарбонову кислоту. В насінні є невелика кількість алкалоїдів.

Застосування. В народній медицині препарати використовують як болетамувальний, протинаривний і відволікаючий засоби, при сильних невралгічних і ревматичних болях, радикуліті, діатезах, подагрі й паралічах, при золотусі й водянці, пухлинах горла і стравоходу, нарівах. Свіжі або висушені плоди інколи приймають внутрішньо (один плід на день) при поганому апетиті, втомі, атеросклерозі. Значно рідше рослину використовують при простудних захворюваннях, при туберкульозі, дизентерії, жовтусі та паралічу язика (настоянку кори деякий час потримати в роті). Настоянка з кори і плодів — добрий інсектицид.

Рослина смертельно отруйна! Заготовляти, зберігати і використовувати рослину треба з дотриманням заходів обережності. При перших ознаках отруєння необхідно викликати лікаря, а потерпілому надати першу допомогу.

Ознаки отруєння. Всі частини рослини отруйні. Найбільш отруйні ягоди, 10-15 ягід – смертельна доза для людини. Вся рослина (особливо плоди)

містять гостро-пекучий отруйний сік. Дотик рослини до шкіри викликає опік і утворення пухирів. Ознаки отруєння- судоми, зіниці розширені, запалені. При сильному отруєнні – блювання, пронос, втрата свідомості.

2.28. Воловик лікарський, вологлід, серпоріз - *Anchusa officinalis* L.

Родина шорстколистих - *Boraginaceae*

Анхуза лекарственная

Воловик був добре відомий лікарям ще в Античні часи. Європейські травники XVI –XVII ст. рекомендували його при серцевих хворобах, запаленні очей, лихоманці.

Життєва форма — дворічна щетинистоволосиста рослина. Стебло прямостояче, 30-90 см заввишки, просте, пізніше — дуже розгалужене, з пониклими після цвітіння гілками. Листки почергові, прості, лінійно-ланцетні, цілокраї: верхні — сидячі, нижні — звужені в крилатий черешок. Квітки двостатеві, правильні, у завійках; віночок лійковидно-колесовидний, спочатку фіолетовий, пізніше — синій. Плід — горішок. Цвіте у травні — червні.

Поширення.

Росте майже по всій території України на полях, біля доріг, на забур'янених місцях.

Сировина.

Використовують траву, зібрану під час цвітіння рослини.

Хімічний склад. Містить алкалоїди циноглосин і холін, глюкоалкалоїд консолідин, алантоїн, барвники і слиз. У насінні є жирна олія.

Застосування. Виявляє пом'якшувальну, сечогінну, потогінну та кровоочисну дію. Виділений з рослини алантоїн у складі мазі використовували при повільному загоюванні ран і виразок, а у вигляді колоїдного розчину — при лікуванні виразки шлунка і дванадцятипалої кишки. В народній медицині воловик використовують як засіб від кашлю, при запаленні нирок, при грипі та зубному болю. Рослина отруйна.

Ознаки отруєння. Внутрішнє використання препаратів воловика потребує обережності. Отруєння препаратами воловика може виникнути при передозуванні при прийомі внутрішньо.

2.29. Волошка синя – *Centaurea cyanus* L.

Родина айстрових – *Asteraceae*

Василек синий

Життєва форма. Одно- або дворічна трав'яниста рослина. Стебло прямостояче, від середини розгалужене, 25-50 см заввишки. Прикореневі листки обернено-довгасто-ланцетні, цілісні або надрізані, верхні стеблові листки – лінійні. Квітки – в одиноких кошиках на кінцях стебел, серединні квітки у кошику, синьо-фіолетові, крайові квітки збільшені, лійковидні, сині, голубі, лілово-рожеві або білі, двостатеві. Плід – сім'янка. Цвіте у червні – липні.

Поширення. Бур'ян на полях по всій території України.

Сировина. Лише крайові квітки, зібрані в період їхнього повного цвітіння.

Хімічний склад. Квітки містять антоціани та інші флавоноїди, ефірну олію, полісахариди, сапоніни, каротин, аскорбінову кислоту, алкалоїди, смолисті, дубильні та пектинові речовини, мінеральні солі. У суцвіттях містяться: макроелементи (мг/г): К - 17,00, Са - 18,10, Mg - 2,70, Fe - 0,30; мікроелементи (КНМ): Mn - 0,23, Cu - 0,77, Zn - 0,57, Co - 0,06, Cr - 0,07, Al - 0,28, V - 0,09, Se - 1,11, Ni - 0,36, Sr - 0,04, Pb - 0,06, B - 0,50 мкг/г.

Застосування. Препарати волошки синьої мають протизапальні, сечогінні, дезинфікуючі й жовчогінні властивості. Настій, чай використовують при набряках ниркового і серцевого походження, для поліпшення травлення, при захворюваннях сечового міхура, печінки, жовчовивідних шляхів, при кон'юнктивіті та блефариті. Квітки входять до складу сечогінних зборів. У народній медицині використовується також при застуді та жовтяниці. Настій подрібнених кошиків - при лупі, випадінні волосся, круговій пліщивості.

Ознаки отруєння. Рослина отруйна, містяться сполуки з ціановими компонентами. При прийомі необхідно дотримуватися правил безпеки.

2.30. Вороняче око звичайне, бешизник, хрест-трава, хрещате зілля – *Paris quadrifolia* L.

Родина лілійних - *Liliaceae*

Вороний глаз четырёхлистный

За формою ягода нагадує око. Але таких кутово-чорних очей не має ні у однієї ворони. Але забарвлення воронячого пір'я співпадає з кольором достиглої ягоди – значить вороняче око. Христовим хрестом рослину

називають із-за хрестоподібного розташування листя. Видова назва — «квадрафолія» мутовка складається з чотирьох великих листків.

Життєва форма — багаторічна трав'яниста кореневищна рослина. Стебло прямостояче, нерозгалужене, одиничне, 10-30 см заввишки. Листки прості, еліптичні або оберненояйцевидні, сидячі, розміщені кільцем на верхівці стебла. Квітка одна, на верхівці стебла. Плід — ягода. Цвіте у травні.

Поширення. Ростає в листяних і мішаних лісах на Поліссі, в Лісостепу і Карпатах.

Сировина. Використовують траву, заготовлену під час цвітіння рослини.

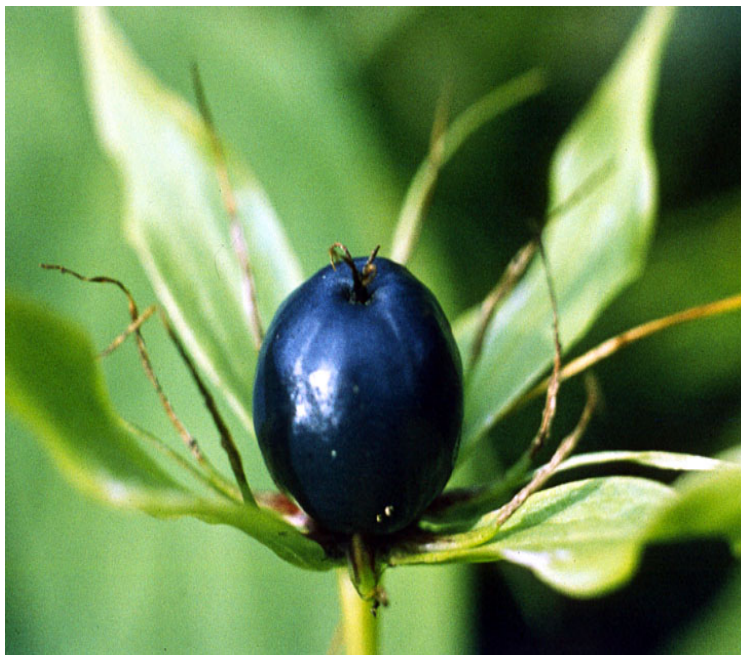
Хімічний склад слабо вивчено. Відомо, що рослина містить глікозиди парадин і паристифін.

Застосування. В народній медицині настоянку трави використовують при невралгії, мігрені, ларингіті, туберкульозі легень, асциті й порушенні обміну речовин, що супроводиться набряками, та як засіб, що збуджує апетит і посилює перистальтику кишківника.

У гомеопатії свіжий сік рослини вживають при захворюваннях очей, головному болю, запамороченні голови, струсі мозку, підвищеній сонливості, бронхітах і ревматизмі.

Рослина дуже отруйна! Використання її потребує особливої обережності. При отруєнні необхідно негайно викликати швидку допомогу, а потерпілому надати першу допомогу.

Ознаки отруєння. Можливість отруєння цією рослиною порівняно невелика, так як ягоди мають гіркий смак, а рослина в цілому неприємний запах. Ознаки отруєння — біль в животі, печія в роті, нудота, блювання, пронос. Явища прогресуючого враження (пригнічення) серця, зниження тиску, коматозний стан. Можуть спостерігатися порушення зі сторони нирок (олігурія), розвиток ацидемії.

2.31. В'язіль барвистий - *Coronilla varia* L.

Родина бобових — *Fabaceae*

Вязель пестрый

Життєва форма. Багаторічна трав'яниста гола або щетинистоволосиста рослина, заввишки 30-100 см. Стебло борозенчасте, лежаче або висхідне, порожнисте, розгалужене. Листки непарноперисті, з 5-12 пар овальних або

довгастих листочків. Квітки двостатеві, неправильні, рожеві, білі або фіолетові, у пазушних зонтиковидних суцвіттях, на довгих квітконосах. Плід — біб. Цвіте у травні — вересні.

Поширення. Ростає на лісових луках, узліссях, галявинах, серед чагарників, на схилах по всій території України.

Сировина. Трава і насіння.

Хімічний склад. Насіння містить глікозиди (коронізид, коронілін), вуглевод стахіозу, жирну олію, насичені жирні кислоти, сечову кислоту; у траві є коронілін, псевдокумарин, дубильні речовини, аскорбінова кислота (27,5 мг %) і каротин

(2,6-10,6 мг%).

Застосування. Виділений з насіння глікозид коронізид має характерну для серцевих глікозидів кардіотонічну дію. В народній медицині використовують при набряках, як серцевий і сечогінний засіб та як засіб від кривавого проносу. Зовнішньо свіже потовчене листя використовують при порізах як кровоспинний засіб. Рослина отруйна.

Ознаки отруєння. Симптоми отруєння як глікозидовмістними рослинами.

2.32. Гадючник звичайний – *Filipendula vulgaris* Moench

синонім *F. hexapetala* Gilib.

Родина розових – *Rosaceae*

Лабазник шестилепестный

Життєва форма. Багаторічна трав'яниста рослина з підземним кореневищем і переривчасто-перисторозсіченими або надрізними листками з великими прилистниками, які зрослися з черешками. Стебло прямостояче, нерозгалужене, 30-80 см заввишки. Квітки двостатеві, дрібні, правильні, 6-пелюсткові, білі іноді рожеві, зібрані в суцвіття щитковидно-волотисте. Плід – листянка. Цвіте у червні – липні.

Поширення. На степових схилах, лісових галявинах, по чагарниках по всій території України.

Сировина. Кореневища з коренями.

Хімічний склад. Усі частини рослини

містять дубильні речовини (14-36%) і глікозид гаультерин. В траві – аскорбінова кислота, ефірна олія і флавонова сполука гіперин. У підземних органах містяться прості феноли (метилсаліцилат і його біозид гаультерин). У насінні – жирна олія (26%), до складу якої входить ліноленова (до 50%), лінолева (більше 25%), олеїнова (близько 15%), пальмітинова (7%) і стеаринова (3%) кислоти.

Застосування. Гадючник має протизапальну дію і стимулює потовиділення. Флавоноїди зумовлюють спазмолітичну активність, а у поєднанні з циклічними гетерозидами вони сприяють відходженню жовчі. Флавоноїди і, особливо, калієві солі забезпечують сечогінну дію, а таніни – дубильні властивості і здатність покращувати загоєння ран. Гадючник застосовують для лікування грипозних станів і лихоманки, полегшення головного і зубного болю, ефективний при слабких суглобових ревматичних болях і використовується при подагрі. Часто його рекомендують для посилення сечовиділення при ожирінні. Гадючник також сприяє загоєнню ран і виразок.

Препарати гадючника мають потогінні, дезинфікуючі, в'яжучі, кровоспинні властивості. Корені рослини входять до складу мікстури Здренко, яку вживають при папіломатозі сечового міхура, анацидному гастриті, виразці шлунка та геморої. У вигляді відварів або настоїв використовують при запаленнях слизових оболонок шлунково-кишкового тракту, сечовивідних шляхів і нирок, при нефролітазі, ревматизмі, епілепсії, подагрі, серцевій недостатності, геморої, маткових кровотечах, білях і захворюваннях шкіри.

2.33. Гармала звичайна, могильник степовий - *Peganum harmala* L.

Родина гармалових - *Peganaceae*

Гармала обыкновенная

Життєва форма — багаторічна трав'яниста гола рослина. Має міцне багатоголове кореневище. Стебла розкидисті, борозенчасті, 20-70 см заввишки. Листки глибоко 3-5-роздільні, з цілісними або двічі-тричіроздільними лінійними загостреними частками. Квітки двостатеві, правильні, жовтуваті, одиничні, на товстуватих ніжках, з

супротивними листками. Плід — коробочка. Цвіте у травні — липні.

Поширення. Ростає на

степях, толоках і забур'яненних місцях у Степу (на Присивашші і в Криму).

Сировина. Використовують траву, зібрану під час цвітіння рослини, і насіння.

Хімічний склад. Усі частини рослини містять алкалоїди, до складу яких входять гармалін, гармін і пеганін. У насінні, крім цього, є жирна олія (до 14,25 %), барвники та інші речовини.

Застосування. Алкалоїд гармін у вигляді хлористоводневої солі використовували для лікування наслідків епідемічного енцефаліту, при паркінсонізмі. Алкалоїд пеганін має гіпотензивні й жовчогінні властивості, а також властивості, які тонізують серцеву діяльність. Препарат пеганін гідрохлорид-антихолінестеразний засіб при міопатії й міастенії, а також як послаблюючий засіб при запорах і атонії кишечника.

В народній медицині препаратами з трави лікують простуду, малярію, неврастенію, епілептичні припадки, безсоння, хвороби жіночої статеві сфери та різні розлади шлунково-кишкового тракту. Ванни з трави рекомендують при ревматизмі, корості та інших захворюваннях шкіри. Насіння використовують як потогінний і антигельмінтний засіб.

Ознаки отруєння. Найбільш отруйні листя і насіння. В великих дозах діє як наркотик: викликає судоми і галюцинації, знижує температуру тіла, викликає тонічні і клінічні судоми, з підвищенням кров'яного тиску, слиновиділення, розлад дихання (аж до зупинки).

2.34. Гіркокаштан звичайний – *Aesculus hippocastanum* L.

Родина гіркокаштанових – Hippocastanaceae

Каштан конский обыкновенный

Життєва форма. Дерево з супротивними, пальчасто-складними, довгочерешковими листками, до 25 м заввишки. Квітки неправильні, білі, з червоними плямочками, зібрані в прямостоячі, пірамідальні волоті; тичинки видаються з віночка, зігнуті і спрямовані донизу. Плід – коробочка з великими шипами. Цвіте у травні.

Поширення. Розводять у парках та садах України. Походить з Греції.

Сировина. Кора молодих гілок, листя, квітки, плоди та насіння.

Хімічний склад. Насіння містить кумарини (ескулін і фраксин), флавоноїди (кверцетин і кемпферол), жирну олію (5-7%), білки(10%), крохмаль

(до 50%), дубильні речовини (1%), тритерпеновий сапонін есцин (10%).

Кора – ескулін, фраксин, есцин, цукри, тіамін, дубильні речовини, аскорбінову кислоту, філохінон. Листя – глікозиди (кемпферол, кверцетин, кверцитрин, ізокверцитрин, рутин, спіреозид, астрагалін), каротиноїди (лютеїн і віолаксантин), пектинові речовини. Квітки містять флавоноїди (похідні кверцетину і кемпферолу), дубильні і пектинові речовини та слиз.

У насінні каштана містяться: макроелементи (міліграмграм): К - 12,00, Са - 0,50, Mg - 0,90, Fe-0,01; мікроелементи (КВН): Mn -0,02, Cu-0,12, Zn-0,08, Cr-0,002, Ва - 0,74, Se - 7,50, Ni - 0,02, Pb-0,02, I-0,09, В-2,00 мкг/грам.

Застосування. Препарати гіркокаштану звичайного можна застосовувати при венозній недостатності і ламкості капілярів. Недавні роботи показали, що есцин (судинозвужувальний екстракт насіння) володіє протизапальною активністю і підвищує венозний тонус. В корі міститься ескулозид який зменшує проникність капілярів і збільшує їх резистентність.

Гіркокаштан звичайний рекомендується при геморої, венозній і капілярній недостатності. Препарати гіркокаштану: «Ескузан» - краплі та таблетки (діюча речовина - есцин), «Есфлазид» - таблетки та супозиторії (містить есцин з плодів та суму флавоноїдів з листя), «Веногал» - крем (екстракт гіркокаштану, ефірна олія нагідок, розмарину, ялівцю та лаванди), «Венозний гель Др. Тайсс» - гель на основі рідкого екстракту гіркокаштану та нагідок, «Ескозульф» - мазь з есцином, «Ескувазин» - краплі, супозиторії та мазь (в основі -спиртовий екстракт гіркокаштану), «Проктоседіл М» - мазь (комбінований препарат: гідрокортизон, ескулозид, фраміцетин), «Венітан» - крем (на основі екстракту гіркокаштану), «Рутес» - супозиторії з есцином та рутином, «Ескавен» -гель (есцин, гепарин, есенціальні фосфоліпіди), «Есгефол» - гель (есцинат лізину, гліциризинова кислота з кореню солодки, есенціальні фосфоліпіди, гепарин), «Анавенол» - драже (комбінований препарат з ескуліном та рутином), «Аесцин» (син. «Есцин») -таблетки та гель на основі есцину, «Ескувіт» - краплі та таблетки на основі екстракту плодів гіркокаштану, «Ескулюс композитум» -краплі (екстракт гіркокаштану та вітамін В₁, «Репарил-Гель Н»-гель на основі натрієвої солі есцину, «Гемороль» - супозиторії з ромашкою, гіркокаштаном кінським, деревієм, белладонною, перстачем прямостоячим, «Гербіон Ескулус» - гель, «Кардіофіт» - настоянка (трава горицвіту, аморфи куцистої, буркуну, чебрецю, собачої кропиви, квітки глоду, бузини, кореневища з коренями валеріани, солодки, насіння гіркокаштану, листя кропиви, м'яти, омели, листя та квітки конвалії) для зменшення в'язкості крові, зниження артеріального тиску, вони зменшують проникність капілярів, підвищують тонус венозних судин, покращують кровообіг у периферійних судинах при венозному застої і розширенні вен нижніх кінцівок. Препарати гіркокаштану виявляють венотонізуючу та капіляророзміцнюючу дію, їх використовують при венозному застої, варикозному розширенні вен, варикозних виразках

гомілки, тромбофлебітах, для запобігання тромбів при пологах і після операції тощо. При внутрішньому застосуванні гіркокаштан звичайний може бути отруйним. Його не рекомендують приймати маленьким дітям і вагітним жінкам, у яких він може викликати нудоту і порушення травлення. Лікування завжди має бути короткочасним. При зовнішньому застосуванні можливі алергічні реакції.

Ознаки отруєння. Виникає нудота, блювання, пронос, спостерігається гіперемія зіву, (з відчуттям сухості і стягування), загальна слабкість, зниження артеріального тиску, порушення серцевої діяльності, втрата свідомості. При вираженій формі інтоксикації, особливо у дітей, можливі паралічі.

2.35. Гледичія колюча - *Gleditsia triacanthos* L.

Родина бобових – *Fabaceae*

Гледичия обыкновенная

Життєва форма.	
Однодомне дерево,	
заввишки 30-40 м з	
простими або	
розгалуженими	
колючками.	Листки
парноперисті або	
двоперисті.	Квітки
одностатеві,	
неправильні,	блідо-
фіолетові або майже	
білі, в густих	
китицевидних суцвіттях.	
Плід – шкірястий біб;	

насінини яйцевидні. Цвіте у червні – липні, плодоносить у вересні – жовтні.

Поширення. Розводять у садах та парках України.

Сировина. Лушпиння плодів і молоде листя.

Хімічний склад. У листках знайдено алкалоїд триакантин (до 1%), аскорбінову кислоту, в лушпинні плодів – антраглікозиди (2,6%), дубильні речовини (3,1%), вітамін К. У насінні – жирну олію, до складу якої входить лінолева (більше 70%), олеїнова (до 14%), ліноленова (близько 2%), пальмітинова та пальмітолеїнова кислоти.

Застосування. Алкалоїд триакантин виявляє спазмолітичну дію, розширює кровеносні судини, знижує кров'яний тиск. В народній медицині сировину використовують при гіпертонічній хворобі, виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, при бронхіальній астмі, хронічному

холециститі, при спастичних колітах. Препарати лушпиння плодів виявляють послаблюючу дію.

Ознаки отруєння. Поява слинотечі, поблідіння шкіри, нудота, блювання, пронос, зниження артеріального тиску, втрата свідомості, сонливість. При вираженому отруєнні – гемоліз еритроцитів.

2.36. Глечики жовті – *Nuphar luteum* (L.) Sibth. et Sm.

Родина лататтєвих – *Nymphaeaceae*

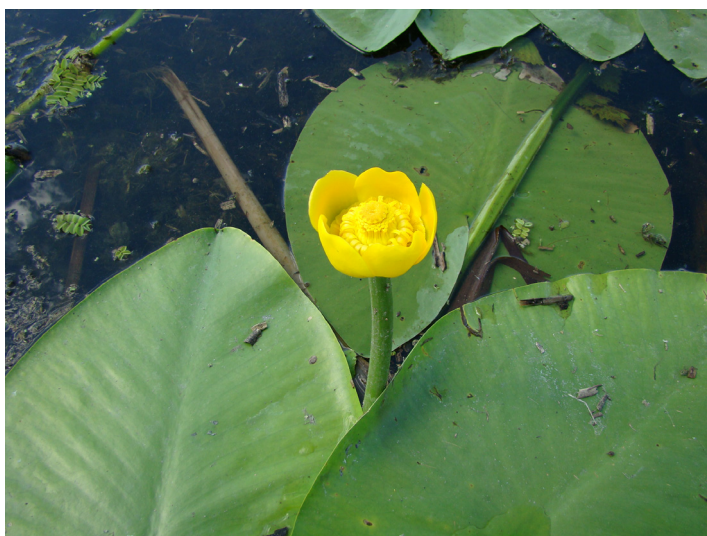
Кубышка желтая

Життєва форма. Багаторічна водяна рослина, має повзуче кореневище, вкрите рубцями від черешків. Листки плаваючі, без прилистків, яйцевидно-овальні, цілокраї, з тригранними черешками. Квітка двостатева, велика. Чашечка п'ятилиста. Пелюстки численні, дрібніші за чашолистки, жовті. Плід ягодоподібний, гладенький. Цвіте у червні – липні.

Поширення. По стоячих і повільно текучих водах по всій території України.

Сировина. Кореневище.

Хімічний	склад.
Кореневище	містить
сесквітерпенові	алкалоїди
складної структури (нуфарин, нуфакристин, тіобінуфаридин, неотіобінуфаридин, нуфлеїн), смолисті та гіркі речовини, дубильні речовини, цукри, крохмаль (до 20%).	

У кореневищах містяться: макроелементи (мг/г): К - 33,60, Са – 4,30, Mg – 1,30, Fe – 1,40; мікроелементи (мкг/г): Mn – 131,00, Cu – 33,30, Zn – 28,20, Co – 4,40, Cr – 0,64, Al – 335,10, Ва – 105,20, V – 0,32, Se – 0,13, Ni – 4,96, Pb – 6,48, Br – 62,40, I – 2,21, В – 97,20 мкг/г.

Застосування. Алкалоїди з глечиків жовтих характеризуються антибіотичною активністю, використовуються при лікуванні деяких захворювань піхви.

Препарати виготовлені з глечиків жовтих діють бактеріостатично на грампозитивні мікроорганізми, виявляють протитрихомонадну, протистостатичну, протистостатичну активність. Кореневища глечиків жовтих – компонент збору М.Н.Здренко, який застосовують при деяких злоякісних пухлинах.

У народній медицині відвар кореневищ вживають при запальних процесах травного тракту, ревматизмі, лихоманці, захворюваннях шкіри.

Ознаки отруєння. У свіжому вигляді кореневище глечиків отруйне. Отруєння проявляється блюванням, проносом і тривалим сном. Перша допомога – необхідно провести промивання шлунка суспензією активованого вугілля (30,0 на 0,5-1,0 л води), або 0,1% розчином калію перманганату; показаний прийом внутрішньо слизистих відварів.

2.37. Головатень звичайний – *Echinopsis ritro* L.

Родина айстрових - *Asteraceae*

Мордовник обыкновенный

Життєва форма. Багаторічна, трав'яниста, білувато-повстиста рослина. Стебло прямостояче, у верхній частині розгалужене, 30-80 см заввишки. Листки ланцетні, двічі перисторозсічені, з ланцетними або лінійно-ланцетними, пилчасто-колючими частками; нижні черешкові, верхні –

сидячі. Квітки двостатеві, трубчасті, сині, в одноквіткових кошиках. Плід – сім'янка. Цвіте у липні – вересні.

Поширення. На степах, кам'янистих схилах на півдні Лісостепу, в Степу і в Криму.

Сировина. Насіння.

Хімічний склад. Насіння містить алкалоїд ехінопсин (1,5-2%), жирну олію (26-

28%).

Застосування. Алкалоїд ехінопсин збуджує центральну нервову систему, тонізує діяльність серця, підвищує артеріальний тиск, підвищує тонус м'язів судин, зменшує втомленість, головний біль, усуває загальну слабкість, відновлює сон і апетит.

Препарати головатня застосовують при лікуванні різних терапевтичних і неврологічних захворювань (атрофія зорового нерва, парез і параліч, поліомієліт, радикуліт, гіпотонія, міопатія).

2.38. Горицвіт весняний – *Adonis vernalis* L.

Родина жовтецевих - *Ranunculaceae*

Горицвет весенний

***Adonis vernalis* L.** — адоніс весняний, горицвіт, чорногірка, стародубка. Назву **Adonis** дано рослині за красу квітки на честь прекрасного юнака Адоніса, улюбленця Афродіти. За міфом, він був убитий на полюванні розлюченим вепром. Засмучена богиня з краплин його крові виростила квітку

— втілення краси юнака. Міф про Адоніса символізує вмирання та оживання рослинного царства. Зародившись у Сирії, міф проник до Єгипту, звідки через Кіпр потрапив до Греції, а потім — до Риму. **Vernalis** (прикм.) — весняний, оскільки адоніс цвіте ранньої весни.

Життєва форма. Багаторічна трав'яниста рослина з перисто- або пальчасторозсіченими листками і поодинокими квітками на верхівці стебла та його гілок; стебла численні, голі, прості або розгалужені, 5-20 см заввишки. Низові листки бурі, лусковидні; серединні — сидячі,

тричіперисторозсічені, з вузьколінійними частками. Квітки правильні, пелюстки яскраво-жовті, видовженояйцевидні, в кількості 12-20. Плід сім'янка. Цвіте у квітні – травні.

Поширення. Трапляється на Україні в лісостепових і степових районах, занесений до Червоної книги України.

Сировина. Трава.

Хімічний склад. Трава містить більше 20 серцевих глікозидів (адонітоксин, цимарин, К-строфантозид, К-строфантин-β, ацетиладонітоксин, адонітоксол), флавоноїди (адоніверніт, вітексин, гомоадоніверніт), фітостерин, спирт адоніт.

У надземній частині містяться: зола - 15,09%; макроелементи (міліграм/г): К-40,90, Са-8,40, Mg-2,90, Fe-0,20; мікроелементи (мкг/г): Mn-24,50, Cu - 22,40; Zn - 65,40, Мо - 0,48, Сг - 0,72, Al-98,72, Ва-41,76, Se - 0,17, Ni - 9,68, Sr - 2,64, Cd - 3,52, Pb - 2,00, В - 49,80, І - 0,43.

Застосування. Рослина — стародавній народний засіб лікування серцевих і ниркових захворювань, емфіземи, запалення й туберкульозу легень, лихоманки, водянки, тифу, грипу й скарлатини. Препарати горицвіту показані при серцевій недостатності. Вони мають кардіотонічну дію, уповільнюють ритм серця, подовжують діастолу, збільшують ударний об'єм крові, помірно гальмують внутрішньосерцеву провідність.

Препарати горицвіту виявляють седативну й діуретичну дію. Із них найбільш відомий адонізид — новогаленовий препарат, який входить до складу кардіовалену, кардіофіту.

Трава горицвіту — компонент високоактивного фітобальзаму «Кардіофіт», який виявляє кардіотонічну, антиаритмічну, седативну, м'яку гіпотензивну, антикоагулянтну та антигіпоксичну дію. Його вживають при захворюваннях серцево-судинної системи (ішемічна хвороба серця, стенокардія, інфаркт

міокарду, пароксизмальна миготлива аритмія, кардіосклероз, гіпертензія та інші).

У гомеопатії використовують цілу свіжу рослину при серцевій недостатності з аритмією, серцебиттям, набряками, альбумінурією.

Ознаки отруєння. При передозуванні настає різке зниження серцевих скорочень, екстрасистолія, пронос, блювання, болі в шлунку, розширення зіниць, загальна слабкість, похолодіння кінцівок і зменшення сечовиділення. Декілька пізніше відмічається прискорення серцевих скорочень, аритмія, тимчасові зупинки серця, різка слабкість, судоми, кома.

2.39. Горобейник лікарський - *Lithospermum officinale* L.

Родина шорстколистих – Boraginaceae

Воробейник лекарственный

Життєва форма.

Багаторічна трав'яниста шерстистоопушена рослина.

Стебло прямостояче, 30-60 см заввишки, розгалужене. Листки почергові, прості, цілокраї, вузьколанцетні, без прилистків. Квітки двостатеві, правильні, в завійках; віночок 4-6 мм завдовжки, жовтуватобілий. Плід - горішок. Цвіте у травні - червні.

Поширення. Ростає по всій території України на сухих відкритих місцях, на узліссях, по чагарниках, біля доріг.

Хімічний склад. Трава містить алкалоїди (до 0,1 %), дубильні речовини (до 7 %), органічні кислоти (лимонна, яблучна, малеїнова, янтарна, фумарова), аскорбінову кислоту.

Застосування. Довгий час горобейник лікарський прописували для розчинення каменів в нирках і при нирковокам'яній хворобі, але зараз використовуються в основному його контрацептивні властивості. Його рекомендують також при дисменореї і легких формах гіпотиреозу.

В народній медицині вважається антисептичним, протизапальним, жовчогінним і тонізуючим засобом. Рослину використовували при загальній слабості, судомі, жовтяниці, кров'яних і простудних проносах, при надмірних і болісних менструаціях, як знеболюючий засіб при головних і шлункових болях, для знеболювання перейм при пологах. Настій трави з насінням

вживали при хронічних запорах і нирковокам'яній хворобі. Як зовнішній засіб рослину використовували при стоматиті, молочниці, для загоєння ран. У вигляді припарок застосовували при грижі, пухлинах і артритах.

Ознаки отруєння. Викликає ознаки геморагічного діатезу (багаточисельні крововиливи).

2.40. Горобина звичайна – *Sorbus aucuparia* L.

Родина розових – Rosaceae

Рябина обыкновенная

Життєва форма. Дерево або кущ, заввишки 3-20 м. Листки почергові, непарноперисті з 9-15 довгастих або довгасто-ланцетних, пилчастих, зверху – матово-зелених, зісподу – сизих листочків. Квітки двостатеві, правильні, 5-пелюсткові, білі, зібрані у густе щитковидне суцвіття. Плід – яблуковидний, кулястий, яскраво-червоний або жовтогарячо-червоний. Цвіте у травні.

Поширення. В лісах, по чагарниках, на схилах балок, вапняках, високих піскових і кам'янистих берегах річок по території України. Широко використовують як декоративну рослину.

Сировина. Плоди.

Хімічний склад. Плоди містять цукри, органічні кислоти, пектинові і

дубильні речовини, каротини, сорбіт, вітаміни С, В₂, В₉, Р, К, Е, флавоноїди, мінеральні солі тощо. Насіння містить олію, жирні кислоти, токоферолі, каротиноїди. Плоди містять фенольні сполуки (катехіни, антоціани, флавоноли), фолієву кислоту, рибофлавін, органічні кислоти (яблучна, винна, янтарна, щавлева, сорбінова, парасорбінова), цукри, пектинові й дубильні речовини, мінеральні солі. В листках знайдено вітамін С, каротиноїди, фенольні сполуки, а в квітках – кверцетин-3-глюкозид і кверцетин-3-софорозид.

Насіння містить жирну олію (26%), в якій домінує лінолева (до 70%), менше олеїнової (21%) і в незначних кількостях виявляються пальмітинова (7%) і стеаринова (1%) кислоти

У плодах горобини містяться: макроелементи (міліграм/г): К - 16,50, Са - 2,20, Mg - 1,00, Fe - 0,04; мікроелементи (мкг/г): Mn - 81,70, Cu - 4,96, Zn - 8,64, Со - 0,08, Мо - 0,16, Сг - 0,16, Al - 26,96, Ва - 18,32, V - 0,80, Se - 0,14, Sr - 4,40, Рb - 1,04, В - 4,80, Ni - 1,04.

Застосування. Плоди - полівітамінний засіб при гіпо- та авітамінозі. Вони мають сечогінну, жовчогінну, в'язучу, послаблюючу, кровоспинну дію. Свіжі плоди та сік використовують для профілактики Р-вітамінної недостатності, ожирінні, атеросклерозі, гіпертензії, нирковокам'яній хворобі, дизентерії, геморої. Свіжі плоди переробляють на вітамінний сироп, сік. Висушені плоди входять до складу вітамінних чаїв, антисклеротичних, сечо- і жовчогінних зборів, гемостатичних та адаптогенних сумішей. Настоянку, настій, відвар, сік плодів вживають при розладах травлення, атонії кишок, гепатиті, гепатохолециститі, при каменях у нирках і сечовому міхурі, при дизентерії, геморої, маткових кровотечах. Із плодів отримують яблучну кислоту, ліпофільні комплекси сорбілін і сорбіол, на основі якого виготовляють супозиторії з сорбітолом.

Плоди горобини – компонент БАД «Фітолюкс–1» (Росія), як загальнозміцнюючий засіб.

У косметичі широко використовують креми і маски, до складу яких входить сік чи м'якуш плодів з медом. Кондитерська промисловість виробляє пастилу, варення, начинки для карамелі, оцет, квас, сурогат чаю тощо. Вся рослина під час цвітіння виділяє багато фітонцидів.

Застереження. Плоди протипоказані при підвищеному згортанні крові.

2.41. Гуньба сінна - *Trigonlla foenum graecum* L.

Родина бобових - Fabaceae

Пажитник сенной

Життєва форма — однорічна трав'яниста рослина. Стебло прямостояче, розсіяноопушене, 10-50 см заввишки. Листки почергові, трійчасті, з зубчастих листочків. Квітки зигоморфні, по 1-2 в пазухах листків; віночок блідо-жовтий. Плід — біб. Цвіте у червні.

Поширення. Походить із Середземномор'я. На Україні розводять як кормову або ефіроолійну рослину.

Сировина. Насіння.

Хімічний склад. Насіння містить

алкалоїд тригонелін (0,38%), нікотинову кислоту (3,5—18 мг%), сапоніни (діосгенін, тригогенін, гітогенін), слиз (30-38 %), холін (0,05%), рутин, гіркі речовини та ефірну олію (0,30 %). **Застосування.** Насіння вживають як тонізуючий засіб, який збуджує апетит. Його призначають при кахексії, захворюваннях легень, авітамінозі РР та як зовнішній засіб при екземі.

2.42. Дельфіній сітчастоплодий - *Delphinium dictyocarpum* L.

Родина жовтецевих - *Ranunculaceae*

Живокость сетчастоплодная

Життєва форма — багаторічна трав'яниста рослина. Стебло пряме, ребристе, 60-100 см заввишки. Листки почергові, черешкові, округло-серцевидні, пальчасто розсічені на ромбічні частки, голі, лише біля основи і на жилках є рідкі щетинки. Квітки неправильні, на тонких квітконіжках, зібрані в густу багатоквіткову китицю завдовжки 20 - 35 см; оцвітина проста, п'ятичленна, віночковидна, синя або темно-синя; верхній листочок оцвітини з шпоркою. Пелюстки-нектарники і пелюстковидні стамінодії голубого або білуватого кольору. Плід складається з 3 багатонасінних листянок. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. На Україні її культивують як лікарську рослину .

Сировина. Трава. Заготівлю проводять у фазі бутонізації і початку цвітіння рослини, зрізуючи верхню облиствену частину стебел. Дельфіній сітчастоплодий — отруйна рослина. Після роботи з ним треба старанно мити руки.

Хімічний склад. Трава рослини містить 0,34-1,23% алкалоїдів (метиллікаконітин, дельсемін, антраноїллікоктонін, дельпірін, ельделін, ельделідин, лікоктонін, диктіокарпін, делектин, ізоболдин, диктизин, диктіонін, N-метиллауротетанін, N-ацетилделектин, O-ацетилделектин), органічні кислоти та мінеральні солі. Серед алкалоїдів переважає метиллікаконітин (до 0,65 %).

Застосування. Алкалоїд метиллікаконітин, який є основною діючою речовиною дельфінію сітчастоплодного, має курареподібні властивості і подібно до d-тубокурарину діє за конкурентним типом. Він гальмує передачу збудження з рухових нервів на м'язи, блокує н-холінореактивні системи

скелетних м'язів і вегетативних гангліїв. Скелетні м'язи, таким чином, лишаються можливості взаємодіяти з ацетилхоліном — медіатором нервового збудження, яке утворюється в закінченнях рухових нервів. На відміну від d-тубокурарину, який впливає переважно на н-холінореактивні системи скелетних м'язів, метиллікаконітин сильніше блокує н-холінореактивні системи вегетативних вузлів, внаслідок чого значно знижується артеріальний тиск. Крім гангліоблокуючої дії, метиллікаконітин виявляє пригнічувальну дію на вищі відділи центральної нервової системи, зокрема на субкортикальні центри мозку. Препарат меліктин (гідройодид метиллікаконітину) ефективний при різних неврологічних захворюваннях, що супроводяться патологічно підвищеним м'язовим тонусом і при інших розладах рухових функцій організму (гіперкінезія, каталепсія), пов'язаних з патологією центральної нервової системи (паркінсонізм, спастичний травматичний параліч, розсіяний склероз), а також у випадках післяопераційних, травматичних та інфекційних уражень спинного мозку. Препарат отруйний! Лікування треба проводити тільки під наглядом лікаря. При підвищеній чутливості до меліктину або при передозуванні внутрішньовенно вводять антихолінестеразні речовини (прозерин, галантамін тощо), дають кисень, проводять штучне дихання.

Ознаки отруєння. З рослиною поводяться з обережністю, так як всі її частини містять отруйні речовини. Від дотику можливий місцево-подразнюючий ефект. При попаданні в шлунок виникає нудота, блювання, болі в шлунку. У випадку гострого отруєння відмічається розслаблення скелетної мускулатури, порушення дихання аж до асфіксії, судом, можливо зниження артеріального тиску.

При наявності шлункового отруєння обмежуюються промиванням шлунка калію перманганатом (0,1% розчин) і суспензією активованого вугілля.

2.43. Дурман звичайний – *Datura stramonium* L.

Родина пасльонових – *Solanaceae*

Дурман обыкновенный

Datura stramonium* L.** — дурман звичайний. Назва ***Datura — від арабського **tatorah** (**tat** — колоти, оскільки ця рослина з колючими плодами). Походження **stramonium** нез'ясовано, але є припущення, що слова **stramonium** і **datura** мають спільний корінь.

Життєва форма. Однорічна трав'яниста рослина з неприємним запахом. Стебло пряmostояче, 30-100 см заввишки, порожнисте, просте або вилчато-розгалужене. Листки на черешках, яйцевидні, виїмчасто-зубчасті, загострені. Квітки двостатеві, правильні, на коротких ніжках, поодинокі в розвилках стебла. Чашечка трубчаста, п'ятигранна. Віночок лійковидний, білий, до 10см завдовжки. Плід – яйцевидна, пряmostояча коробочка, вкрита шипами, що розкривається чотирма стулками. Цвіте у червні – серпні. Рослина отруйна.

Поширення. По забур'янених місцях по всій території України.

Сировина. Листя, насіння.

Хімічний склад. Дурман містить алкалоїди (гіосціамін, атропін, скополамін), флавоноїди, дубильні речовини; насіння - жирну олію.

У листі містяться: макроелементи (міліграм/г): К - 37,60, Са - 31,10, Mg - 7,00, Fe - 0,35; мікроелементи (КНМ): Mn - 0,26, Cu - 0,56, Zn - 0,93, Co - 0,11, Mo - 72,00, Cr - 0,10, Al - 0,15, Ba - 15,23, Se - 4,10, Ni - 0,10, Sr - 2,18, Pb - 0,09, I - 0,45, B - 131,60 мкг/г.

Застосування.

Дурман проявляє бронхорозширюючу, спазмолітичну, холінолітичну, заспокійливу, знеболюючу, наркотичну, протизапальну, снодійну, протиалергійну та детоксикуючу дію; при бронхіальній астмі, бронхітах, при судомному кашлі.

Препарати дурману розширюють на тривалий час зіниці очей, зменшують секрецію слинних, шлункових, потових і підшлункової залоз, знижують тонус гладеньких м'язів.

Гіосціамін тонізує і збуджує дихальний центр, використовується при бронхіальній астмі, бронхітах, кашлі. Отримують жирну олію, препарати скополамін, гіосціамін, таблетки "Аерон", які використовують при "морській хворобі". Олія дурману використовується при невралгіях, ревматизмі.

У гомеопатії дурман застосовується для лікування епілепсії, коклюшу, менінгіту.

У народній медицині препарати дурману вживають при невралгії, неврастенії, нервових і психічних розладах, коклюші, хворобливій сонливості, хореї, епілепсії, тривалій гикавці; місцево - при хронічному ревматизмі, випадінні матки і прямої кишки.

Застереження. Препарати приймаються тільки за призначенням та під наглядом лікаря.

Ознаки отруєння. Дурман отруйна рослина, що викликає сильні галюцинації. Отруйний і неприємний запах, який має наркотичні властивості. Вживання дурману може призвести до «чорних дір» і сильного головного болю. Одна з перших ознак отруєння – сухість у роті. Швидко появляється

відчуття жару, зір погіршується, розвивається світлобоязнь, головний біль, запаморочення. Голос стає хриплим, ковтання затруднюється, а в важких випадках стає неможливим. Порушується психіка. У постраждалого спостерігається різке розширення зіниці і відсутність реакції на світло. Шкіра – почервоніла, суха. температура тіла нерідко буває підвищена, частота серцевих скорочень збільшена. Часто виникає марення, що періодично змінюється вибухами веселості, щедрості або агресивності. Контроль за поведінкою втрачається. Нерідко розлад психіки, супроводжується зоровими галюцинаціями. Координація рухів порушена. При важких отруєннях можливо значне зниження артеріального тиску. Це приводить до додаткового збудження і без того перезбудженої центральної нервової системи. В результаті можуть розвиватися судоми. Це призводить до коматозного стану. Потерпілий деколи залишається без свідомості більше двох діб, після чого він нічого не пам'ятає про отруєння. Блювання у постраждалого звичайно не буває, не вдається викликати її штучно.

2.44. Дрік красильний, жовтило - *Genista tinctoria* L.

Родина бобових - *Fabaceae*

Дрок красильный

Життєва форма — кущ. Стебла прямостоячі, ребристі, 40-80 см заввишки. Листки почергові, коротко-черешкові, прості, цілісні, лінійноланцетні, загострені, голі або трохи опушені, з 2 шиловидними прилистками. Квітки великі, неправильні, яскраво-жовті, у верхівкових багатоквіткових китицях. Плід — біб. Цвіте у червні - липні.

Поширення. Ростає по всій території України (на півдні — рідко) в соснових і мішаних лісах, на узліссях, серед чагарників. Вирощують як фітомеліоративну й декоративну рослину.

Сировина. Насіння і трава.

Хімічний склад. Трава містить алкалоїди (спартеїн, цитизин, метилцитизин та інші), флавонові глікозиди лютеолін і геністеїн, органічні кислоти, ефірну олію (0,02-0,03%), барвник скопарин, тритерпенові сапоніни, гіркоти, слиз та мінеральні солі.

Застосування. Експериментально з'ясовано, що препарати ефективні при стійких маткових кровотечах.

У народній медицині рослина відома як сечогінний, жовчогінний, судинозвужувальний, проносний, заспокійливий, кровоспинний та кровоочисний засіб. Препарати трави використовують при всіх видах жовтяниці, при серцевій недостатності зі зниженим тиском крові, водянці живота, геморої, при хворобах щитовидної залози, рахіті, при запаленнях нирок і сечового міхура. Рослина (особливо насіння) отруйна!

Ознаки отруєння. При отруєнні виникає нудота, блювання з домішками крові, болі в животі, головний біль і запоморочення, нерівний пульс, спочатку зниження, а потім підвищення артеріального тиску, розлад дихання, ціаноз, холодний піт, судоми. Смерть настає від зупинки дихання.

Перша допомога – штучне блювання, промивання шлунка суспензією активованого вугілля в 2% розчині натрію гідрокарбонату.

2.45. Дріоптеріс чоловічий, чоловіча папороть, щитник чоловічий, сорокозуб –

***Dryopteris filix-mas* (L.) Schott**

Родина щитникових(аспідієвих) - *Aspidiaceae*

Щитовник мужской

Dryopteris filixmas* L.** — щитовник чоловічий. Назва ***dryopteris походить від грецького ***drys*** — дуб, ***pteris*** — папороть; тобто папороть, що росте в дубових лісах; від латинського ***filix*** — папороть, ***mas*** (прикм.) — чоловічий.

Життєва форма — багаторічна папороть. Має коротке товсте горизонтальне або косе кореневище, густо вкрите залишками черешків. Листки (ваї) короткочерешкові (черешки товсті, еластичні, як і середня жилка листка, густо вкриті великими ланцетними бурими лусочками), 50-100 см завдовжки, зібрані біля кореневища в лійковидний пучок. Пластинки листків двоперисті, довгастоовальні; частки першого порядку лінійно-ланцетні або довгасті, коротко-

черешкові, глибокоперисторозсічені, з довгастими, тупими на верхівці, косозубчастими частками другого порядку. Соруси великі, округлі, зближені (але не зливаються), розміщені в 2 ряди по боках середньої жилки, прикриті голим, округлонирковидним покривальцем, у центрі вдавленим. Спороносить у червні — липні.

Поширення. Ростає по всій території України в листяних і мішаних лісах.

Сировина Кореневища.

Хімічний склад. Кореневище містить похідні флороглюцину, філіксонову та флаваспидову кислоти, філмарон, альбаспідин, аспідинол, дубильні й гіркі речовини, флавоноїди, крохмаль та ефірну олію.

Застосування. Галенові препарати і неогаленові препарати використовують як антигельмінтний засіб при стьожкових глистах. Це отруйна рослина. Для уникнення побічних шкідливих явищ лікування треба проводити тільки під наглядом лікаря і обов'язково після спеціальної підготовки хворого.

В народній медицині рослину використовують і як зовнішній засіб при захворюваннях суглобів, невралгіях, варикозному дерматиті, виразці гомілки та для загоювання ран.

Ознаки отруєння. Отрути щитника є жиророзчинними, не можна в якості послаблюючого призначати рицинову олію. Ознаки отруєння – нудота, блювання, пронос з кров'ю, слизом, головний біль, запаморочення, пригнічення дихання, розлад зору, ослаблення серцевої діяльності, судом, параліч м'язів, втрата свідомості. На пізніх стадіях не смертельного отруєння розвивається жовтуха – із-за враження печінки, погіршення зору, втрата зору.

Перша допомога – тривале промивання шлунка водою, суспензією активованого вугілля з послідуєчим прийомом сольових послаблюючих магнею або натрію сульфату (30,0 на 1-2 склянки води). Протипоказані жири.

2.46. Енотера дворічна, нічна свічка - *Oenothera biennis* L.

Родина онагрових – Onagraceae

Ослинник двулетний

Життєва форма. Дворічна, трав'яниста, шерстистоопушена рослина. Стебло прямостояче, просте або вгорі трохи розгалужене. Листки почергові, цілісні, видовжено-оберненояйцевидні, до 20 см завдовжки, по краю віддаленодрібнозубчасті. Квітки двостатеві, правильні, сидячі, одиночні, у кінцевих китицях. Пелюсток чотири, ясно-жовтих. Плід – коробочка, короткоциліндрична, чотирьохгніздна, насінини дрібні.

Поширення. На піщаних, рідше глинистих місцях по всій Україні. Адвентивна рослина, завезена з Північної Америки.

Сировина. Трава, квітки.

Хімічний склад. Трава енотери дворічної містить флавоноїди (кемпферол, кверцетин та їхні похідні), пентозани, інвертазу, цериловий спирт, флобафени, дубильні, смолисті й слизисті речовини, сітостерин. У квітках є жовта барвна речовина, у насінні – жирна олія (19-31%), до складу якої входять лінолева (55-80%), олеїнова (5-10%), γ -ліноленова (6-14%), пальмітинова (4-7%) та стеаринова (1-3%) кислоти.

Застосування. Жирні кислоти, особливо γ -ліноленова, грають істотну роль в синтезі простагландинів - речовин, регулюючих обмінні процеси і захищають клітинні мембрани. Простагландини діють на жіночі

статеві гормони (естроген, прогестерон і пролактин) підтримують м'якість і еластичність шкіри, контролюючи виділення шкірного сала. Вони також впливають на вивільнення мозкових нейротрансмітерів. Простагландин-1 контролює механізм розширення судин і володіє протизапальними властивостями.

Олія енотери дає прекрасні результати при лікуванні передменструального синдрому. Її часто рекомендують для лікування екземи і запалень при ревматоїдному артриті. Захищаючи шкірні тканини, цей засіб ефективно попереджує старіння шкіри, тому олія енотери входить до складу багатьох косметичних препаратів.

Настій трави використовують в основному як в'язучий засіб при виснажливій діареї, яка зневоднює організм, особливо у маленьких дітей. Поряд з цим настій трави п'ють при кашлі, коклюші, спастичній астмі й нирковокам'яній хворобі, та як засіб, що стимулює роботу шлунка, печінки й селезінки. Відвар коренів вживають при туберкульозі легень, болях у грудях.

Основні фармакологічні ефекти олії енотери пов'язують з γ -ліноленовою кислотою, яка є попередником простагландинів і здатна підвищувати рівень простагландину Е в організмі, регулювати артеріальний тиск і рівень холестерину в крові, запобігати інфаркту міокарда, зменшувати період менструальних розладів, ефективно лікувати екземи. Тому олію енотери намагаються використати для лікування багатьох захворювань, зокрема екземи, діабетичної невропатії, розсіяного склерозу, ревматичного артриту

та інших. Олія енотери проявляє також антиульцерогенну, антиоксидантну та антитромбічну дію, зменшує ступінь пошкодження судин при гіперліпідемії.

2.47. Ефедра двоколоса - *Ephedra distachya* L.

Родина ефедрових- *Ephedraceae*

Хвойник двуколосковый, кузьмичева трава

Ephedra equisetina Bge. — ефедра хвощова. *Ephedra* — назва цього роду зустрічається в стародавніх авторів. Походить, можливо, від грецького **epi** — на, **hedra** — сидниця, сидіння (тому що здається, що рослина сидить на скелі). *Equisetinus* (-a, -um; прикм.) — хвощовий, оскільки рослина нагадує хвощ (*Equisetum*). У *Equisetum arvense* L. — хвощ польовий. Назва *Equisetum* походить від лат. *equus* — кінь; *seta* — щетина, жорстке волосся (у цьому випадку має значення "хвіст"); уперше вжито Плінієм для одного виду хвоща, який своїми тонкими гілочками нагадав йому хвіст коня. *Arvensis* (-e; прикм.) — польовий (за місцем зростання).

Життєва форма.

Двodomний кущик висотою 5-15 см, з кореневищем і жовтуватими-зеленими фотосинтезуючими стеблами, розгалуженими на верхівці. Листки редуковані до червонуватих плівочок. Мікроспорангії на ніжці - антерофорі. Жіночі шишки сидять по декілька у вузлах супротивних гілок, мають парно-супротивні

покривні лусочки. Зрілі шишки кулясті, діаметром 6-7 мм, соковиті, червоні. Насінини коричневі, ланцетні, черевна сторона плоска, спинна - опукла, поздовжньо-зморшкувата, з кілем. Внутрішній покрив насінини плівчастий, зовнішній - твердий, кам'янистий.

Поширення. Ростає на кам'янистих схилах на півдні Лісостепу, в Степу і Криму.

Сировина. Зелені нездерев'янілі пагони.

Хімічний склад. Алкалоїди (ефедрин, псевдоефедрин, метилефедрин), дубильні речовини, пірокатехіни, смоли, аскорбінова кислота.

Застосування. Пагони та препарати ефедри стимулюють центральну нервову систему, дихальний центр, кровообіг та роботу серця, розширюють бронхи, звужують судини, тонізують скелетну мускулатуру, гальмують перистальтику кишечника, знижують температуру, знімають біль. Препарати ефедри (теофедрин, антасман, ефатин, солутан) застосовують для

лікування бронхіальної астми, риніту, кропивниці та для стимуляції центральної нервової системи. Відвар трави - при сверблячих дерматозах.

Застереження. Внутрішнє вживання вимагає обережності при гіпертонічній хворобі, атеросклерозі, важких органічних захворюваннях серця. Передозування спричиняє нудоту, блювання, запаморочення, серцебиття, нервові збудження, тремтіння кінцівок, анурію, висипи на шкірі тощо. Недопустиме вживання препаратів у якості спортивного допінгу. Рослина отруйна! Передозування небезпечне.

Ознаки отруєння. При передозуванні — загальне нервові збудження, агресивність, небезпечна для оточуючих, безсоння, тремтіння всього тіла і кінцівок, розлад дихання, блювота, посилене потовиділення, шкіряні висипи, підвищення артеріального тиску.

2.48. Жовтець багатоквітковий - *Ranunculus polyanthemus*

Родина жовтецевих - *Ranunculaceae*

Лютик многоцветковый

Життєва форма — багаторічна трав'яниста рідкоопушена рослина. Стебло прямостояче, розгалужене, 25- 80 см заввишки. Листки округло-серцевидні, глибокопаль-часторозсічені, з сегментами, глибоко розсіченими на лінійно-ланцетні або ланцетні, у верхній частині зубчасті частки; прикореневі — на довгих черешках, верхні стеблові — сидячі. Квітки двостатеві, одиничні, на кінцях галузок, з широкооберненояцевидними, на верхівці — зубчастими жовтими пелюстками. Плід — сім'янка. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Росте на луках, трав'янистих схилах, узліссях та в чагарниках по всій території України.

Сировина. Трава.

Хімічний склад. Трава містить органічні кислоти, алкалоїди, кумарини (умбеліферон і скополетин), флавоноїди, отруйну летку речовину протоанемонін, аскорбінову кислоту (170 мг %) і каротин (12 мг %); плоди — жирну олію (14,1 %).

Застосування. Рослина має антимікробні властивості. В народній медицині водний настій свіжої трави використовують внутрішньо як тонізуючий,

болетамувальний і послаблюючий засіб, при жовтяниці й грижі. Зовнішньо свіжу траву використовують при невралгічних болях, ревматизмі й подагрі, для лікування ран і фурункулів.

2.49. Жовтець їдкий - *Ranunculus acris* L.

Родина жовтецевих - *Ranunculaceae*

Лютик їдкий

Життєва форма - багаторічна трав'яниста притиснутоволосиста рослина. Стебло одиничне, прямостояче, розгалужене, 25-75 см заввишки. Прикореневі й нижні стеблові листки — черешкові, п'ятикутні, пальчастороздільні, з видовженоромбічними частками, цілокраї або зубчасті;

верхні листки - сидячі, трироздільні. Квітки одиничні, двостатеві, правильні, п'ятироздільні, з золотаво-жовтими блискучими пелюстками. Плід — збірний, із сім'янок, головчастий. Цвіте у травні, серпні.

Поширення. Ростає на луках, лісових галявинах і узліссях майже по всій території України, крім південної частини Степу.

Сировина. Використовують траву, зібрану під час цвітіння рослини.

Хімічний склад. Трава містить алкалоїди (0,1%), дубильні речовини (2,6 %), γ -лактони (ранункулін, анемонін, протоанемонін) вітаміни (аскорбінова кислота - 170 мг%, каротин - 12 мг%), флавонові та серцеві глікозиди.

Застосування. Експериментальними дослідженнями та клінічними спостереженнями з'ясовано, що рослина має антибактеріальні, антивірусні, антитоксичні, епітелізуючі та протитуберкульозні властивості. Використовують жовтець в основному як зовнішній засіб для лікування ран, інфікованих дерматозів та туберкульозу шкіри. Маззю з квіток на свинячому смальці натираються при простуді. Внутрішньо, в невеликих дозах, відвар квіток використовували при захворюваннях печінки. Рослина отруйна!

2.50. Жовтець повзучий - *Ranunculus repens* L.

Родина жовтецевих - *Ranunculaceae*

Лютик ползучий

Життєва форма — багаторічна трав'яниста рослина. Стебло висхідне, 15—75 см заввишки, при основі — з довгими надземними пагонами, які по вузлах укорінюються. Листки, крім верхівкових, — черешкові, трійчасто- або двічі трійчасторозсічені, з

тричі-розділеними на гострозубчасті частки сегментами. Квітки правильні, двостатеві, п'ятироздільні, з жовтими, блискучими, оберненояйцевидними пелюстками. Плід — збірний, із сім'янок, кулястий. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Ростає на вологих місцях по всій території України, крім полинового Степу.

Сировина. Використовують траву, зібрану під час цвітіння рослини.

Хімічний склад. Трава містить дубильні речовини, алкалоїди (0,1%), кумарини (умбеліферон, скополетин), флавоноїди (вітексин, сапонаретин, неовітексин), аскорбінову кислоту, хінони, сапоніни та γ -лактони (ранункулін і протоанемонін).

Застосування. У зв'язку з великою отруйністю, цю рослину використовують в основному зовнішньо, як ранозагоювальний, витяжний та бактерицидний засіб при золотусі (для прискорення дозрівання наривів) та фурункульозі.

В тибетській медицині рослину використовували при головних болях, водянці, набряках та жіночих хворобах.

2.51. Жовтушник лакфіолевидний - *Erysimum cheiranthoides* L.

Родина капустяних— *Brassicaceae*

Желтушник лакфиолевидный

Життєва форма. Трав'яниста рослина заввишки 30-100 см. з цілісними листками, опушеними здебільшого притиснутими, дво-, трироздільними або зірчастими волосками. Листя вузьколанцетні, віддалено-пилчасто-зубчасті, вкриті, як і стручки, зірчастими волосками. Чашолистки біля основи часто мішковидні. Пелюстки 15-18 мм завдовжки, золотисто-жовті. Цвіте у травні — червні.

Поширення. На забур'яненних місцях, полях, біля житла по всій території України.

Сировина. Листя, насіння.

Хімічний склад. Листя містять сапоніни та вітамін С. У насінні є карденоліди: строфантин, ерізимін, корхорозид А, ерітризид, ерікордин, ерихрозол, сапоніни, флавоноїди: глікозиди кверцетину, жирну олію 21-42,72%, до складу якої входить ліноленова 31-33,9%, ліолева 27,1-28,4%, ерукова 16,4-18,3%, олеїнова 5,9-6,4%, ейкозенова 4,2-5,2%, пальмітинова 4-5%, арахідова 2,2-2,3%, стеаринова 1,5-2,1%, пальмітолеїнова 0,8-1,3%, ейкозадієнова 0,7-1% кислоти; ізотіоціонати; синігрин.

Застосування. Листя використовують при діареї, асциті, гельмінтозах. Зовнішньо відвар використовують при лікуванні ран, у вигляді компресів і примочок при гнійних пухлинах та раці молочної залози. Настій трави з цукром або медом п'ють як серцевий, сечогінний, відхаркувальний і заспокійливий засіб, зокрема при серцевій недостатності, асциті, набряках.

Сік використовують як протистогічний засіб. Насіння використовують при діареї, кровохарканні, асциті, гельмінтозах. Добрий медонос.

2.52. Жовтушник сіруватий - *Erysimum diffusum* Ehrh., синонім *E. canescens* Roth.

Родина капустяних - Brassicaceae

Желтушник раскидистый

Родова назва *Erysimum* – латинізована грецька назва рослини *erysimon*. Пліній розказував про те, що греки і римляни вважали жовтушник кращим засобом для лікування водянки. Видова назва *canescens* – сивіючий (*canescere* – ставати сивим, сріблясто-білим), що характеризує зовнішній вид рослини; *diffusus* – розтягнутий, розлогий (від *deffundere* – широко галузитись).

Життєва форма. Однорічна або дворічна трав'яниста рослина, стебла розгалужені поодинокі, або їх декілька 30 - 90 см заввишки. Листки довгасті або лінійні, цілокраї; нижні - черешкові, решта - сидячі. Квітки двостатеві, чотирироздільні, жовті, зібрані у верхівкові китицевидні суцвіття. Плід - чотиригранний стручок. Цвіте у травні - червні. Плоди дозрівають у червні - липні.

Поширення. Жовтушник сіруватий трапляється на схилах, відслоненнях різних порід по всій території України.

Сировина. Трава, насіння.

Хімічний склад. Трава і насіння містять серцеві глікозиди еризимін і еризимозид у насінні й квітках (2-6%), листках – (1-1,5%), стеблі – (0,5-0,7%), органічні кислоти (лимонна, винна, яблучна). Крім цього, в насінні знайдено інші серцеві глікозиди: глюкоеризимозид, нейротоксин, а також жирну олію, до складу якої входять лінолева (25,15%), ерукова (23,37%), олеїнова (11,19%), ейкозенова (10,08%), пальмітинова (3,41%), ейкозадієнова (1,90%), стеаринова (1,04%) та інші жирні кислоти, амінокислоти (аланін, аргінін, аспарагінова кислота, валін, гістидин, гліцин, глютамінова кислота, лізин, лейцин,

ізолейцин, метіонін, серин, тирозин, треонін, фенілаланін, цистеїн).

У надземній частині містяться: макроелементи (міліграм/г): К - 31,60, Са - 5,99, Mg - 1,93, Fe - 0,12; мікроелементи (мкг/г): Mn - 22,20, Cu -13,10, Zn - 27,90, Co - 0,72, Cr - 2,24, Se - 0,15, Ni -8,32, Sr - 2,80, Pb -1,36, B - 41,80, 1-0,05 Ag - 0,40, Au - 0,10.

Застосування. Препарати жовтушника виявляють кардіотонічну, седативну та діуретичну дію. Призначають при гострій і хронічній недостатності серцево-судинної системи з тяжкими порушеннями кровообігу, при гіпертензії, стенокардії й кардіосклерозі, при всіх легеневих і грудних хворобах, зокрема, при водянці. Комплексний препарат кардіовален призначають при ревматичних пороках серця, вегетативних неврозах та стенокардії.

Ознаки отруєння. Легкі отруєння характеризуються різким сповільненням пульсу, періодично виникаючими позачерговими скороченнями серця (екстрасистолами). Тяжкі отруєння характеризуються різким прискоренням пульсу з порушенням ритму скорочень, порушується координація рухів. нудота, блювання, синюшність слизових оболонок і шкіри. Перша допомога – також методика як при отруєннях глікозидовмістними рослинами (наперстянка).

2.53. Жостір проносний, чорноягідник - *Rhamnus cathartica* L.

Родина жостерових – *Rhamnaceae*

Жостер слабительный

У жостера на кінцях гілок великі колючки, і ще в англосакській ветеринарній фармакопеї IX ст. описаний кущ «колючка». В 1305 році Кресценті, лікар з Болоні назвав його «оленяча колючка», а Лобеліус в 1576 році дав йому назву, що збереглася до цих пір.

Життєва форма. Галузистий кущ або невелике (1-3 м заввишки) деревце. Кора на стовбурі чорна, гілки супротивногалузисті, на кінцях - з колючками.

Листки супротивні, черешкові, еліптичні або яйцевидно-еліптичні, дрібнозубчасті, з 3 - 4 парами зісподу випнутих бокових жилок. Квітки одностатеві, дводомні, чотирироздільні, вузько-дзвоникуваті, з дуже дрібними, часом зовсім нерозвиненими зеленуватими пелюстками, зібрані по 10 - 15 у пазушні пучки. Плід

кістянковидний, чорний. Цвіте у травні - червні. Плоди досягають у серпні - вересні.

Поширення. Ростає по всій території України, на узліссях, серед чагарників.

Сировина. Плоди.

Хімічний склад. Плоди містять антраглікозиди (4%), з яких основні: окислені - франгулаемодин, хризофанол, рамнокатарнін (глюкофрангулін), рамноксантин (франгулін) і відновлені - жостерин, дубильні речовини, вільні і зв'язані глікозиди (0,75%). Крім того, в плодах знайдені флавоноїди – кверцетин, кемпферол, рамнетин, рамноцетрин, пектинові речовини, камеді, органічні кислоти.

Застосування. У науковій медицині плоди використовують як проносний засіб, особливо при хронічних, атонічних і спастичних запорах; у народній медицині - при водянці, кашлі, гастритах, жовтяниці, геморої та подагрі, як глистогінний засіб та при хронічних захворюваннях шкіри. Плоди входять до складу проносного чаю. Есенцію з свіжих плодів використовують у гомеопатії.

Ознаки отруєння. Різко виражене подразнення слизової оболонки кишечника і порушення функції травного тракту (нудота, блювання, пронос).

Тяжко протікає отруєння у дітей соковитими плодами), що пов'язано не тільки вмістом антраценпохідних, а і глікозидом амігдаліном в кісточках плодів жостеру, який розщепляється в шлунку до надзвичайно отруйної синільної кислоти.

2.54. Звіробій звичайний - *Hypericum perforatum* L.

Родина клузієвих - Clusiaceae

Звербой продырявленный

Hypericum perforatum* L.** — звіробій продірявлений або звичайний. ***Hypericum — від давньогрецького **hypericon** (**hyper** — над, понад; **ereike** — верес, тобто схожий на верес); **perforatus** (-a, -um; дієприкм.) — продірявлений, оскільки чорні крапки на листках справляють враження, що вони проколоті.

Життєва форма. Багаторічна трав'яниста рослина; стебло прямостояче, голе, вгорі розгалужене, круглясте, 30-60см заввишки. Листки супротивні, сидячі, цілокраї, видовжено-овальні, тупі, з просвітчастими крапчастими залозками. Квітки правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, зібрані в щиткоподібну

волоть або нещільну китицю; пелюстки золотисто-жовті видовжено-овальні, з чорними крапками. Плід - коробочка. Цвіте з червня до вересня.

Поширення. Рослина трапляється по всій території України на схилах, по чагарниках

Сировина. Верхівки пагонів (суцвіття).

Хімічний склад. Трава рослини містить дубильні речовини (10-16%), флавоноїди (гіперозид, кверцитрин, рутин, кверцетин, ізокверцитрин, апігенін, мірицетин, лейкоантоціанідини, антоціаніни), фенолокислоти (кавова, хлорогенова), ксантони, сапоніни, конденсовані антраценпохідні (гіперицин (0,1-0,4%), псевдогіперицин, гіперин, франгулаемодин, похідні діантранолу), ефірну олію (0,2- 0,3%), смолисті речовини (17%), каротин і аскорбінову кислоту, ксантони.

У насінні є жирна олія (24%), до її складу входять лінолева (більше 44%), ліноленова (до 35%), олеїнова (біля 10%), пальмітинова і стеаринова кислоти

У надземній частині містяться: макроелементи (мг/г): К- 16,80, Са - 7,30, Mg - 2,20, Fe - 0,11; мікроелементи (КНМ): Mn -0,25, Cu-0,34, Zn-0,71, Co- 0,21, Мо- 5,60, Сг-0,01, Al - 0,02, Se - 5,00, Ni - 0,18, Sr - 0,18, Cd - 7,20, Pb - 0,08, В - 40,40 мкг/г.

Застосування. До 2002 р. звіробій рекомендували для місцевого застосування при шкірних захворюваннях для пом'якшення шкіри і ослаблення свербіння, при невеликих опіках або як знеболюючий засіб при захворюваннях ротової порожнини. В наші дні спектр застосування значно розширений, звіробій прописують для перорального застосування при легких депресивних станах: нервовій перевтомі, що супроводжується втратою інтересу до життя, і порушеннях сну.

Новий антидепресант. У Німеччині його широко застосовують при депресіях; у Франції дозвіл на використання цієї рослини як антидепресанту було дано лише в березні 2002 р. Така затримка пов'язана з тим, що дослідження в різних місцях були проведені за різними схемами.

Препарати звіробою «*Новоіманін*» -спиртовий розчин для зовнішнього застосування, «*Кіра*»- драже (в основі - екстракт трави звіробою), «*Геларіум Гіперікум*» - драже, капсули таблетки, розчин для внутрішнього застосування (в основі - екстракт трави звіробою), «*Деприм*»- таблетки (в основі- екстракт трави звіробою), «*Деприм Форте*»- капсули (в основі- екстракт трави звіробою), «*Нейроплант*» - таблетки (стандартизовані за вмістом гіперіцину), «*Гіперфлав*»- капсули (в основі- екстракт трави звіробою), «*Фітолїт*»-таблетки (комплексний препарат на основі екстрактів трави звіробою, хвоща та споришу), «*Фітулвент*» - настоянка (комплексний препарат, містить настоянки плодів глоду, кореневищ валеріани, кори дуба, трави звіробою, чебрецю, деревію, квіток ромашки), «*Гербогастрин*» (рідкий спиртовий екстракт суцвіть ромашки, кореню солодки, листя м'яти, шавлії, трави звіробою, кореневищ айру), «*Капли Спокойной ночи- сонные травы*»- краплі (комплексний препарат: шоломниця байкальська, валеріана лікарська, звіробій звичайний, м'ята перцева, собача кропива серцева або звичайна, хміль звичайний, меліса лікарська, ромашка лікарська, аспасвіт, кислота лимонна, бензоат натрію, вода очищена, етиловий спирт), «*Фітон СД*»- бальзам (рідкий екстракт збору 17 лікарських рослин - ромашки, м'яти, череди, нагідок, деревію, звіробою, анісу, подорожника, фенхелю, солодки, оману, липи, кропиви, шипшини, алтеї, кульбаби, материнки), «*Армон*» - крем (екстракти звіробою, нагідок, лопуха, обліпихова олія), «*Поліфітол-1*»- настоянка (водно-спиртовий екстракт суміші: м'яти, цмину, звіробою, полину гіркого, дуба, перстачу прямостоячого, кульбаби, айру, кукурудзи), «*Пасит*»- розчин (комбінований препарат: екстракт валеріани, звіробою, квіток та плодів глоду, хмелю, пасифлори), «*Ново-Пасит*» - розчин та таблетки (комбінований препарат: валеріана, меліса, звіробій, квітки та плоди глоду, хміль, бузина, пасифлора), «*Седавіт*»- розчин для перорального

застосування (валеріана, плоди глоду, звіробій, м'ята, хміль), «Просталад» - настоянка (водно-спиртовий екстракт трави звіробою, золотушника канадського, грициків звичайних, реп'яшка, квіток арніки, нагідок, кореневищ з коренями валеріани та ехінацеї), «Простанорм» - екстракт рідкий (комплексний препарат на основі екстрактів трави звіробою, золотушника канадського, кореню солодки, кореневищ з коренями ехінацеї), «Простанол» - рідкий екстракт (трава звіробою, золотушника канадського, грициків звичайних, реп'яшка, квіток арніки, кореневищ з коренями валеріани), «Чернега» - краплі (комплексний препарат на основі чорниці, брусниці, берези, омани, айру, звіробою та липи), «Дикрасин-1» - розчин для зовнішнього застосування з настоями материнки, звіробою та глоду, «Капситрин» - розчин для зовнішнього застосування (комбінований препарат: настоянки перцю та звіробою, аміак), *протидіабетичний збір* «Арфазетин» (аралії маньчжурської корені, звіробою трава, ромашки квітки, квасолі плодів стулки, хвою трава, чорниці пагони), «Урофлукс» - збір (бузина, звіробій, липа, хвощ, мучниця), *збір лікувально-профілактичний № 2* (підбіл, деревій, звіробій, м'ята, подорожник, бузина, нагідки), *збір лікувально-профілактичний № 3* (ромашка, нагідки, деревій, спориш, плоди глоду, шипшина, звіробій), «Седафлукс» - чай (бузина чорна, звіробій, валеріана, м'ята, собача кропива, глоду плоди) мають протимікробну, бактеріцидну, бактеріостатичну, протизапальну, антидепресивну, кровоспинну, спазмолітичну, капіляррозміцнюючу, фотосенсибілізуєчу дії, використовують при стоматитах, пневмонії, ревматизмі, гастроентероколіті, хворобах травного тракту, виразках шлунка, розладі нервової системи, недостатньому кровообігу, застої жовчі, мігрені, енурезі, геморої, проносах тощо. Зовнішньо використовують звіробійну олію при опіках, виразках, ранах, гінгівітах.

Звіробій – найбільш відомий фітоантидепресант, показаний при симптоматичних і реактивних депресіях. Він захищає від стресу, знижує подавленість, безсоння, тривогу. При цьому назначають такі препарати як «Де прим», «Оптиміст», «Негрустин», «Геларіум гіперікум» та інші.

Для зниження ризику емоціонального напруження радять БАД «Релакс комплекс» (США), як заспокійливий засіб – БАД «Валеріана-микс» (Македонія), як загальнозміцнюючий засіб – БАД-бальзам «Віолета пікантний» (Росія), компонентом яких є трава звіробою.

2.55. Зіновать руська, рокитнячок руський -Chamaecytisus ruthenicus(Fisch. ex Woloszcz.) Klaskova

Родина бобових - Fabaceae

Ракитник русский

Життєва форма - невеликий (60-180см заввишки), короткий сіруватий притиснутоопушений кущ. Пагони прямостоячі, малооблиственні. Листки

почергові, черешкові, трійчасті; листочки еліптично-ланцетні, цілокраї, зісподу сріблясто-сірі. Квітки двостатеві, неправильні, розміщені по (1) 3-5 у пазухах листків і зібрані в багатоквіткові безлисті колосоподібні суцвіття; віночок метеликовий, роздільнопелюстковий, золотаво-жовтий. Плід — довгасто-лінійний притиснутово-лосистий біб. Цвіте у травні—липні.

Поширення. Зіновать руська росте по всій території України, крім високогір'я і полинового Степу, на степових і кам'янистих схилах.

Сировина. Трава (трав'янисті верхівки пагонів), яку заготовляють під час цвітіння рослини.

Хімічний склад. Усі частини рослини містять алкалоїди (головним є цитизин).

Застосування. Алкалоїд цитизин зумовлює рефлексорне збудження дихального центру, стимулює судиноруховий центр, симпатичні ганглії й надниркові залози, що призводить до підвищення артеріального тиску. У народній медицині настій трави вживають при туберкульозі легень, жовтяниці, болях у ділянці серця і попереку, при головних болях. Зіновать руська — отруйна рослина. Передозування небезпечне!

Ознаки отруєння - сильна слинотеча, нудота, блювання, дихання — спочатку прискорене, потім пригнічене, аж до зупинки. Можливі судоми. Прогресуючий розлад дихання на фоні серцево-судинної недостатності може призвести до смерті. Перша допомога — промивання шлунка водною суспензією активованого вугілля в 2% розчині харчової соди, при блюванні — шматочки льоду, сольове послаблююче.

2.56. Золотий дощ звичайний - *Laburnum anagyroides* Medik., синонім - *Cytisus laburnum* Medik.

Родина бобових – Fabaceae

Бобовник обыкновенный

Життєва форма. Невелике дерево (2,5-5 м заввишки) або кущ. Однорічні пагони повислі, сріблясто-опушені. Листки трійчасті. Листочки яйцевидні або видовжено-яйцевидні, по 7 см завдовжки, на верхівці закруглені, з коротеньким вістрячком, зісподу притис-нутосріблястоопушені. Квітки

двостатеві, неправильні, золотисто-жовті, зібрані в густі повислі китиці. Плід - біб, лінійний, сріблястоопушений. Цвіте у квітні - червні.

Поширення. Походить з Південної Європи. Вирощують як декоративну рослину в садах і парках України.

Сировина. Насіння.

Хімічний склад. Насіння містить алкалоїд цитизин (близько 3 %), білки (6 %), жирну олію (близько 11 %), пектин та інші речовини.

Застосування. Алкалоїд цитизин зумовлює рефлекторне збудження дихального центру, стимулює судиноруховий центр. 0,15 % розчин цитизину, відомий під назвою «цититон»,

використовують при асфіксії, шоці, колапсі, зупинці дихання під час операцій, при травмах, наркозі, інтоксикації та отруєннях (задушливими отруйними речовинами, окисом вуглецю, морфіном, синильною кислотою). Цититон протипоказаний при гіпертензії, атеросклерозі, набряку легень, внутрішніх кровотечах і кровотечах з великих судин. Таблетки «табекс», до складу яких входить 0,0015 г цитизину, використовують як засіб, що полегшує відвикання від куріння. «Табекс» протипоказаний при гіпертензії 2-3-ї стадії, атеросклерозі та загостренні виразкової хвороби.

2.57. Золотушник звичайний - *Solidago virgaurea* L.

Родина айстрових –Asteraceae

Золотарник обыкновенный

Життєва форма. Багаторічна трав'яниста рослина. Стебла прямостоячі або висхідні, переважно прості, 30 - 60см заввишки. Прикореневі та нижні стеблові листки яйцевидні або еліптичні, тупі, по краю пилчасті, до основи звужені в крилаті черешки; серединні та верхні стеблові листки еліптичні або овальні, сидячі. Квітки - в кошиках, що утворюють волотевидне або китицевидне суцвіття; зовнішні квітки в кошику язичкові, маточкові, жовті; серединні - трубчасто-лійковидні, двостатеві, жовті. Плід- сім'янка. Цвіте у липні-вересні.

Поширення. Ростає по чагарниках, кам'янистих відслоненнях по всій території України.

Сировина. Трава.

Хімічний склад. Трава містить сапоніни, флавоноїди (астрагалін, кверцитрин, кемпферол, астрагалін, нікотифлорин, рутин, нарцисин, 3-О-(6-О-ацетил)-глюкопіранозиди кверцетину та ізорамнетину), сапоніни

олеанолової кислоти, віргаурасапоніни, лейокарпозид, кумарини (скополетин, умбеліферон), слиз, гіркі й дубильні речовини, смолу, ефірну олію, каротин, нікотинову й аскорбінову кислоти.

Застосування. Таніни золотушника володіють в'язучими і протидіарейними властивостями. Лейокарпозид забезпечує протизапальну, знеболюючу і сечогінну дію. Флавоноїди цієї рослини зменшують проникність кровоносних судин, підвищують їх резистентність і покращують венозний кровообіг. Присутність віргаурасапонінів забезпечують фунгіцидну дію. Золотушник (золота різка), відвіку використовується в урології, недавно отримав офіційне визнання як «ідеальна рослина» для лікування інфекцій сечовивідних шляхів. Він володіє сечогінними, протизапальними, антисептичними і, як довели недавно проведені дослідження, імуностимулюючими властивостями. Він діє як місцево (на стінки сечовивідних шляхів), так і на весь організм завдяки своєму впливу на гіпофіз, регулюючи роботу надниркових залоз. Золотушник може застосовуватися практично при всіх захворюваннях сечовивідної системи (запаленнях, інфекціях, сечокам'яній хворобі).

Перорально золотушник рекомендують для лікування запалень і інфекцій сечовивідних шляхів, сечокам'яної хвороби (лікувальна і профілактична дія), при недостатньому сечовиділенні.

Препарати мають сечогінні, жовчогінні, в'язучі, антибактеріальні та протизапальні властивості, запобігають надмірній ламкості капіляр їх використовують при пієліті, ниркових каменях і піску, пієлонефрити подагрі й поліартрити, при розладах сечовиділення у людей похилого віку, при жовчнокам'яній хворобі, жовтяниці та хронічних запаленнях нирок і сечового міхура, при набряках, діареї, гематурії, бронхіальній астмі й туберкульозі легень. При захворюванні нирок і сечовивідних шляхів золотушник часто

використовують у поєднанні з іншими лікарськими рослинами, які мають сечогінні та дезинфікуючі властивості.

Екстракт золотушника, в тому числі золотушника канадського, - компонент комбінованих препаратів «Марелін», «Фітоліт», «Фітолізин», «Простанорм».

При зовнішньому застосуванні екстракти з квітучих верхівок сприяють рубцюванню ран і виразок.

У гомеопатії використовують свіжі квітучі верхівки золотушника звичайного при альбумінуарії, фосфатурії, слизу в сечі, а також при хворобах шкіри.

Рослина отруйна!

2.58. Калюжниця болотна - *Caltha palustris* L.

Родина жовтецевих - *Ranunculaceae*

Калюжниця болотная

Життєва форма — багаторічна трав'яниста гола рослина. Стебло м'ясисте, прямостояче або висхідне, просте або вгорі розгалужене, 15-50 см заввишки. Листки почергові, темно-зелені, блискучі, зарубчасті або зарубчасто-зубчасті, іноді цілісні; нижні — великі, округло-серцевидні, довгочерешкові; середні і верхні — менші, короткочерешкові або майже сидячі, напівстеблообгортні, з нирковидно-серцевидними або

трикутно-нирковидними пластинками. Квітки двостатеві, великі (до 50 мм у діаметрі), правильні, на довгих квітконіжках у пазухах приквіткових листків; оцвітина пелюстковидна, з 5 або багатьох золотаво - жовтих листочків. Плід — листянка. Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Калюжниця болотна трапляється по всій території України на болотах і вологих місцях.

Сировина. Трава, яку заготовляють під час цвітіння рослини.

Хімічний склад. У надземній частині рослини є сапоніни, дубильні речовини (8,1 %), γ -лактони (анемонін, протоанемонін), флавоноїди, аскорбінова кислота (37 мг%), каротин (5,2 мг%), незначна кількість алкалоїдів.

Застосування. Калюжниця болотна використовується в народній медицині і в гомеопатії. Найчастіше її використовують зовнішньо як протизапальний і знеболюючий засіб при опіках, ранах, забиттях, ревматизмі,

нейродерматитах, екземі тощо. Особливістю калюжниці болотної є її здатність подразнювати шкіру і слизові оболонки. Свіжий сік рослини спричиняє на шкірі пухирці. Внутрішнє використання рослини обмежується її токсичністю. В невеликих дозах відвар або настій трави вживають внутрішньо при гарячкових станах, коклюші, бронхітах, астмі, порушенні обміну речовин, діатезі, анемії, цинзі, болісних менструаціях і карциномі матки, а також як сечогінний засіб при водянці й захворюваннях сечовивідних органів. Препарати рослини проявляють антианδροгенну активність. Надмірне вживання рослини спричиняє нудоту, блювання, болі в животі, проноси та висипи на тілі.

В гомеопатії калюжницю болотну використовують при кашлі, бронхіті, порушенні менструального циклу, при захворюваннях шкіри.

Ознаки отруєння. Рослина отруйна, особливо у фазі цвітіння. При контакті рослини на шкірі можуть утворюватися нариви. При висушуванні рослини отруйні речовини зникають. Допомога проводиться аналогічно, як і при отруєнні іншими рослинами.

2.59. Конвалія звичайна – *Convallaria majalis* L.

Родина конвалієвих – *Convallariaceae*

Ландыш майский

Convallaria majalis L. — конвалія звичайна. Назва *Convallaria* походить від латинського *convallis* — долина, грецького *Ieirion* — лілія (тобто лілія долин, у зв'язку з місцем зростання і приємним запахом); *majalis* (-ε; прикм.) — травневий, оскільки рослина цвіте у травні.

Життєва форма. Багаторічна трав'яниста рослина, заввишки 20 – 30 см, з повзучим кореневищем. Листки прикореневі, довгасто-ланцетні або еліптично-ланцетні, з дугонервовим жилкуванням, загострені, звужені в черешок. Квітки в однобічних китицях на довгих квітконосах, білі, запашні, оцвітина кулястодзвоникувата, зрослолиста. Тичинок 6. Столпчик один. Плід – червона куляста ягода. Цвіте у квітні – травні.

Поширення. Росте по всій території України у світлих лісах, по чагарниках.

Сировина. Трава, квітки, листя.

Хімічний склад. Надземні частини конвалії звичайної містять серцеві глікозиди (конвалотоксин, конвалозид, конваторксол, дезглюкохейротоксин), терпеноїди, кумарини, стероїди, ефірну олію, до складу якої входить фарнезол, сапонін конвалерин, флавоноїди (похідні кверцитину, кемпферолу, ізорамнетину, лютеоліну), яблучну і лимонну кислоти.

У надземній частині містяться: макроелементи (міліграм/г): К - 32,70, Са - 21,40, Mg - 3,70, Fe - 0,15; мікроелементи (КНМ): Mn - 0,11, Cu - 0,25, Zn - 0,15, Mo - 0,96, Cr - 0,01, Al - 0,09, Ba - 3,64, V - 0,04, Se - 7,50, Ni - 0,06, Sr - 1,64, Pb - 0,34, B - 56,40 мкг/г.

У насінні виявлена жирна олія (20%), до складу якої входить лінолева (більше 72%), олеїнова (біля 24%), пальмітинова, стеаринова та ліноленова кислоти.

У суцвіттях містяться: макроелементи (міліграм/г): К - 32,50, Са - 6,50, Mg - 3,80, Fe - 0,10; мікроелементи (КНМ): Mn - 0,22, Cu - 0,55, Zn - 0,71, Co - 0,01, Mo - 88,00, Cr - 0,02, Al - 0,02, Se - 8,50, Ni - 0,51, Sr - 0,02, Pb - 0,01, B - 68,80 мкг/г.

Застосування. Препарати конвалії мають заспокійливу, снодійну, кардіотонічну, літолітичну, жовчо- і сечогінну дію, підвищують тонус серця, заспокійливо діють на центральну нервову систему, збільшують діурез.

В науковій медицині настій, настоянка трави, корглікон, краплі Зеленіна призначають при серцевій недостатності, кардіосклерозі, пороках та неврозах серця. Сумарний флавоноїдний препарат «Конвафлавін» застосовують як жовчогінний засіб при холециститах і холангітах; входить до складу літолітичного препарату «Марелін».

Ознаки отруєння. При отруєнні перш за все порушуються функції серцево-судинної системи і травлення. В легких випадках спостерігається легке відчуття завмирання серця. Пульс стає слабким. Часом скорочення серця слідує одне за одним, а потім настає порівняно довга пауза. При важких отруєннях стан хворого помітно погіршується. Появляються болі в підложечній області, нудота, блювання, пронос, погіршується координація рухів, посилюються неприємні відчуття в області серця. Пульс спочатку сповільнений, потім стає частим, аритмічним. Артеріальний тиск підвищений, але може порівняно швидко знижуватись до дуже низького. Спостерігається виражена слабкість, що може переходити в неприємний стан, можливі судоми. Головна загроза життю – порушення роботи серця.